

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIMI VAZIRLIGI
NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

TARIX FAKULTETI
«MILLIY G'OYA, MA'NAVIYAT ASOSLARI VA HUQUQ
TA'LIMI» kafedrasining

AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TIZIMIDA SHAXS
HUQUQLARI HIMOYALANISHINING HUQUQIY ASOS-
LARINI TAKOMILLASHTIRISH
mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy
konferensiyasi

TO'PLAMI

2021-yil 23-aprel

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIMI
VAZIRLIGI**

NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

TARIX FAKULTETI

**“MILLIY G‘OYA, MA’NAVIYAT ASOSLARI VA HUQUQ TA’LIMI”
KAFEDRASI**

**“AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TIZIMIDA SHAXS HUQUQLARI
HIMOYALANISHINING HUQUQIY ASOSLARINI
TAKOMILLASHTIRISH”
MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA**

T O ‘ P L A M I

Navoiy, 2021-yil 23-aprel

Ushbu to'plam O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 2-martdagi 78-F-sonli Farmoyishining 2-ilovasiga asosan, 2021 yil 23 aprel kuni Navoiy davlat pedagogika instituti "Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi" kafedrasidan o'tkaziladigan "Ахборот-коммуникация тизимида шахс ҳуқуқлари ҳимояланишининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasiga oid maqola va tezlardan iborat.

Ushbu to'plamga kiritilgan Ilmiy tezislari va maqolalarda keltirilgan ma'lumotlarning to'g'ri va haqqoniylikiga mualliflar shaxsan javobgardir.

Mas'ul muharrirlar:

Texnika fanlari doktori, professor **B.B.Sobirov**

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent **A.X.Kandaxarov**

Taqrizchilar:

Tarix fanlari nomzodi, dotsent **R.M.Qarshiyev**

Falsafa fanlari nomzodi, dotsent **M.Munavvarova**

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent **M.G'.Raxmatov**

Tahrir hay'ati:

X.Abuyev (Phd), O.Eshdavlatov, H.O'sarov N.Ne'matova,

R.Karimova, G.Sultonova, N.Egamberdiyeva.

Texnik muharrir: M.Norqobilov

Ilmiy-amaliy konferensiyaning tashkiliy qo'mitasi:

B.B.Sobirov	NavDPI rektori, tashkiliy qo'mita raisi
S.O.Xujjiyev	Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor
D.U.Ro'ziyev	O'quv ishlari bo'yicha prorektor
X.R.Qurbonov	Yoshlar bilan ishlash bo'yicha prorektor
X.X.Tursunov	Moliya-iqtisod ishlari bo'yicha prorektor
R.M.Qarshiyev	Tarix fakulteti dekani
A.X.Kandaxarov	Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedra mudiri, t.f.f.d. (Phd), dotsent.
M.G'.Raxmatov	Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasida dotsenti, t.f.f.d. (Phd)
H.O.Abuyev	Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi katta o'qituvchisi, t.f.f.d. (Phd)
O. Eshdavlatov	Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi katta o'qituvchisi
U.O'tamurodov	Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi katta o'qituvchisi

КИРИШ СЎЗИ

Навоий давлат педагогика институти
ректори, профессор Б.Б.Собиров

Ассалому алайкум хурматли меҳмонлар! Хурматли илмий-амалий конференциямиз иштирокчилари! Барчангизга маълумки мухтарам Президентимиз томонидан Мустақиллигимизнинг 29 йиллигига бағишланган тантанали маросимда сўзлаган нутқида “Халқимизнинг улуғвор қудрати жўш урган ҳозирги замонда Ўзбекистонда янги бир уйғониш – Учинчи Ренессанс даврига пойдевор яратилмоқда, десак, айтиш ҳақиқат бўлади”¹, - деб таъкидлаб ўтган эдилар. Президентимизнинг ушбу нуқтаи назарлари асосида, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 78-Ф-сонли Фармойишига билан Навоий давлат педагогика институти “Миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими” кафедраси томонидан “Учинчи Ренессанснинг илимий-маънавий асослари” мавзусида Республика илмий-амалий конференцияси ташкил қилинди. Ҳақиқатдан, бугунги кунда мамлакатимизнинг барча соҳаларида тубдан ўзгариш ва янгиликлар амалга оширилиб, ички ва ташқи сиёсатимизда улкан ижобий ишлар қилинмоқда. Хусусан, бугунги таълим тизимимизни олиб қарайдиган бўлсак, сўнгги йилларда амалга оширилган ишлар ва бу соҳага ҳукуматимиз томонидан алоҳида эътибор қаратилиши таҳсинга сазовордир.

Мухтарам Президентимизнинг 2020 йил 29-декабрда Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисига мурожаатномасида ҳам **“Янги Ўзбекистон – мактаб остонасидан, таълим-тарбия тизимидан бошланади”**, деб алоҳида таъкидлаб ўтдилар. Бунинг учун, аввало, Президентимиз таъбири билан айтганда:

Биринчидан, ёш авлодга боғча, мактаб ва олийгоҳда сифатли таълим-тарбия беришни йўлга қўямиз, улар жисмоний ва маънавий соғлом, ватанпарвар инсонлар бўлиб улғайиши учун барча куч ва имкониятларни сафарбар этамиз.

Иккинчидан, ёшларни замонавий билим ва тажрибалар, миллий ва умумбашарий кадриятлар асосида мустақил ва мантиқий фикрлайдиган, эзгу фазилатлар эгаси бўлган инсонлар этиб вояга етказамиз.

Учинчидан, ўғил-қизларимизни меҳнат бозорида талаб юқори бўлган замонавий касб-ҳунарларга ўргатиш, уларда тадбиркорлик кўникмалари ва меҳнатсеварлик фазилатларини шакллантириш ҳамда ташаббусларини рўёбга чиқариш, иш ва уй-жой билан таъминлашга устувор аҳамият қаратамиз².

Замонавий ҳаётни бугун илм-маърифат ва таълимнинг тараққиётисиз тасаввур этиб бўлмайди. Жаҳоннинг етакчи давлатларида ҳам таълимни ривожлантириш биринчи галдаги вазифа сифатида белгиланиши бежиз эмас. Негаки, мамлакатнинг келгуси равнақи айнан шу соҳада қўлга киритган ютуқлари билан чамбарчас боғлиқдир.

¹ Президент Ш.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг 29 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги байрам табриги. Тошкент, 31.08.2020 йил. <https://uzdaily.uz/uz/post/6557>

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий мажлисга мурожаатномаси. Тошкент, 29.12.2020 йил. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>

Бугунги кунда Олий таълимнинг таълим бериш фаолияти янада такомиллаштирилиб, халқимизнинг асрлар давомида шаклланган илм сари интилиш фазилати яна бир бор намоён бўлмоқда. Ёшларимиз соғлом ҳамда гўзал турмуш кечириш, эгаллаган касби бўйича доимий иш ўрнига эга бўлиш, масъулиятни ўз зиммасига олиш, инсоний кадр-қимматини камситишга йўл қўймаслик, қисқача айтганда, комилликка эришиш учун ҳаракат қиляпти ва бу жараёнда таълим олишни энг асосий шарт сифатида кўрмоқда.

Айни бугунги кунда Ўзбекистон олий таълим соҳасида сезиларли ижобий ўзгаришлар рўй бермоқда. Билим даргоҳларининг қиёфаси ўзгариб, моддий-техника базаси яхшиланяпти, илмий ишланмаларни молиялаштириш ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш кучайтирилмоқда, жумладан, профессор-ўқитувчиларнинг даромадлари ҳам ортяпти. Инновация йўналишидаги алоҳида давлат тузилмалари ташкил этилиб, олий ўқув юртларида ҳам янги бўлинмалар очилмоқда. Буларнинг барчаси олий таълимга бўлган ёндашувни ўзгартириб, унинг сифати ҳамда даражасини кўтаришга хизмат қилиши аниқ. Жумладан, бизнинг институтда ҳам сўнгги йилларда ҳам илмий, ҳам маънавий, ҳам моддий-техник тарафдан катта ўзгаришлар қилинди.

Жумладан, Институт профессор-ўқитувчиларининг илмий салоҳияти ҳам сезиларли даражада ортиб, 2018 йилда докторлик диссертациялари ҳимояси 8 нафарни ташкил этган бўлса, 2020 йилгада эса бу кўрсаткич 22 нафарни, доцентлик ва профессорлик унвонларини олганлар 2018 йилда 5 нафарни ташкил этган бўлса, 2020 йилда бу кўрсаткич 11 нафарни ташкил этди. Шунингдек, институт профессор-ўқитувчилари томонидан чоп этилган дарслик ва ўқув қўлланмалар сони ҳам 2018 йилга нисбатан 2,5-3 баробарга ортганлигини кўришимиз мумкин. Ёки ҳукуратимиз томонидан таълимга берилаётган бугунги эътиборнинг натижаси сифатида институт моддий техник базаси, лаборатория машғулоти асбоб-ускуналари, замонавий ахборот коммуникация технологияларининг олиб келиниши ва таълим жараёнларида қўлланилиши бўйича ҳам сезиларли даражадаги ишлар амалга оширилди. Бугунги кунда биз таълим сифатини ошириш, кадрлар тайёрлаш ва мактаб битирувчиларини Олий ўқув юртларига жалб этиш борасида қўплаб чоратadbирларни амалга ошириб келмоқдамиз.

Бу билан нима демоқчимиз!? Бугун муҳтарам Президентимиз ёшларга сифатли таълим-тарбия бериш ва уларни Учинчи Ренессансга қадам қўйишда мустаҳкам пойдевор бўлишлари учун буюк аждодларимизга муносиб қилиб камол топтиришда ўзимизнинг куч ва илмимиз билан муносиб ишларни амалга оширимиз зарур. Шундай экан ҳурматли бугунги конференциямиз иштирокчилари ва азиз меҳмонлар, бу соҳада ҳаммангизга куч ва мустаҳкам соғлиқ тилайман. Яна бир бор конференциямизга хўш келибсизлар!

1-ШҶЪБА

ШАХС ҲУҚУҚ ВА МАНФААТЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

ШАХСИЙ НОМУЛКИЙ ҲУҚУҚЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШ ВА МУҲОФАЗА ҚИЛИШНИНГ ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ МАСАЛАЛАРИ

**Насриев Илхом Исмоилович, Ўзбекистон Республикаси
Судьялар Олий Кенгаши ҳузуридаги Судьялар
Олий мактаби “Фуқаролик ҳуқуқи” кафедраси мудири
юридик фанлар доктори, профессор**

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида - инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади,-деб кўрсатилган. Бу ҳуқуқ ва эркинликлар Ўзбекистон Республикасининг қатор ҳуқуқ тармоқлари орқали муҳофазага қилинади.

Шахсий номулкий ҳуқуқлар инсоннинг тўла қонли ҳаёт кечириши ва камол топиши учун асосий таянч нуқталари ҳисобланади. Кенг қўламдаги шахсий номулкий ҳуқуқларни қонунларда мустаҳкамлаб қўймасдан туриб, уларнинг амалга оширилишини таъминламасдан ва ҳимоя қилмасдан туриб ҳуқуқий демократик давлатни ҳам, фуқаролик жамиятини ҳам қуриб бўлмайди. Моддий эҳтиёж ҳар қандай биологик жонзодда мавжуд. Аммо маънавий эҳтиёж, рухий дунё фақат инсоният оламига хос хусусиятдир. Инсоннинг шахсий ва маънавий эҳтиёжларини қаноатлантиришга кўмаклашиш, унинг учун зарур шарт-шароитларни яратиб бериш ва муҳофаза қилиш худди шу нуқтаи-назардан олганда ҳуқуқ соҳаларининг олдида турган жиддий, долзарб вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади. Инсон, жамият, давлат мураккаб ва кўп қиррали ижтимоий муносабатларнинг асосий иштирокчиларидир ва бунда албатта инсон манфаатлари ва ҳуқуқлари устуворлиги сўзсиз таъминланиши керак. Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро стандартларни асосий мазмуни ва негизида худди шу ғоя ётади.

Шахсий номулкий ҳуқуқларни вужудга келиши, уларни амалга ошириш ва ҳимоя қилиш билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий муносабатларнинг бир қисми фуқаролик қонунларининг ҳам таъсир доирасида бўлиб ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексида алоҳида боб айнан номоддий неъматларга бағишланганлиги бежиз эмас. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси, “Фуқароларнинг соғлиғини сақлаш тўғрисида”ги, “Нотариат тўғрисида”ги, “Адвокатура тўғрисида”ги, “Муаллифлик ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги, “Ихтиролар, фойдали моделлар, саноат намуналари тўғрисида”ги, “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги қонунлар ва шулар қаторида бошқа қонунчилик ҳужжатларида фуқароларнинг шаъни, кадр-қиммати, ишчанлик обрўси, хусусий ҳаёт сирлари дахлсизлиги, касб-кор сирлари, шифокорлик сирлари ва бошқа қатор шахсий номулкий ҳуқуқлар мазмунини ва уларни фуқаролик ҳуқуқий ҳимоя қилишни белгиловчи нормалар мавжуд.

Ушбу нормалар бугунги кунда ҳуқуқни қўллаш амалиётида, шу жумладан суд амалиётида муайян даражада ишлаб турганлигини эътироф этмоқ лозим. Аммо шахсий номулкий ҳуқуқларни фуқаролик ҳуқуқий тартибга солиш масалалари барча жиҳатдан мукамал ва лозим даражада деб айтиш қийин, албатта.

Тан олиш керакки цивилист олимлар асосий диққат эътиборни мулкӣ муносабатлардан келиб чиқувчи муаммоларни тадқиқ этишга қаратиб келганлар. Шу боис шахсий номулкий ҳуқуқларни фуқаролик ҳуқуқий тартибга солиш масалалари бўйича жиддий тарзда пухта ишланган ва асослантирилган цивилистик доктринани мавжуд эмас.

Бу нарса фуқаролик ҳуқуқи фани назариясида ўзига хос бўшлиқларни вужудга келишига олиб келган. Масалан, шахсий номулкий ҳуқуқлар шахсни фуқаролик ҳуқуқий мақомини таркибий қисми бўлган ҳолда уларни субъектив ҳуқуқ сифатидаги ўзига хос мазмуни ва хусусиятлари ҳанузгача ишлаб чиқилмаган. Ҳолбуки, шундай шахсий номулкий фуқаролик ҳуқуқий муносабатлар соҳаси мавжуддирки, улар алоҳида мустақил аҳамиятга эга бўлиб, шахсни қадриятларини, унинг ҳаётий позицияларини белгилайди ва ўзида ифода этади. Қолаверса, уларни фуқаролик ҳуқуқий нормалар орқали мақсадга мувофиқ йўналтиришни ҳаёт тақазо қилади, лекин назарий ва методологик жиҳатдан номукамалликлар буни лозим даражада таъминлай олмайди.

Қайд этиш лозимки, шахсий номулкий ҳуқуқларни тартибга солувчи нормалар ягона тизимга солинмаган, улар турли қонунларда тарқоқ ҳолда амал қилмоқда. Бунинг устига фан-техника тараққиёти ва жамият маънавий ривожинангидан-янги шахсий номулкий ҳуқуқларни вужудга келтирмоқда ёки мавжуд шахсий номулкий ҳуқуқлар мазмунига ўзгартиришлар киритмоқда. Айниқса, бу ҳолат ривожланган мамлакатлар қонунчилигида кескин равишда намоён бўлмоқда. Ҳозирга қадар фуқаролик ҳуқуқи фанида шахсий номулкий ҳуқуқларни тизимга солиш, уларни ривожлантириш истиқболларини белгилаш, мавжуд ҳуқуқлар мазмунини қайта кўриб чиқиш масалалари бўйича жиддий концепциялар яратилмаган. Бу эса, ўз-ўзидан шахсий номулкий ҳуқуқ бўйича фуқаролик ҳуқуқий нормаларни “стихияли” равишда шаклланиши ва ривожланишига сабаб бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг лойиҳасининг “Шахслар” деб номланган 2-кичик бўлимининг “Фуқаролар (жисмоний шахслар) деб номланган 3-бобига (29-модда) “шахсий номулкий ҳуқуқлар ва бошқа номоддий неъматлар” га оид моддани жойлаштирилиши бирмунча мунозарали ҳисобланади. Чунки юридик шахслар ҳам номулкий ҳуқуқларга эга бўладилар.

Номоддий неъматлар тушунчаси агар уларнинг моҳиятидан бошқача англашилмаса, шахсдан бегоналашмайдиган барча шахсий номулкий ҳуқуқларни ва бошқа номоддий неъматларни ўзида акс эттиради.

Номоддий неъматлар тушунчаси, шахсий номулкий ҳуқуқлар тушунчасига қараганда бирмунча кенгроқ ва чуқурроқдир. Шу сабабли модда номини “номоддий неъматлар ва бошқа шахсий номулкий ҳуқуқлар” дейилиши балки тўғрироқ бўларди. Чунки модда мазмунидан номоддий неъматлар шахсий номулкий ҳуқуқларни таркибий қисмига ўхшаб қолган. Ҳолбуки,

шахсий номулкий ҳуқуқлар номоддий неъматларнинг таркибий қисми ҳисобланади. Бу масалани бир томони. Иккинчи томони шундан иборатки, бу моддада “фуқаронинг номга бўлган ҳуқуқи” алоҳида ҳуқуқ сифатида мустаҳкамланган. Шу билан бир қаторда лойиҳанинг 31-моддаси “фуқаронинг исми” деб номланади. Савол пайдо бўлади, булар битта ҳуқуқми ёки битта ҳуқуқ эмасми? Агар булар битта ҳуқуқ бўлса, унда 31-моддани “фуқаронинг номи”, деб номлаш керак, агар булар иккита ҳуқуқ бўлса, “фуқаронинг исмига бўлган ҳуқуқ”ни ҳам лойиҳанинг 29-моддасига киритиб қўйиш қўйиш керак.

Лойиҳанинг 29-моддасига “ҳаракатланиш эркинлиги” ҳуқуқи киртилмоқда. Фикримизча бу ҳуқуқни “эркин ҳаракатланишга бўлган ҳуқуқ” сифатида ифдалаш тўғри бўларди. Шунингдек уш моддага киритилаётган “яшаш ва яшаш жойини танлаш эркинлиги” дан “яшаш ҳуқуқи”ни ажратиш керак, чунки “яшаш ҳуқуқи” алоҳида ҳуқуқ бўлиб, “яшаш жойини танлаш ҳуқуқи”дан фарқланади.

Яна бир масала. Лойиҳанинг 29-моддасида назарда тутилган шахсий номулкий ҳуқуқлар ва бошқа номоддий неъматлар рўйхати тугалми ёки тугал эмасми? Буни норма мазмунидан англаш анча қийин.

Инсон ҳуқуқлари ичида шахсий номулкий ҳуқуқлар алоҳида ўрин тутиб, уларнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд, шунингдек уларни ҳимоя қилиш механизми ҳам ўзгача тарзда амалга оширилади.

Ижтимоий тараққиёт жадал суратлар билан ривожланиб борар экан, шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар доираси ҳам кенгайиб боради. Уларнинг янги-янги турлари вужудга келади. Аммо, бу жараён қонун ижодкорлиги билан, қонунчилик билан ҳар доим узвий бўлишини таъминлаш имконияти йўқ. Бошқача айтганда, вужудга келган янги шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар қонунларда ўз ифодасини топиб улгургунга қадар бўлган давр мобайнида ҳам улар ҳуқуқий муҳофаза билан таъминланиши лозим. Худди шу сабабли ҳам фуқаролик ҳуқуқида шахсий ҳуқуқлар доктринасининг таркибий қисми сифатида акси исботланмагунча муайян шахсий ҳуқуқ тури мавжуд деган презумпция амал қилиши керак. Бу қоида Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодексига киритилиши лозим бўлган қуйидаги норма билан мустаҳкамланиб қўйилиши лозим. “Шахсий номулкий ҳуқуқларни қонун ҳужжатларида мустаҳкамланиб қўйилмаганлиги уларни ҳимоя қилишни рад этиш учун асос бўла олмайди”.

Шахсий номулкий ҳуқуқларни муайян турининг мавжудлиги презумпцияси шахсни ҳар қандай майл-ҳоҳишининг шахсий ҳуқуқ даражасига кўтарилишини англаб бериши лозим. Шахсий ҳуқуқ ва эркинликларнинг кенгайиши ва мазмунан бойиши муайян доирада ва муайян принциплар асосида ривожланиб борадиган жараён бўлмоғи лозим. Бироқ, баъзи мамлакатларда кишиларни айрим ғайритабиий, жирканч, тубан майл-ҳоҳишлари ҳам шахсий ҳуқуқ сифатида эътироф этилиши ачинарли ҳолдир. Мамлакатимизда инсоннинг маънавий дунёсини бундай тубанлашувига сабаб бўлиши мумкин бўлган ҳолатларга нисбатан, бундай мазкур ҳолатлар рўй беришини олдини олиш учун юридик воситалар қўлланмоғи лозим. Шу сабабли ҳам Фуқаролик кодексида ҳимоя талаб қилиб сўралган шахсий номулкий ҳуқуқ турларига нисбатан

ҳимояни рад этиш асослари бўлиб қуйидагилар ҳисобланмоғи лозим: а) ушбу ҳуқуқни амалга оширилишининг амалдаги қонун ҳужжатларига зидлиги; б) Ўзбекистон Республикасида белгиланган ҳуқуқ-тартибот асосларига зидлиги; в) ахлоқ-одоб асосларига зидлиги; г) шахснинг ўзига жиддий зарар етказиши. Бинобарин, худди шу асосга кўра, баъзи ғарб мамлакатларида мавжуд деб эътироф этилган ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган биржинслилар никоҳи, ҳайвонлар билан никоҳга кириш ҳуқуқи, эфтаназия, жамоат жойларида яланғоч юриш ҳуқуқи (нудизм) кабилар миллий ҳуқуқ тизимимиз учун ёт ҳисобланади.

Фуқаролик ҳуқуқининг объекти ҳисобланган номоддий неъматларни шартли равишда қуйидаги таркибларга ажратиш мумкин:

интеллектуал фаолият натижалари;

хизмат ва тижорат сири;

шахсий номулкӣ ҳуқуқлар ва бошқа номоддий неъматлар.

Номоддий неъматларнинг таркибий қисми ҳисобланган интеллектуал фаолият натижаларига Фуқаролик кодекси ва бошқа қонунларда белгиланган ҳолларда ва тартибда интеллектуал фаолиятнинг аниқ ифода этилган натижалари ҳамда юридик шахснинг бу натижаларга тенглаштирилган индивидуаллаштириш воситалари, ана шу ишлар ва хизматларни адо этаётган жисмонӣ ва юридик шахснинг маҳсулотлари, жумладан, фирма номи, товар белгиси, хизмат кўрсатиш белгиси кабилар киради. Бундай ижодий фаолият натижаларига нисбатан фуқаронинг ва юридик шахснинг мутлақ ҳуқуқи эътироф этилади.

Маълумки, учинчи шахслар мутлақ ҳуқуқ объекти бўлган интеллектуал фаолият натижалари ва ўзига хос воситаларидан ҳуқуқ эгасининг розилиги билангина фойдаланишлари мумкин.

Таъкидлаш жоизки, хизмат ва тижорат сири бўлган маълумотлар бизнинг қонунчилигимиз тарихида биринчи марта фуқаролик ҳуқуқининг объекти сифатида 1995 йилдаги ФКга мустаҳкамланди.

Хизмат ва тижорат сири ҳисобланган ахборотлар:

биринчидан, учинчи шахсларга номаълумлиги сабабли реал ва потенциал тижорат қимматига эга бўлса;

иккинчидан, қонун йўли билан ундан эркин баҳраманд бўлиш мумкин бўлмаса;

учинчидан, ахборот эгаси унинг махфийлигини сақлашга доир чоралар кўрган бўлсагина фуқаролик қонун ҳужжатлар билан ҳимоя қилинадиган бўлди.

Лойиҳанинг 29-моддаси мазмунидан номоддий неъматлар 2 га:

- фуқароларнинг туғилиши билан уларга тегишли бўладиган;

- қонун кучига кўра уларга тегишли бўладиган номоддий неъматларга бўлинади.

Фуқаро туғилиши билан эга бўладиган номоддий неъматлар жумласига шахснинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни ва кадр-қиммати, шахсий ҳаёт дахлсизлиги, шахсий ва оила сири ва бошқалар киради.

Қонун кучига кўра эга бўлинадиган номоддий неъматлар жумласига номга бўлган ҳуқуқ, ижодий фаолият натижаларига бўлган ҳуқуқ, бир жойдан иккинчи жойга кўчишда эркин ҳаракатланиш ҳуқуқи ва бошқалар киради.

Шахс аввало юқорида назарда тутилган неъматларгагина эга бўлиш билан баҳоланмайди, балки у тушунча, тафаккур, ирода, шунингдек ижтимоий, маънавий сифатлар билан ҳам чамбарчас боғлиқ. Ҳақиқатан, ёзишмаларнинг сир сақланиши, шаън, шахсий дахлсизлик кабилар номоддий неъмат ҳисобланади, аммо булардан фойдаланиш имкониятларининг давлат томонидан кафолатланиши бундай номоддий неъматларни субъектив ҳуқуқ тарзида майдонга чиқаради.

Шахснинг номоддий неъматларига бўлган субъектив ҳуқуқи ҳуқуқий муносабатнинг элементи бўлиб, мутлақ ҳуқуқ бўлиб ҳисобланади. Мутлақ ҳуқуқий муносабатларда субъектив ҳуқуқ эгалари ўз ҳуқуқларининг кўриқланишини ҳар кимдан ва ҳаммадан талаб қила оладилар. Бундай мутлақ ҳуқуқлар номаълум шахслар томонидан бузилиши мумкин бўлганлиги сабабли, ҳар кимга қарши кўриқланади. Бундай мутлақ фуқаролик ҳуқуқига хилоф иш тутилганда, у нисбий ҳуқуқий муносабатга айланади.

Номоддий неъматларга бир-бири билан чамбарчас боғлиқ икки хусусият хосдир. Биринчидан, бундай ҳуқуқларда моддийликдан асар ҳам йўқ ва иккинчидан, бу тарздаги ҳуқуқ киши шахсияти билан чамбарчас боғлиқдир. Улар бегоналашмайдиган ва бошқа шахсларга ўтказилмайдиган ҳуқуқлардир.

Номоддий неъматларнинг бегоналашмаслик хусусиятида баъзи истиснолар мавжуд. Масалан: шаъни ва қадр-қимматига доғ туширувчи маълумотлар вояга етмаганлар ёки белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз деб ҳисобланган шахсларга нисбатан тарқатилганида, уларнинг шаъни ва қадр-қимматини ҳимоя қилиш тўғрисида қонуний вакиллари (ота-оналари, фарзандлар, фарзандликка олувчилари, васийлар), ҳомийлар ёки фуқаролик процесси қонунчилигига мувофиқ тартибда прокурор даъво кўзғатиш ҳуқуқига эгадирлар.

Юқорида таъкидланганидек, номоддий неъматларда товарга ўхшаш хусусият мавжуд эмас. Номоддий неъматларга путур етказилиши унинг соҳибини катта миқдорда моддий сарф-харажатлар ва қийинчиликларга олиб келиши мумкин. Масалан, юридик шахснинг ёки хусусий тадбиркорларнинг касб-кор (ишчанлик) обрўсига етказилган путур ундан миждозларнинг юз ўгиришига, бошқалар билан қарз олиш-бериш ва ссудага оид шартномалар тузилишига монеликлар вужудга келтириши мумкин.

Шахсий номулкий ҳуқуқларни тартибга солиш ва ҳимоя қилиш комплекс тарзда қатор ҳуқуқ тармоқлари билан амалга оширилади.

Масалан, оила ҳуқуқида болаларни тарбия қилиш, оила ҳаёти билан боғлиқ масалаларни биргаликда ҳал қилиш ҳуқуқлари ва бошқалар шулар жумласидандир. Бундай ҳуқуқларнинг ўзига хос хусусиятлари шундан иборатки, улар никоҳга олиш, қон-қариндошлик ва шу каби асосларда кишилар ўртасида вужудга келади.

Меҳнат ҳуқуқида мустаҳкамланган шахсий номулкий меҳнат ҳуқуқларига меҳнат қилишга бўлган ҳуқуқ, хизматни ошкора тан олишга бўлган ҳуқуқ,

касаба уюшмаларига уюшиш ҳуқуқ, қилинган ихтиролар, кашфиётлар, рационализаторлик таклифлари ҳақида меҳнат дафтарчасига ёзиш ҳуқуқи ва бошқалар, бевосита меҳнат жараёнида вужудга келади. Шахсий ҳуқуқларни амалдаги тарзда қонунларда акс эттирилганлиги, уларнинг муҳофазасини қийинлаштирмайди, аммо шу билан бир қаторда шахсий номулкий ҳуқуқлар тўғрисидаги нормаларни маълум тизимга солинган деб ҳисоблаш учун ҳам асос бўлмайди. Шахсий номулкий ҳуқуқларни маълум тизимга солиш билан бир қаторда фуқаролик ҳуқуқий ҳимоя қилиш механизминини ҳам такомиллаштириш зарур. Амалдаги қонунлар шахсий номулкий ҳуқуқларнинг айримларини назарда тутмайди. Қолаверса, ҳар бир шахсий ҳуқуқ алоҳида таҳлил этилиши, алоҳида тарзда қонунларда акс эттирилиб, уларнинг ҳар бирига алоҳида муҳофаза белгиланиши лозим.

Шахсий номулкий ҳуқуқлар ҳисобланган номга бўлган ҳуқуқ, шахс дахлсизлиги, турар-жой дахлсизлиги, ўз қиёфасига, тиббий, адвокатлик, фарзандликка олиш сирларига, телефонларда сўзлашувга бўлган ҳуқуқ ва шу кабиларга қонун ҳимоя эълон қилади. Бироқ, буларни бузганлик учун аниқ жавобгарлик чоралари қонун ҳужжатларида белгиланмаган. Айбдорларга аксарият ҳолларда бирон бир таъсир чораларини белгилаш мушкул кечади. Агар маънавий зарарни қопланишини ҳисобга олмаганда, айбдор бирон-бир ноқулайликларга йўлиқмайди. Шу сабабдан ҳам юридик адабиётларда «номулкий жавобгарлик концепцияси»ни ишлаб чиқиш лозим.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, шахсий ҳуқуқларга оид айрим ҳулосаларни билдирамиз.

Биринчидан, қонунларда шахсий номулкий ҳуқуқлар тарқоқ ҳолда мавжуд бўлиб, унинг асослари нисбатан заиф ҳолатда, **иккинчидан**, яшаш ҳуқуқини амалга оширилишида ҳаётнинг бошланиш вақтини қонуний мустаҳкамлаш муҳим амалий аҳамиятли масаладир. Яшаш ҳуқуқини вужудга келиши қанчалик амалий аҳамият касб этса, ўлган деб ҳисоблаш мезонлари ҳам шундай муҳимдир. Айрим мутахассислар юрак фаолиятини тўхташи билан ўлимни боғласа, айримлари уни бош мия фаолиятининг тўхташи билан боғлашади. Бу ҳолатларни қонун ҳужжатларида белгиланиб қўйилиши амалиётда учраб турган баъзи муамолар ечимини бериши мумкин, **учинчидан**, ташқи қиёфа дахлсизлиги ҳуқуқи фуқаронинг шахсий номулкий ҳуқуқи бўлиб, номга бўлган ҳуқуқдан фарқли ўлароқ, фуқаро шахсини индивидуаллаштиришга эмас, балки инсоннинг шахсий дахлсизлигини таъминлашга қаратилгандир. Ташқи қиёфа дахлсизлиги дейилганда, ташқи қиёфа тасвирини ноқонуний равишда ўзлаштириш, кейинчалик тасвирий ахборотнинг моддий ташувчилари орқали тарқатиш тушунилади, айрим ҳолларда эса, давлат органлари ва жамоат ташкилотлари томонидан фуқаронинг ташқи қиёфасига қўйиладиган ноқонуний талаблар белгиланишидан ҳимояланиш сифатида тушуниш лозим, **тўртинчидан**, фуқаронинг овози ҳам уни ташқи қиёфасига бўлган ҳуқуқини ажралмас элементиدير. Фан ва техниканинг ривожланиши, магнитофон, видеомагнитофонларнинг вужудга келиши билан магнит тасмаларда яширин суратда фуқароларнинг, товушларидан ғайриқонуний фойдаланиш ҳоллари юз бериб турибди. Бу ҳам овоз мазмунининг маъносини бузишга олиб келиши

мумкин. Шу сабабли қонун фуқаронинг розилигисиз қайси ҳолларда уни овозини ёзиб олиш имкониятларини қатъий назарда тутиши лозим, бешинчидан, Ўзбекистон Республикасининг қонунларида муаллифнинг шахсий ҳуқуқлар таркибида бағишлов ҳуқуқини кўрсатиш билан бирга уни амалга ошириш тартиби ва қоидалари ҳам мустаҳкамланиб қўйилмоғи керак, олтинчидан, Ўзбекистон Республикасининг амалда бўлган қонун ҳужжатларида қўпгина хорижий мамлакатлар қонун ҳужжатларида диффамация тушунчаси мавжуд эмас. “Диффамация” – ҳақиқатга тўғри келадиган маълумотларни ошкор қилишни таъқиқлаш. Диффамация нафақат ёлғон маълумотларни, балки фуқаро ёки юридик шахснинг шаъни ва қадр-қимматини бадном қиладиган ҳақиқий маълумотларга нисбатан ҳам татбиқ этилади. Диффамацияни Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига тубдан мос келмайди деган фикрдан йироқроқмиз. Фикримизнинг далили сифатида эътироф этиш керакки, қўпинча ошкор этилган тўғри маълумотлар шахсга ижтимоий баҳо беришга таъсир кўрсатмайди, аммо уни руҳан чуқур эзилишга олиб келади (масалан, ОИТС билан касалланганликни ошкор қилганлик, ноқобил қариндошлар ҳақида маълумот тарқатганлик ва бошқалар). Бундай маълумотларни ошкор қилишни тўғридан-тўғри ман этиб қўйиш мақсадга мувофиқ, **еттинчидан**, таъсир чоралари сифатида мусулмон ҳуқуқида мавжуд бўлган узр, маъзур, сазойи, жамоат иззаси, ҳайфсан кабилардан фойдаланиш керак, деб ҳисоблаймиз.

Маънавий зарар тўғрисида икки оғиз. Кодекс лойиҳасига маънавий зарар фақат шахсий номулкӣ ҳуқуқларга дахл қилинганлиги учун ундирилиши шартлиги мустаҳкамлаб қўйилмоғи лозим. Мулкӣ ҳуқуқларга дахл қилинганлиги учун фақатгина қонунда назарда тутилган ҳоллардагина маънавий зарар ундирилишига йўл қўйилиши лозим. Акс ҳолда ҳар қандай ҳуқуққа хилоф иш тутилганда маънавий зарарни ундиришни талаб қилишлик маънавий зарар институти табиатига тўғри келмайди.

ФОРС-МАЖОР ҲОЛАТИДА ШАХС ҲУҚУҚЛАРИНИ СУД ОРҚАЛИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ

Холмурод ИСАНОВ,
юридик фанлар номзоди, доцент.
Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги
Судьялар олий мактаби докторанти

Бу йил халқимиз эркин ва фаровон ҳаёт кечириш имкониятини яратиб берган Мустақилликнинг ўттиз йиллигини кенг нишонлайди. Мустақил ривожланиш йўлидан дадил одимлаётган Ўзбекистонда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларнинг асосий мақсади, энг аввало, адолат ва қонун устуворлигига таянадиган, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қиладиган, илм-фан ва маърифат тараққиётига кенг йўл очиб берадиган демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этишдир. Мақсадларимиз ушбу жиҳатлари Конституциямизда ўз аксини топган бўлиб, унинг 13-моддасида “Ўзбекистон

Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади”³, деб мустаҳкамлаб қўйилган.

Таъкидлаш керак, бугунги кунда дунёда содир бўлаётган чуқур ўзгаришлар инсоният ҳаётига шиддат билан кириб бормокда. Жумладан, ахборот коммуникациялари ва технологиялари соҳасида юз бераётган муҳим силжишлар жаҳоннинг ҳозирги қиёфасини кескин ўзгартириб, инсоннинг ҳуқуқ ва манфаатларини суд орқали ҳимоя қилиш тизимига ҳам ўз таъсирини кўрсатмокда. Шу сабабли, инсон ҳуқуқ ва манфаатларини суд орқали ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш муаммолари ҳозирги замон ахборот-коммуникациялари тизими имкониятлари нуктаи назаридан таҳлил этиш заруратини тақозо этади. Зеро, инсониятнинг ҳаётига жиддий хавф солаётган ва турмуш тарзини издан чиқараётган табиат ҳодисалари – зилзила, сув тошқинлари, ёнғинлар, бўронлар, қурғоқчилик, торнадо, сунами, тайфун кабилар ёки ижтимоий-иқтисодий ҳолатлар – урушлар, террористик ҳаракатлар, забастовкалар, намоёишлар, эпидемия каби ҳолатлар содир бўлиши оқибатлари ўлароқ инсон ҳуқуқлари маълум даражада чекланиб, бу ҳуқуқларни суд орқали ҳимоя қилишда айрим қийинчиликлар юзага келмокда. Ушбу ҳолатлар енгиб бўлмайдиган куч натижасида юзага келган форс-мажор (инглизча “*force-major*”, французча “*force-majeure*”) ҳолатини англатади. Форс-мажор ҳолати юридик луғатда “фавқулодда ва олдини олиб бўлмайдиган ҳолатлар юзага келиши натижасида шартнома шартларининг бажарилмаслиги ҳамда бунинг оқибатида шартнома томонларидан бири ўз хоҳишига боғлиқ бўлмаган равишда иккинчи томонга зарар етказувчига айланади”⁴, деб кўрсатилган. Бизнинг фикримизча, бу тариф унинг ҳуқуқий табиатини тўлиқ очиб бера олмайди. Чунки, унинг маъноси анча кенг бўлиб, форс-мажор деганда, шартнома тузилгандан кейин қарздорнинг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмаган, олдиндан башорат қилиб бўлмайдиган, тўсатдан ва фавқулодда, муайян шароитларда оқибатлари олдини олиб бўлмайдиган ва муқаррар, кутилмаган ташқи таъсирлар натижасида қарздорнинг айбисиз шартнома мажбуриятларининг бузилишига олиб келадиган ҳолатни тушуниш лозим. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 333-моддаси учинчи қисмига кўра, “башарти қонунда ёки шартномада бошқача назарда тутилган бўлмаса, тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда мажбуриятни бажармаган ёки лозим даражада бажармаган шахс мажбуриятни лозим даражада бажаришга енгиб бўлмайдиган куч, яъни фавқулодда ва муайян шароитларда олдини олиб бўлмайдиган вазиятлар (форс мажор) туфайли бўлганлигини исботлай олмаса жавобгар бўлади”⁵. Форс-мажор ҳолати фавқулодда ва олдини олиб бўлмайдиган ҳодиса бўлганлиги сабабли маълум оқибатларни келтириб чиқаради ва нормал ҳуқуқий муносабатларга жиддий таъсир кўрсатади. Шу ўринда мамлакатимизда юзага келган пандемия ҳолати жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий муносабатларга, жумладан тадбиркорлик

³ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. <https://lex.uz/ru/docs/20596>

⁴ Никитин А.Ф. Юридический словарь. –М., ОЛМА ПРЕСС Образование, 2005. С 586.

⁵ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. <https://lex.uz/ru/docs/111189>.

субъектлари ўртасидаги шартномавий мажбуриятларни бажаришга салбий таъсир кўрсатгани, айрим корхоналар ўз фаолиятини тўхтатгани сабабли мажбуриятларини бажара олмаганликларини таъкидлаш лозим. Айни шу даврда давлат томонидан карантин эълон қилиниб, турли чеклов чоралари жорий этилди. Шундай экан, пандемия ҳодисаси форс-мажор ҳолатими? Таниқли ҳуқуқшунос олим О.Оқюлов таъкидлаганидек, “форс мажор ҳолатининг моҳияти шундаки, енгиб, бўлмайдиган куч тўсатдан пайдо бўлади ва қарздор инсофли асосда қарши турса ҳам мажбуриятни бажаришга имкон топа олмайди. Одатда форс мажор ҳолатлари табиий офатлар, ҳарбий ҳаракатлар, иш берувчи ва ходимлар ўртасидаги забастовка кўринишидаги конфликтлар, давлат ҳокимият ва идора органларини қонуний ёхуд ғайриқонуний ҳаракатлари ҳисобланади. Пандемияни форс мажор деб ҳисоблаш учун уни табиий офат характерида эканлиги ва унга қарши туриш учун давлат ваколатли орган томонидан карантин, ўзини-ўзини чеклаш, вақтинчалик ишни тўхтатиш чоралари кўрилганлиги ҳисобланади”⁶.

Пандемия ҳолати тўғрисида илмий адабиётлар ва ижтимоий тармоқларда мавжуд бўлган турли-туман фикрлар таҳлили шуни кўрсатадики, уни форс-мажор ҳолати деб топиш учун иш муомаласи одатлари ёки шартнома асосида ҳар бир алоҳида ҳолат бўйича форс-мажор ҳолатининг юридик фактини тасдиқлашга оид далиллар тўпланиши ва Ўзбекистон Республикаси Савдо саноат палатасида белгиланган тартибда форс-мажор ҳолати тўғрисида сертификат расмийлаштирилиши лозим. Нима бўлганда ҳам, пандемия карантини шароитида жамиятда ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш мақсадида давлат томонидан қўлланилган чоралар инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари, хусусан тадбиркорлик фаолиятини амалга ошираётган шахсларнинг ўз даромад манбаларига эга бўлиш каби ҳуқуқларини маълум даражада чекланишига сабаб бўлди, дейиш мумкин. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 23 мартдаги “Коронавирус инфекцияси тарқалишига қарши қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”⁷ги 176-сонли қарори мамлакатимиздаги вазиятдан келиб чиққан ҳолда қабул қилинган бўлишига қарамадан, уни ижро этиш юзасидан қўлланилган чоралар фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини чекланишига олиб келди. Ҳолбуки, Ўзбекистон Республикаси қўшилган кўплаб халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда, жумладан Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги⁸ халқаро Пакт (12-модда)га кўра, ҳар бир инсон ўз мамлакати ҳудуди доирасида эркин кўчиб юриш ҳуқуқига ва яшаш жойини эркин танлаб олиш ҳуқуқига эгадир. Ҳар бир инсон ҳар қандай мамлакатни, шу жумладан ўз мамлакатини тарк этиш ҳуқуқига эгадир, ҳеч ким ўзбошимчалик билан ўз мамлакатига кириш ҳуқуқидан маҳрум этилиши мумкин эмас. Яъни айтмоқчимизки, мазкур моддада белгилаб қўйилган ҳуқуқлар ҳеч қандай чеклаш объекти бўлиши мумкин эмас, фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда давлат хавфсизлигини, жамоат тартибини, аҳоли

⁶ Оқюлов О. Пандемия ва бизнес // Юридик фан ва ҳуқуқни қўллаш амалиётининг долзарб муаммолари. Илмий-амалий конференция материаллари. I жилд. –Т.: Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси. 2020. -170-171 б.

⁷ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 176-сонли қарори. <https://lex.uz/ru/docs/4772484>

⁸ Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пакт. <https://lex.uz/docs/2638212>

саломатлигини сақлаш, шунингдек бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш учун зарур бўлган чеклашлар бундан мустасно.

Коронавирус пандемияси туфайли жорий этилган карантин даврида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари маълум даражада чекланган бўлсада, лекин бу аҳолининг саломатлигини сақлаш ва пайдо бўлган хавф-хатарнинг салбий оқибатларини камайтириш учун зарур бўлганлигини таъкидлаш ўринли. Аммо, ана шу даврда мамлакатимиз ҳудудида ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш мақсадида давлат органлари мансабдор шахслари томонидан фуқароларга нисбатан қўлланилган ҳуқуқий таъсир чоралари юзасидан судларга юборилган ариза ва шикоятлар сони кўпайиб кетганлиги кузатилди. Шунга қарамасдан, айнан шу даврда, Ўзбекистон Республикаси Олий суди ўзининг “Судлар томонидан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида коронавирус инфекцияси (covid-19) тарқалишининг олдини олишга қаратилган чоралар жорий этилиши муносабати билан қонун ҳужжатларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги 2020 йил 28 апрелдаги 08-сонли Пленум қарорини қабул қилиб, унинг 1-бандига кўра, “Ўзбекистон Республикаси ҳудудида 2020 йил 16 мартдан бошлаб коронавирус инфекцияси (COVID-19) тарқалишининг олдини олишга қаратилган махсус чоралар (карантин) жорий этилган бўлиб, бу давлат органлари ва бошқа муассасалар ишлаш тартибига, тадбиркорлик субъектлари фаолиятига жиддий ўзгартиришлар киритилишига, фуқароларнинг эркин ҳаракатланишига, шу жумладан, суд орқали ҳимояланиш ҳуқуқини амалга оширишга бўлган ҳуқуқлари чекланишига сабаб бўлди”⁹, дея эътироф этгани ҳолда, карантин амал қилиши даврида даъво муддати тўхтатиш, процесс иштирокчилари иштирокини амалда таъминлашнинг имконияти бўлмаган ҳолларда ишни кўришни маълум муддатга қолдириш тўғрисида ажримлар чиқариш тўғрисида қуйи судларга топшириқ берди. Бундай вазиятнинг юзага келиши эса, фуқароларнинг мансабдор шахсларнинг ғайриқонуний ҳатти-ҳаракатлари устидан судларга мурожаат қилиш орқали бузилган ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш имкониятлари чекланишига сабаб бўлди, дейиш мумкин.

Юқорида келтириб ўтилганлар ва пандемия жараёнлари таҳлили асосида хулоса қилиш мумкинки, ҳозирги замон ахборот-коммуникациялари ва IT-технологиялари имкониятларидан янада кенгроқ фойдаланган ҳолда шахс ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш лозим.

Биринчидан, жисмоний ва юридик шахслар, судлар, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ўртасида ягона ахборот (ҳуқуқий) маконини шакллантириш ва уларни алмашуви бўйича ҳамкорликни йўлга қўйиш.

Иккинчидан, судларга қилинган мурожаатлар (шу жумладан, электрон кўринишдаги), кўрилган ишлар ва қабул қилинган қарорлар билан суднинг расмий сайти орқали тўлиқ танишиб боришни таъминлаш.

⁹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 08-сонли қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz)

Учинчидан, суд мажлиси жараёнларини видео-конференц-алоқа, аудио ёзув ва видео ёзув режимида онлайн кузатиб боришни таъминлаш.

ФУҚАРОЛАРНИНГ АХБОРОТГА БЎЛГАН КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШ МЕХАНИЗМИДА ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИНИНГ РОЛИ

**Маматов Хайрулло Тешаевич
СамДУ юридик фанлар номзоди, доцент**

Мамлакатимиз ўз олдига фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ҳуқуқий демократик давлат қуришни мақсад қилиб қўйган. Ушбу мақсадга эришиш учун, мустақиллик йилларида халқаро ҳуқуқ нормалари ҳамда демократик талабларга жавоб берадиган қонунчилик тизими яратилган бўлиб, улар инсон ва фуқароларнинг жамият ҳаётининг барча соҳаларига оид ҳуқуқ ва эркинликларини, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгиланган сўз эркинлиги ва фуқароларнинг ахборот олишга бўлган ҳуқуқларини изчил ва тўлиқ бажарилишини таъминлашга қаратилгандир.

Бинобарин, фуқароларнинг ахборотга бўлган конституциявий ҳуқуқларини ўзида ифода этган қонунчилик нормаларини ижтимоий воқеликка тадбиқ этиш энг аввало, бу борада муайян механизмнинг яратилганлиги ва унинг самарали фаолият юритишини тақозо этади. Шу жиҳатдан олганда, фуқароларнинг ушбу ҳуқуқларини амалга оширишда фуқаролик жамиятининг муҳим таркибий институти ҳисобланган оммавий ахборот воситаларига алоҳида ўрин берилади.

Шуни таъкидлаш жоизки, шаклланиб келаётган ҳозирги ахборот жамиятида оммавий ахборот воситаларига фақатгина ахборот олишнинг оддий воситаси сифатида қаралмайди. Бундай шароитда мазкур институт нафақат оммавий онгга таъсир этиш имкониятига эга, балки у жамиятда юриш–туриш, ҳуқуқ-атвор қоидаларини шакллантиришнинг муҳим воситаси сифатида ҳам майдонга чиқади. Ахборот жамиятида оммавий ахборот воситаларининг фаолияти жамиятнинг барча қатламларига қаратилган бўлиши, уларнинг манфаатларини кўзлаб, умуминсоний тамойиллар асосида, эркинлик ва ватанпарварлик руҳида тарбиялашга йўналтирилган бўлиши лозим.

Президентимиз Ш.Мирзиёев 2020 йил 26 июнь куни “Оммавий ахборот воситалари ходимлари куни” муносабати билан ўтказилган тадбирда оммавий ахборот воситалари ходимларига қарата шундай деган эди “Сизларга аёнки, мамлакатимиз тараққиётини янги босқичга кўтаришда ахборот соҳасини тубдан ислоҳ қилиш ва ривожлантиришга жиддий эътибор қаратилмоқда.

Кейинги уч йилда бу борада ўндан зиёд қонун ҳужжатлари қабул қилингани ҳам бу фикрни тасдиқлайди. Хусусан, “Оммавий ахборот воситалари мустақиллигини таъминлаш ҳамда давлат органлари ва ташкилотлари ахборот хизматлари фаолиятини ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Президент қарорига мувофиқ бу соҳада янги тизим яратилди.

Давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш мақсадида ўтган бир йил давомида кўплаб вазирлик ва идораларда ахборот

хизматлари замон талаблари асосида қайтадан, 201 та туман ва шаҳар ҳокимликларида эса биринчи марта ташкил этилди.

Ана шу хизматлар томонидан ижтимоий жараёнлар ҳақида ишончли ахборот бериш мақсадида матбуот анжуманлари, брифинглар, медиатурлар ташкил этилмоқда, ҳаётимиздаги муаммо ва ҳодисаларга тезкор муносабат билдирилмоқда, уларнинг веб-сайтлар, ижтимоий тармоқлар, мобиль мессенжерлардаги саҳифалари янгилаб борилмоқда.

Охирги йилларда мамлакатимизда катта аудиторияга эга бўлган қарийб 290 та хусусий ва идоравий Интернет нашрлари ташкил этилди. Улар бошқа материаллар қаторида энг муҳим расмий ахборотлар, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ўзбек, рус ва инглиз тилларида тарқатмоқда”.

Шу жиҳатдан олганда, бугунги кунда ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини шакллантириш шароитида энг муҳим омиллардан бири ҳисобланган фуқароларни ахборот билан таъминлаш борасида оммавий ахборот воситаларининг роли ва аҳамияти тобора ортмоқда.

Ушбу масалалар мамлакатимиз ва хорижлик олимлар томонидан муайян даражада ўрганилган бўлишига қарамасдан, уларда кўпроқ оммавий ахборот воситалари фаолиятининг ташкилий, техник, ҳуқуқий ва фалсафий жиҳатлари ёритилган.

Бизнингча, бугунги кунда оммавий ахборот воситаларининг жамият ҳаётидаги ушбу муҳим ўрнини белгилаб берадиган қуйидаги жиҳатлар мавжуд:

ахборотни жамиятни бирлаштирувчи асосий ижтимоий кадриятлардан бири деб ҳисобланиши;

оммавий ахборот воситаларининг таъсири ҳокимиятни шакллантиришда ва унинг сиёсатини белгилашда муҳим роль ўйнаши;

ҳозирги глобаллашув жараёнида ҳар бир шахс дунёнинг исталган нуқтасида туриб, исталган вақтда замонавий ахборот тармоқлари ёрдамида ҳар қандай турдаги ахборотни тўлиқ ва ҳаққоний олиш имкониятига эга эканлиги;

электрон оммавий ахборот воситалари орқали жамият ҳаётининг турли соҳалари устидан электрон бошқарувни йўлга қўйиш имкониятининг мавжудлиги ва бошқалар.

Ўтган асрнинг 40-йилларида Хатчинс Комиссияси (Hutchins Comission) томонидан амалга оширилган “Мустақил ва жавобгар матбуот” номли тадқиқотда илк бор оммавий ахборот воситаларининг жамият ҳаётида тутган ўрни ва унинг функцияларини қайси йўналишлар бўйича кўриб чиқиш лозимлиги тўғрисидаги масалалар ўрганилган. Унда ўша даврнинг етакчи оммавий ахборот воситаси ҳисобланган матбуотнинг қуйидаги асосий функциялари кўрсатиб ўтилган эди:

– ахборотни тўлиқ, аниқ ва ҳаққоний етказиб бериш; –
турли хил ғоя ва қарашларни ифода этиш ҳамда муайян масалалар юзасидан танқидий чиқишлар қилиш мумкин бўлган минбар вазифасини ўташ;

– жамиятда қарор топган кадриятларни аҳоли онгига сингдириш, қўйилган мақсад ва вазифаларни жамоатчиликка етказиш ҳамда улар фаолиятини ушбу ишларга йўналтириш;

– фуқароларнинг ахборот олишга бўлган ҳуқуқларини таъминлаш.

Демократик мамлакатларда давлат сиёсатини белгилаш ва жамоатчилик фикрини шакллантиришда оммавий коммуникация воситаларидан фойдаланишнинг замонавий усуллари самарали қўлланилади.

Аҳолининг ҳуқуқий билими ва онгини юксалтириш ҳамда жамиятдаги сиёсий фаоллигини ошириш юқорида келтириб ўтилганидек, кўп жиҳатдан уларнинг ҳуқуқий ахборот билан таъминланганлик даражасига боғлиқ. Шу боис, бу борада илмий изланишлар олиб борган тадқиқотчилар жамият ҳуқуқий онгини шакллантиришда оммавий ахборот воситалари томонидан етказиладиган ҳуқуқий ахборотнинг ўрни ва аҳамиятига доир масалаларни атрофлича ўрганишга ҳаракат қилганлар.

Фуқароларнинг ахборотга бўлган ҳуқуқларини амалга ошириш механизмининг мазмуни юзасидан олиб борилган таҳлилларимиз унинг қуйидаги учта босқичдан иборат эканлиги тўғрисида хулоса чиқаришга имкон туғдиради:

Биринчи босқич – бу фуқароларнинг ахборот олиш билан боғлиқ ҳуқуқ ва мажбуриятларининг юзага келиши, таъминланиши ва кафолатланишини белгилаб берадиган тегишли норматив-ҳуқуқий базанинг мавжудлиги;

Иккинчи босқич – бу ахборот субъектлари ўртасидаги муносабатлар;

Учинчи босқич – бу фуқароларнинг ахборот олишга бўлган ҳуқуқларини бузилишининг олдини олиш, агар шундай ҳолатлар бўлса, уларнинг қонуний манфаатлари ва ҳуқуқларини тиклаш билан боғлиқ жараён.

Фуқароларни ахборот олишга бўлган ҳуқуқларининг конституциявий кафолати юзасидан хулоса қилиб айтиш мумкинки, Конституциямизнинг қоида ва тамойиллари кундалик турмушимиздан қанчалик кўп жой олса, жамиятда эркинлик, адолат ва демократия шунчалик тўла бўлади. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси чинакам демократиянинг олий мазмунини муфассал ифодалаб, шахс, давлат ва жамият ўртасидаги ҳуқуқий алоқаларни оқилона уйғунлаштирмоқда. Янги демократик ижтимоий муносабатларни мустаҳкамлаш, уларни одилона ҳуқуқий тартибга солиш ва ривожлантиришнинг самарали воситаси бўлиб хизмат қилмоқда. У мамлакатда қатъий конституциявий тузумни қарор топтириш, шу асосда мустаҳкам қонунийлик ва барқарорлик муҳитини таъминлашга эришиш, ҳуқуқий давлатчилик ва фуқаролик жамияти барпо этишнинг ишончли гаровидир.

Фуқароларнинг ахборотга бўлган ҳуқуқларини амалга оширишнинг конституциявий-ҳуқуқий кафолатларига қуйидагича таъриф бериш мумкин: яъни, бу – уларни амалга оширишнинг давлат-ҳуқуқий шарт-шароитлари ва услубларининг муайян тизимидир. Ушбу тизим таркибига Конституция, кодекслар, қонунлар ва қонун ости актлари билан бирга, инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишни таъминлаш ва ҳимоя қилишга йўналтирилган турли хил давлат органлари ва ташкилотларининг фаолияти ҳам қиради.

Мамлакатимизнинг ривожланиши ва ислохотларнинг муваффақияти ҳамда фуқаролик жамиятини шакллантириш билан боғлиқ стратегик мақсад ва вазифаларнинг самарали амалга ошиши кўп жиҳатдан фуқароларни ҳуқуқий ахборотлаштириш ва шу асосда аҳолининг ҳуқуқий онги ҳамда ҳуқуқий

маданиятини юксалтириш даражасига боғлиқдир. Бинобарин, қабул қилинаётган қонунлар, фармонлар, ҳукумат қарорларини фуқароларга етказиш, ҳалқимизнинг иқтисодиёт, сиёсат ва давлат қурилиши соҳаларида олиб борилаётган ислохотларнинг моҳиятини теран тушуниб етишларига ҳамда жамиятда қонун нормаларини ҳурмат қилиш ва унга қатъий риоя қилишни таъминлашга эришиш сиёсий ва ҳуқуқий тизимлар самарали фаолият кўрсатишининг асосий омиллари бўлиб ҳисобланади.

АХБОРОТ-МЕДИАТИВ МЕХАНИЗМЛАРИ ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ ЛЕГИТИМЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДАГИ ЎРНИ

**Расулов Бекзод Боймуратович,
Самарқанд давлат архитектура-қурилиш
институтини катта ўқитувчиси,
сиёсий фанлар бўйича фалсафа доктори.**

Давлат ҳокимияти органлари ва ОАВ ўртасида ўзаро мулоқот муҳитининг икки муҳим хусусияти бор. Аввало, мазкур мулоқот орқали давлат ҳокимияти органлари томонидан қабул қилинган қарорлар ва уларнинг аҳамияти ҳақида жамоатчиликка атрофлича маълумот етказилади. Айни пайтда, давлат ҳокимияти ва жамият ўртасида ахборот ва фикр алмашиш имконияти юзага келади. Бу ўз навбатида, кучли фуқаролик жамиятини ривожлантириш, давлат бошқарувини демократлаштириш, қонун устуворлигини таъминлаш, мазкур жараёнларда фуқароларнинг фаол иштирокининг ошишига ёрдам беради.

Бу борада Президентимиз Ш.Мирзиёевнинг “Ҳар бир давлат органи ижтимоий тармоқларда ўз саҳифасига эга бўлиши, амалга ошираётган ишлари ҳақида, керак бўлса, ҳар куни батафсил маълумот бериб бориши шарт.”[1] деган фикрлари ўринлидир.

Фуқароларнинг давлат ҳокимияти ва бошқарувидаги фаоллигига таъсир этувчи омиллардан бири бу – уларни давлат ҳокимияти органлари қабул қилаётган қарорлар, ҳудудлар ва тармоқларни ривожлантиришга қаратилган дастурлар, уларнинг бажарилиши тўғрисидаги ахборотлар билан таъминлаш ҳисобланади. Бу давлат ҳокимияти органлари фаолияти, унинг йўналишлари ва аҳамияти ҳақида фуқароларда тушунча-тасаввур уйғотади. Шу боис қабул қилинаётган қарорлар ва дастурлар ҳаётга самарали татбиқ этилади. Яъни, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти устидан таъсирчан жамоатчилик назорати ўрнатилади.

Давлат ҳокимияти органлари ўз фаолияти ҳақидаги ахборотларни фуқароларга етказишда ОАВга таянар экан, ОАВ ҳам самарали фаолият юритиши учун ишончли ахборот манбаларидан фойдаланиш имконига эга бўлиши керак. Шунда ОАВ давлат ҳокимияти органлари фаолиятини тезкор ёритиш орқали давлат ва жамият ўртасида ишончли воситачига айланиши мумкин.

Бунинг учун давлат ҳокимияти органлари таркибидаги ахборот хизматлари ҳар томонлама профессионал тарзда ташкил этилиши зарур. Чунки, улар давлат ҳокимияти органларининг барча йўналишлар бўйича ахборот сиёсатини

юритади. Ҳорижлик экспертлар ахборот хизматлари мутахассислари бажарадиган вазифаларни асосий учта йўналишга ажратиш мумкин, деб ҳисоблашади. Булар ташқи, ҳимоявий ҳамда ички хусусиятларга эга вазифалардир. Давлат ҳокимияти органи фаолиятига оид ахборотларни таҳлил қилиш ҳамда ОАВга етказиш ахборот хизмати ходимининг ташқи вазифасидир. Бунда ахборот хизмати ходими “воситачи” ролини бажаради, ҳужжатлар ва материаллардаги маълумотларни ихчам ва ҳаммага тушунарли тарзда тайёрлайди. Давлат ҳокимияти органи қабул қилган қарор ёки ҳужжатларнинг мазмун-моҳияти, ҳудудлар ва тармоқлар ривожига аҳамиятини очиб, изоҳлаб беради. Журналистлар билан ҳамкорликни ташкил қилади, матбуот анжуманлари, брифинглар ўтказишди. Давлат ҳокимияти органи раҳбарларининг чиқишлари матнини, пресс-релизларни тайёрлайди, айти пайтда, ОАВ мониторингини олиб боради.

Умуман олганда, ОАВлари бугунги кундаги асосий вазифалари қуйидагиларда яққол кўринади:

давлат ва жамият бошқарувини модернизациялаш ва демократлаштириш жараёнларида бевосита иштирок этиш;

давлат бошқарувида мавжуд муаммоларни ҳолисона ёритиш ва бартараф қилишга кўмаклашиш;

жамоатчилик фикрини шакллантириш, умумлаштириш ва ифода этиш;

фуқароларнинг ҳуқуқий ва сиёсий маданияти, уларнинг ижтимоий ва сиёсий фаоллигини ошириш ва хоказолар.

“Бугун биз дунёдаги узоқ-яқин давлатлар билан ҳамкорликни мустаҳкамлаб, юртимиздаги демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштиришга интилар эканмиз, бошқа соҳалар қатори оммавий ахборот воситалари фаолияти бўйича ҳам ҳали кўп иш қилишимиз кераклигини яхши тушунамиз. Оммавий ахборот воситалари сўзда эмас, амалда “тўртинчи ҳокимият” даражасига кўтарилиши зарур. Бу – замон талаби, ислохотларимиз талаби”[2]

Мамлакат тараққиётининг кўзгуси, кишилар тафаккури, ҳуқуқий маданияти, сиёсий фаоллигини оширишнинг муҳим омили бўлиб, у шахс, жамият ва давлат ҳаётининг муҳим жиҳатларидан бирига айланган. Эндиликда ахборотга эгалик, замонавий ахборот тизимининг шаклланганлиги ҳар қандай давлатнинг салоҳияти ва тараққиётини белгилаб бермоқда. Мамлакатимизда фуқароларнинг ахборот олиш ва тарқатишга доир конституциявий ҳуқуқларини рўёбга чиқариш учун ҳам ташкилий, ҳам ҳуқуқий асослар яратилган ва улар изчил такомиллаштирилиб борилмоқда. Яратилган барча ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий шарт-шароитлар туфайли мамлакатимизда замонавий миллий ахборот макони вужудга келди.

Қонун билан оммавий ахборот воситаларининг давлат ҳокимияти ва бошқарув органининг фаолияти тўғрисидаги ахборотдан фойдалана олишини таъминлаш, мавжуд ахборотни ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган хоналар ва жойларда жойлаштириш, фойдаланувчининг сўрови бўйича ахборотни тақдим этиш тартиби ва уни рад этиш асосларини мустаҳкамлаб қўйилди. Бугун турмушимизнинг барча жабҳаларига интернет тармоғи чуқур кириб бормоқда. Шу маънода, ҳар бир давлат ҳокимияти ва бошқаруви

органининг расмий веб-сайтларини ташкил этиш ва уларда жойлаштирилиши лозим бўлган ахборотларни белгилаб қўйиш мақсадга мувофиқдир. Чунончи, давлат ҳокимияти ва бошқарув органининг ҳуқуқлари, мажбуриятлари, тузилиши, вазифалари, реквизитлари, ваколат доирасида қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисидаги ахборотлар, бундай орган томонидан тақдим этиладиган хизматлар рўйхати ва уларни кўрсатиш тартиби, расмий тадбирлар (кенгашлар, учрашувлар, брифинглар, хайъатлар ва бошқа), шунингдек, давлат ҳокимияти ва бошқарув органи раҳбарларининг ташрифлари ва сафарлари тўғрисидаги маълумотлар, давлат идораси фаолиятига доир таҳлилий маърузалар, шарҳларни бундай ахборотлар сирасига киритиш мумкин.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти очиклиги фуқароларнинг ахборот соҳасидаги конституциявий ҳуқуқини янада кенгрок амалга ошириш имконини беради. Демократик давлат куриш ҳамда фуқаролик жамиятини барпо этишда аҳолининг ахборот соҳасидаги конституциявий ҳуқуқини янада кенгрок амалга ошириш имкониятини яратиб бериш, айниқса, бунда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг қабул қилинаётган қарорлар сифатини ошириш борасидаги масъулиятини кучайтириш муҳим аҳамиятга эга.

2019 йилнинг 24 июль куни Ўзбекистон Журналистлар ижодий уюшмаси - журналистнинг касб этикаси кодексини эълон қилди. Ушбу Кодекс Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси (БМТ Бош Ассамблеяси, 1948 йил), Журналистикада касб этикаси халқаро принциплари (ЮНЕСКО, 1983 йил), Журналистлар одоб-ахлоқи принциплари халқаро декларацияси (Халқаро журналистлар федерациясининг конгресси, 1954 йил) ва Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда қонунчилиги инобатга олинган ҳолда ишлаб чиқилди. Кодекс журналистлар ва барча оммавий ахборот воситалари ходимлари ўз касб мажбуриятларини бажаришда риоя этиши шарт бўлган маънавий-ахлоқий йўналишларни белгилайди.

Шу билан биргаликда қатор мамлакатларда бевосита давлат томонидан ОАВ ходимлари фаолиятини назорат қилувчи органлар ҳам мавжуддир. Масалан, Буюк Британияда Матбуотга шикоятлар кенгаши ҳар йили 3000 га яқин фойдаланувчилардан оммавий ахборот воситаларида берилаётган материаллардан норозигарчилик характериға эға бўлган шикоятларни қабул қилади. Германияда матбуот кенгаши ҳам худди шу вазифани бажаради ва шикоятларнинг учдан икки қисми дастлабки босқичлардаёқ ҳал қилинади.

Мамлакатимиздаги етакчи журналистлардан бири Н.Қосимованинг таъкидлашича, “Ахборот маданиятининг ижтимоий-сиёсий, миллий, маънавий-маърифий, ҳуқуқий, фалсафий, эътиқодий, иқтисодий, умуминсоний аспектлари ҳақида биринчи навбатда, ахборот маданиятини шакллантирувчи бош субъект – журналист қайғуриши керак”[3].

Масаланинг сиёсий жиҳати шундаки, оммавий ахборот воситалари, Интернет тармоғи, жумладан, ижтимоий тармоқлар ва мобил мессенжерларда эълон қилинаётган аҳолининг кенг қатламлари фикриға салбий таъсир кўрсатувчи маълумотларнинг доимий мониторингини амалга ошириш ҳамда тегишли

давлат органлари ва ташкилотлари ахборот хизматлари муносабат билдириши учун уларга юборилади. Чунки, тарқатилаётган ҳар бир ахборот ёки маълумот Ўзбекистон манфаатлари ва имиджига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, глобаллашув жараёнлари жуда кўплаб ўзгаришлар қатори мутлақо янги жаҳон ахборот тартибини вужудга келтирди, бу тартиб катта-кичик давлатларда деярли барча соҳани тубдан ислоҳ этишни тақозо қилди. Давлат бошқаруви легитимлигини таъминлашнинг ахборот-медиатив механизмларини шакллантириш янги жаҳон ахборот тартиби шароитида дунёдаги барча мамлакатлар учун давлат бошқаруви тизимида умумий бўлган хусусиятлар шаклланди, бу ҳол халқаро алоқаларни йўлга қўйиш, ўзаро тажриба алмашишни осонлаштирди.

Ахборотлашув шароитида фуқароларнинг ахборотга бўлган муносабати тубдан ўзгарди ва унинг шаклланишида медиасаводхонликнинг ўрни тобора ортиб бормокда. Жаҳон медиамаконидаги шиддат билан рўй бераётган ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, ҳарбий воқеа-ҳодисалар ва ўзгаришлар давлат бошқаруви органларининг ОАВларининг кучи ва қудратига алоҳида эътибор қаратилишини тақозо этмокда. Бугунги кунда ахборот-медиа назорат давлат ҳокимияти ва маҳаллий бошқарув органларининг энг самарали назорат усулларида бирига айланди.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

Мирзиёев Ш “Конституция ва қонун устуворлиги – ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг энг муҳим мезонидир”// Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 27 йиллигига бағишланган маърузаси. 07.12.2019, Тошкент шаҳри. [//Uza.uz/oz/politics/konstitutsiya-va-onun-ustuvorligi-u-u-iy-demokratik-davlat-v-07-12-2019](http://Uza.uz/oz/politics/konstitutsiya-va-onun-ustuvorligi-u-u-iy-demokratik-davlat-v-07-12-2019).

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “ Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимлари куни”га бағишланган табриги. 27 июнь 2019 й. www.uza.uz.

Қосимова Н. Журналист касб одоби масалалари ёки Ўзбекистон журналистлари касб одоби кодекси қачон қабул қилинади?. 19.10.2017. <http://nargis.uz/?p=161>

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ТИЗИМИДА АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ МАЪНАВИЙ АҲАМИЯТИ

Аллаяров Отабек Эркинович
Гулистон давлат университети
“Тарих” кафедраси доценти
Зарипов Орзимат Рўзибой ўғли
Гулистон давлат университети магистри

Ахборот тушунчаси бугунги кунда глобал моҳият касб этмокда.У инсон тафаккурига турли йўналишларда таъсир ўтказувчи,яхлит инсоният ҳаётини ва тақдирини у ёки бу томонга буриб юбурувчи,гоҳ салбий гоҳ ижобий моҳият касб этувчи қудратли воситага айланди.

Ҳозирги даврда ёш авлодимиз маънавий оламининг дахлсизлигини асраш учун таълим-тарбия жараёнида нималарга асосланиш ва нимага эътибор қилиш керак, деган савол файласуфлар, гуманитар фан вакиллариининг диққат марказидадир. Фикримизча ёшларнинг фикр тарбиясига эътиборни қаратиш улар маънавий оламининг дахлсизлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга, чунки “...қаерда...юксак ақл-идрок ва тафаккур ҳукмрон бўлса, ўша ерда маънавият қудратли кучга айланади.”¹⁰ Ёшларнинг ахборот оқимида муносабатини шакллантириш фикр тарбиясининг бир йўналишидир. Ота-оналар, устоз ва мураббийлар илм ва тарбия бериш жараёнида ёшларга фикр ва билим ўртасидаги фарқни тушунтиришлари, фикрларни солиштиришга, уларни турларга ажратишга ўргатишлари лозим. “Бугунги кунда ёшларимиз нафақат ўқув даргоҳларида, балки радио-телевидение, матбуот, интернет каби воситалар орқали ҳам ранг-баранг ахборот ва маълумотларни олмоқда. Жаҳон ахборот майдони тобора кенгайиб бораётган шундай бир шароитда болаларимизнинг онгини фақат ўраб-чирмаб, уни ўқима, буни кўрма, деб бир томонлама тарбия бериш, уларнинг атрофини темир девор билан ўраб олиш, ҳеч шубҳасиз, замоннинг талабига ҳам, бизнинг эзгу мақсад-муддаоларимизга ҳам тўғри келмайди.”—деб ёзади Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов¹¹.

Мамлакатимиз Президенти Ш.Мирзиёевнинг фикрларига эътибор қаратсак: “...ёшлар ҳаёти, ўй-кечинмалари, орзу-ниятлари, энг муҳими, уларни қийнаётган масалалар, афсуски, радио ва телевидение, газета ва журналларда ўз ифодасини тўлиқ топмаяпти. Гўёки ҳамма нарса жойида, олам гулистон. Агар ҳаммаси жойида бўлса, тўғри йўлдан адашган ёшлар, жиноятчилик, ишсизлик қаердан пайдо бўляпти? Нега ёшларга оид давлат сиёсатига лоқайд муносабатда бўлаётган амалдорлар ҳақида оммавий ахборот воситалари, аввало, ёшлар матбуоти чурқ этмайди?”¹² Мазкур фикрлардан келиб чиқиб интернет технологиялари таъсир кўламини ҳис этмаслик ва унинг салбий таъсирларидан ёшларни муҳофаза қилмасликнинг оқибатлари келажагимиз эгаларини тақдири борасида бугун қайғуриш зарурлигини тақозо этмоқда.Бундан шу нарса англашиладики, ҳозирда ҳар қандай ахборот чегара билмаслик хусусиятига эга, шундай экан эндигина онги, дунёқараши шаклланаётган ёш авлодни маънавий олами дахлсизлигини асраш муаммо бўлиб кўпчиликни ўйлантираётир. Шу нуқтаи-назардан қараганда, интернет бугунги ахборот маконининг муҳим бўғинига айланди.

Ҳозирги кунда, интернет тармоғидан фойдаланувчилар сонининг асосий қисми ёшлар бўлгани учун “номақбул” ахборот хуружидан сақланишимиз керак. Чунки, бундай маълумотлар миллий кадриятларимизга, урф-одатимизга, ўсиб келаётган авлоднинг маънавий дунёсига, тарбиясига салбий таъсир кўрсатади. Айрим ёшлар беихтиёр ахборот олиш, шунингдек, тарқатиш субъектига айланганини сезмаган ҳолда, Интернетдан видеоларлар ва миллий

¹⁰ Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008. –Б.116

¹¹ Каримов. И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т. . Маънавият. 2008. 114-б.

¹² Ш.М.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги бочқичга кўтарамиз. – Тошкент.:Ўзбекистон 2017. 526-бет.

маънавиятимизга тўғри келмаган маълумотларни кўчириб олиб, дўстларига таркатмоқда. Глобаллашув жараёнида ахборот хуружи ёшларимизнинг онгига, жамият тараққиётга, миллий менталитетимизга таҳдид солмоқда. Бундай салбий ҳолатларнинг олдини олишда давлатимиз, жамият ва фуқаролар манфаатларидан келиб чиққан ҳолда юртимизда ахборот-коммуникация соҳасида қатор қонунлар қабул қилинди ва ишлаб чиқилмоқда. Масалан, Давлат таълим стандарти ва миллий кадрлар тайёрлаш тўғрисидаги қонунга кўра, ҳар бир мутахассис ўз соҳасини мукаммал билиш билан бир қаторда компьютер технологияларини етарлича ўзлаштирган бўлиши керак. Бугунги кунда барча олий ва ўрта махсус ўқув юртларида “Информатика ва ахборот технологиялари” дарсларига кўпроқ эътибор қаратилиб, мавзулар янги маълумотлар билан бойитиб келинмоқда. Талабалар ўз мутахассис фанларини мукаммал эгаллашлари учун барча фанларни имкони борида ахборот технологияларини қўллаб, мультимедиялар ёрдамида ўтиш давр тақозосига айланди. Фан мавзуларини замонавий педогогик технологиялар, мультимедиялар билан олиб бориш мавзуни талабалар томонидан мукаммал ўзлаштирилишига олиб келмоқда. Ҳақиқатдан ҳам, мураккаб технологик жараёнларни оғзаки баён этгандан кўра, мультимедиялар ёрдамида бир неча марта такрорланиб, шу мавзу учун мўлжалланган педогогик усуллар билан мавзу ёритилса, дарс қизиқарли, тушунарли ва эсда қоларли бўлади. Шунга кўра фан мавзуларига мультимедиялар тайёрлаб келинмоқда.

Хуллас, узлуксиз таълим тизимининг барча таркибий қисмларида замонавий компьютер ва ахборот технологияларни эгаллашга асосланган илғор таълим тизимларини тадбиқ этишга эътибор қаратилиш мақсадга мувофиқдир.

Мамлакатимизда тарбияни ҳозирги замон талаблари даражасида олиб боришда мавжуд барча имкониятлар ва воситалардан самарали фойдаланганимиздагина маънавияти юксак ёшларни тарбиялашга эришамиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008. – Б.116
2. Каримов. И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т. . Маънавият. 2008. 114-б.
3. Ш.М.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги бочқичга кўтарамиз. – Тошкент.:Ўзбекистон 2017. 526-бет.

ЮРИДИК ХИЗМАТЛАР ФАОЛИЯТИДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ

Акмалжон Ғуломов
юридик фанлари номзоди, доцент
Самарқанд вилоят юридик техникуми

Бир нарсани алоҳида таъкидлаш керак, пандемия даврида иқтисодиётнинг барқарор ишлаши учун тадбиркорлар давлат билан теппа-тенг ҳисса қўшдилар. Шунинг учун барчамиз тадбиркорларга елкадош бўлиб, уларни доимо қўллаб-

қувватлашимиз шарт. Бу борада ишбилармонларнинг ҳақ-ҳуқуқларини, айниқса, хусусий мулк дахлсизлигини таъминлаш – барча даражадаги давлат органларининг асосий вазифаси бўлиши лозим¹³ – деган эди Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.Мирзиёев ўзининг 2020 йил 29 декабрда Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида. Мамлакатда қонунийликни таъминлаш ва қонун устуворлигига эришишда қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг нақадар адолатли эканлигига боғлиқ. Чунки давлат органлари томонидан қабул қилинаётган қонун ҳужжатлари аҳолининг, меҳнат жамоаларида меҳнат қилаётган фуқароларнинг, ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш субъектларининг фаолиятига бевосита дахл қилади.

Шундай экан давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятида улар томонидан қабул қилинаётган ҳужжатларнинг ҳуқуқ нормаларига мувофиқлиги юзасидан ҳуқуқий ёрдам бериш, уларни экспертизадан ўтказиш керак. Бу ўз навбатида юридик департамент, бошқарма, бўлим, бюро шаклларида ташкил қилинган ёки битта штатдан иборат бош юрисконсулт, етакчи юрисконсулт, катта юрисконсулт ёки юрисконсултдан иборат юридик хизмат фаолиятининг асосий мақсади саналади. Шунинг учун, давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятида қонунийликни янада мустаҳкамлаш, демократик ва ҳуқуқий ислохотларни амалга оширишда юридик хизматларнинг роли ва жавобгарлигини изчиллик билан кучайтириш мақсадида 2019 йил 19 январда “Юридик хизмат фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2733-сонли Президент қарори¹⁴ қабул қилинди. Мазкур ҳужжатда давлат органлари ва ташкилотларининг ҳуқуқни қўллаш фаолиятида қонун устуворлиги ва қонунийликни таъминлашни ташкил этиш юридик хизматнинг асосий йўналишларидан бири сифатида мустаҳкамлаб қўйилди.

Ҳозирги кунда бошқа соҳалар сингари ҳуқуқий фаолият соҳаси ҳам бевосита ахборот-коммуникация технологиялари билан узвий боғлиқ. Ахборот-коммуникация технологиялари суд тизими, прокураура, ички ишлар органлари, адвокатура, нотариал идоралар, фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органларида кенг қўлланилмоқда. Бу жараёндан давлат органлари ва ташкилотларида (Олий Мажлис, Вазирлар Маҳкамаси, вазирликлар, давлат қўмиталари, агентликлар, маҳаллий давлат органлари, таълим ва соғлиқни сақлаш муассасалари, давлат акциядорлик жамиятлари, унитар корхоналар ва бошқалар) фаолият кўрсатаётган юридик хизмат ходимлари ҳам ҳоли эмас. Юридик хизмат ходимлари ташкилотларда ишлаётган меҳнат жамоасининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий саводхонлигини оширишда *ахборот-коммуникация технологияларидан* бевосита фойдаланадилар. Жумладан, қонунчилик масалалари бўйича таҳлилий материаллар тайёрлаш, ходимларининг ҳуқуқий билимларини ошириш тадбирларини ташкил этиш, ташкилот фаолиятига тегишли қонунчиликни тарғиб қилиш ишларини амалга ошириш, зудлик билан давлат органи ва ташкилоти ахборот хизматида давлат органи ва ташкилоти веб-сайтига жойлаштириш мақсадида қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг мазмун ва аҳамияти тўғрисида

¹³ <https://president.uz/uz/lists/view/4057>

¹⁴ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 4-сон, 50-модда, 25-сон, 521-модда;

маълумотлар киритиб бориш, ходимларининг мурожаатлари бўйича уларга тегишли ҳуқуқий ҳужжатларни топишга кўмаклашиш ва бошқа ишларни бажариш ахборот-коммуникация тизимларисиз кутилган натижасини бермайди.

Шундай экан, юридик хизмат ходимлари компьютер технологияларидан хабардор бўлиши, замонавий ахборот-коммуникация технологияларини ўзининг касбий фаолиятида қўллай олиши зарур. Шунингдек, улар Лех, Норма, Юрида ҳуқуқий ахборот тармоқларидан фойдалана олиш қobiliятига эга бўлиши керак. Бунинг учун юридик хизмат ходимлари юрист-мутахассис бўлиш билан бирга, компьютер технологиялари бўйича ўз малакаларини доимий ошириб бориши талаб этилади. Шу сабабли ташкилотларда мутахассисларни жалб қилган ҳолда ахборот-коммуникация технологиялари ва улардан самарали фойдаланиш юзасидан ўқув семинарлари шунингдек, олий ўқув юртларида юридик хизмат ходимлари учун ҳар йили икки ҳафталик ўқув курсларини ташкил қилиш мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки юридик хизмат ходимларининг ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдалана олиши кўникмаси улар фаолиятининг мазмун-моҳиятига айланиб бормоқда. Мазкур соҳада ахборотни тўплаш, сақлаш, излаш, унга ишлов бериш ва уни тарқатиш ахборот-коммуникация технологиялари орқали таъминланади.

БУГУНГИ КУНДА РЕСПУБЛИКАМИЗДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ ТАЪМИНЛАНИШИГА ЯНГИЧА ҚАРАШ ВА ЁНДАШУВЛАР

Қандахаров Анваржон Хасанович
НавДПИ “Миллий ғоя, маънавият
асослари ва ҳуқуқ таълими” кафедраси
мудир, т.ф.ф.д., доцент

Инсон ҳуқуқлари муаммоси бугунги кунда инсоният олдида тураётган энг долзарб муаммолардан биридир. Айнан инсон ҳуқуқларининг таъминланганлиги даражаси билан давлатнинг демократик ривожланганлиги даражаси ўлчанади, инсон ҳуқуқлари муайян бир мамлакатда демократик-ҳуқуқий давлат барпо этиш сиёсатининг ўзига хос барометридир. Зеро, инсон ҳуқуқларини таъминлаш жамиятнинг барча жабҳалардаги тараққиётнинг асоси, чунки инсон ҳуқуқлари таъминланган жамиятда рақобат муҳити пайдо бўлади ҳамда ижобий ўзгаришлар ва янгиланишлар суръатлари жаддалашади ҳамда пировардида демократик ҳуқуқий давлат қуриш бўйича стратегик мақсадга эришилади.

Республикаимиз Президенти Ш. Мирзиёевнинг 2021 йил 22-февралда БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг 46-сессиясида сўзлаган нутқида, Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва Кенгаш доирасидаги фаолиятимизнинг устувор йўналишлари этиб қуйидагилардан иборат эканлигини таъкидлаб ўтган эди:

Биринчидан, инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш Ўзбекистондаги ислохотларда энг муҳим ўринда туради.

2030 йилгача мўлжалланган Барқарор ривожланиш мақсадлари мамлакатимизда ҳар бир инсоннинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини таъминлашни кўзда тутадиган “ҳеч кимни эътибордан четда қолдирмаслик” тамойили асосида амалга оширилади.

Бу ўринда сўз Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссар бошқармаси экспертларининг фаол иштирокида ишлаб чиқилган Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий стратегияни амалга ошириш тўғрисида бормоқда.

Иккинчидан, биз гендер сиёсати масалалари борасида мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида ва ишбилармонлик соҳасида аёлларнинг ролини тубдан оширишга қаратилган ишларни қатъий давом эттирамиз.

Жорий йилда Ўзбекистонда Марказий Осиё мамлакатлари етакчи аёлларининг мулоқоти ва хотин-қизларнинг минтақавий бизнес-форумини ўтказишни режалаштирмоқдамиз.

Учинчидан, алоҳида эҳтиёжга эга бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини таъминлашга жиддий эътибор қаратилади.

Яқинда Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги янги қонун кучга кирди. Ўзбекистон Парламенти Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияни ратификация қилиши кутилмоқда.

Биз имконияти чекланган шахсларнинг ўз қобилиятини тўла рўёбга чиқариш масалалари бўйича Минтақавий кенгаш тузишни таклиф этамиз.

Тўртинчидан, аҳолимизнинг ярмидан кўпини ташкил этадиган ёшлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш доимо эътиборимиз марказида бўлиб келмоқда.

Жорий йил Ўзбекистонда “Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили”, деб эълон қилинди.

Бу борада:

- Бирлашган Миллатлар Ташкилоти шафелигида Ёшлар ҳуқуқлари бўйича бутунжаҳон конференциясини ўтказиш;

- БМТ Иқтисодий ва ижтимоий кенгашининг ўнинчи форумида Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция лойиҳасини тақдим этиш;

шунингдек, Ёшлар ҳуқуқлари бўйича махсус маърузачи институтини таъсис этиш масаласини киритишга тайёргарлик кўриш.

Бешинчидан, биз Халқаро меҳнат ташкилоти ва Жаҳон банки билан ҳамкорликда мажбурий меҳнат ва болалар меҳнатига барҳам бериш бўйича катта ишларни амалга оширдик. Бу ислохотларимиздаги энг асосий ютуқларимиздан бири бўлди.

2021 йилда, яъни Болалар меҳнатига барҳам бериш халқаро йилида Болалар Омбудсмани тўғрисидаги қонунни қабул қиламиз.

Олтинчидан, “Инсон ҳуқуқлари соҳасида таълим” декларациясининг 10 йиллигига бағишлаб биз Олий комиссар бошқармаси билан биргаликда глобал форум ўтказишни таклиф этилди.

Еттинчидан, Бош котиб Антониу Гутерриш Жаноби Олийларининг фуқаролиги бўлмаган шахслар сонини камайтириш бўйича қатъий чоралар кўриш тўғрисидаги таклифи қўллаб-қувватланди.

Биргина ўтган йилнинг ўзида 50 минг нафар ватандошимиз Ўзбекистон фуқаролигига қабул қилинди, бу йил яна 20 мингдан зиёд киши фуқароликка эга бўлди.

Ўтган давр мобайнида Конституциямиз республика мустақиллигининг ҳуқуқий пойдеворини мустаҳкамлашда, барча соҳалардаги ислохотларни амалга оширишда ва халқимиз фаровонлигини юксалтиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилди. Шу билан бир қаторда давр синовларидан муваффақиятли ўтиб, мустақиллигимизнинг ҳамда инсонларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатларининг чинакам кафолатига айланди. Қомусимизда биринчи навбатда, шахс манфаати давлат манфаатидан устун ғоясига асос солинган бўлиб, инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатлари энг олий қадрият сифатида муҳраб қўйилди. Конституциямизда фуқароларнинг тенглиги, эркинлиги ва дахлсизлиги, ҳуқуқ ва эркинликларининг олий қадрият эканлиги, ҳар қандай қонунга ҳилоф тажовузлардан муҳофаза қилиниши, қонунга асосланмаган ҳолда ҳибсга олинмаслиги ёки қамокда сақланмаслиги, қийноққа солинмаслиги каби энг муҳим ва мухтасар қоидалар қатъий мустаҳкамлаб қўйилди.

Конституциямизда белгиланган нормаларга ҳамоҳанг ҳолда ўтган даврда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларнинг яхлит тизими яратилди, инсон ҳуқуқлари бўйича таълимнинг узлуксиз тизими барпо этилди, инсон ҳуқуқларини таъминлаш бўйича мониторинг олиб бориш тизими ишлаб чиқилди, инсон ҳуқуқларини таъминлашнинг нодавлат тизими, фуқаролик жамияти институтлари фаол ривожлантирилди ҳамда бу соҳада самарали халқаро ҳамкорлик йўлга қўйилди.

Конституциявий-ҳуқуқий тараққиётимизнинг яна бир муҳим жиҳати — давлатимиз ривожланишида инсонпарварлик тамойиллари тобора мустаҳкамланиб, жиноий жазоларни либераллаштириш, ижтимоий адолат, жазонинг муқаррарлигини таъминлашга эришиш борасида салмоқли ютуқларга эришганимиздир. Бу борада мамлакатимизда олиб борилаётган суд-ҳуқуқ ислохотлари инсон ҳуқуқларини таъминлашнинг муҳим кафолати сифатида намоён бўлади.

Хусусан, Ўзбекистон Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” ҳамда 2017 йил 21 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонлари ҳамда Ҳаракатлар стратегияси асосида 2017 йил 6 апрел ва 31 майда Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ўзгартишлар ва қўшимча киритиш тўғрисида қонунлар қабул қилинди. Мазкур қонунлар Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев томонидан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгилаб берилган вазифаларни рўёбга чиқаришга қаратилган принципиал қоидаларни ўзида мужассам этди.

Юқоридаги қонунлар асосида Конституциямизнинг 80, 81, 83, 93, 107, 108, 110, 111-моддаларига тегишли ўзгартишлар ва қўшимча киритилди. Конституциямизга киритилган мазкур ўзгартиш ва қўшимчаларга кўра, Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Олий ҳўжалик судининг фуқаролик, жиноий, маъмурий ва иқтисодий суд иши юритуви соҳасидаги суд ҳокимиятининг ягона олий органи – Ўзбекистон Республикаси Олий судига бирлаштирилди, Судьялар олий кенгашига конституциявий мақом берилди, маъмурий судлар ташкил этилди ҳамда Конституциявий суд ваколатлари сезиларли даражада кенгайтирилди.

Хусусан, суд тизимида иқтисодий ва маъмурий судлар ташкил этишни назарда тутувчи ушбу конституциявий ўзгартишлар мамлакатимизда олиб борилаётган маъмурий, иқтисодий, бозор ислоҳотларини суд-ҳуқуқий жиҳатдан таъминлаш самарадорлигини оширишнинг, хусусий мулк ҳуқуқини, тадбиркорлик фаолиятини судда ишончли ҳимоя қилишнинг муҳим омилига айланади. Жумладан, оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган маъмурий низоларни, давлат органларининг ҳаракатларига ёки ҳаракатсизлигига, қарорлари устидан фуқаролар, тадбиркорлик субъектларининг берган мурожаатларини кўриб чиқишга ваколатли бўлган турли даражадаги маъмурий судларнинг тузилиши жисмоний ва юридик шахсларнинг қонуний ҳуқуқ ва эркинликларини, манфаатларини судда ҳимоя қилиш самарадорлигини тубдан оширади.

Қонун меъёрларида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кенгайтириш, одил судловга эришиш даражасини, суд иш юритувининг сифат ва самарадорлигини ошириш, номзодларни танлаш ва судьялар лавозимларига тайинлаш тизимини янада такомиллаштириш мустаҳкамлаб қўйилди. Бинобарин, буларнинг барчаси бугунги кунда суд-ҳуқуқ соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг асосий йўналишлари ҳисобланади.

Умуман олганда, мустақиллик йилларида Ўзбекистон босиб ўтган йўл ва қўлга киритилган юксак марралар Конституциямиз шарофатидандир, десак, аини ҳақиқатни айтган бўламиз. Зеро, янги миллий давлатчилик қуриш, унинг ижтимоий-сиёсий тизимини яратиш, демократик тамойилларга асосланган сиёсий ва иқтисодий тизимни шакллантириш, қонун устуворлиги, унинг барча учун тенглигини таъминлаш мазкур ҳужжатда белгилаб қўйилган. Яна такрор бўлса-да, айтмоқчимизки, бугунги кунда жаҳон ҳамжамиятининг ҳайрати ва ҳавасини уйғотадиган натижаларга эришишимизда ҳам Асосий Қонунимиз мустаҳкам ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилмоқда

AXBOROT XURUJIDAN YOSHLARNI SAQLASH – BUGUNNING TALABI

**Raxmatov Murod G'aybullayevich,
NavDPI, Milliy g'oya, ma'naviyat
asoslari va huquq ta'limi kafedrası dotsenti**

XXI asrga kelib insoniyat tez sur'atlar bilan o'zgarib borayotgan o'ta shiddatli va murakkab davrda yashamoqda. Bugungi kunda xalqlar va mamlakatlar o'rtasidagi aloqalar nihoyatda kuchayib, beqiyos rang-baranglik va murakkablik kasb etmoqda. Yangi asrning mohiyati va qiyofasi haqida turlicha qarashlar mavjud. O'zbekiston rahbari 2017-yil Yoshlar bilan uchrashuvda gapni tarbiyadan boshlagan edi: "Ma'lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda"¹⁵ – deya bejizga ta'kidlamaganlar.

Bugungi kunda globallashuv jarayoni yangi-yangi hudud, mintaqalarni, barcha faoliyat sohalarni o'z domiga tortib bormoqda. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Dunyoda globallashuv va raqobat tobora kuchayib borayotgan bugungi vaziyatda barcha sohalarda yuksak bilimli kadrlarni tayyorlamasak, taraqqiyotdan ortda qolib ketishimiz mumkin"¹⁶. Birgina axborot sohasidagi globallashuv jarayonini oladigan bo'lsak, uning ta'siri jahonda yetakchilik qilish, insoniyat ongini, ayniqsa, yoshlar ongini zaharlash uchun kechayotgan shiddatli kurashda namoyon bo'lmoqda. Globallashuv jarayonlarini dunyo miqyosidagi yagona davlatni qaror toptirish, yagona jahon madaniyatini shakllantirishdek, faqat ayrim mafkura markazlarining manfaatlariga javob beradigan maqsadlarga xizmat qildirish yo'lidagi intilish kuchaymoqda. Agar o'z vaqtida bu jarayonning jilovi tortilmasa, globallashuvni madaniyatlararo muloqot vositasiga, milliy o'ziga xoslikni boyituvchi omilga, dunyodagi rang-baranglikning muhim manbaiga aylantirilmasa, kishilik jamiyati global taqdirning ojiz o'yinchog'iga aylanib qolishi hech gap emas.

Hozirgi kunda hayotimizda sodir bo'layotgan tub o'zgarishlarning nafaqat sifati, xarakteri, balki sur'atlari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Darhaqiqat, XX asrning ikkinchi yarmida taraqqiyot sur'atlari beqiyos ravishda jadallashdi. Kitob chop etishning miqyosi va ko'lami inson ning yangi bilimlarni egallash imkoniyatini kuchaytirdi. Yangi texnologiyalarning hayotga joriy etilishi natijasida oxirgi 100 yil mobaynida axborotning siljish tezligi 102 marta, muloqot tezligi 107 marta, axborotni qayta ishlash tezligi bir necha barobarga oshdi.

Globallashuv jarayoni yoshlar uchun katta imkoniyatlar eshigini ochib bermoqda. Lekin dunyodagi ayrim kuchlar shunday ham murakkab dunyoni yanada murakkablashtirishga zo'r bermoqdalar. Xususan, doimo zo'ravonlik va gegemonlik hisobidan boylik orttirib kelgan kuchlar "ommaviy madaniyat" g'oyasini keng targ'ib

¹⁵ Elektron manba: <https://oz.sputniknews-uz.com/20170703/Mirziyoyev-yoshlarga-Hukumat-eshiklarini-ochdi-5736267.html>. (Foydalanilgan sana: 17.04.2021).

¹⁶ Elektron manba: <https://yuz.uz/uz/news/vstuplenie-prezidenta-respubliki-uzbekistan-shavkata-mirziyoeva-na-forume-molodeji-uzbekistana>. (Foydalanilgan sana: 18.04.2021).

qilmoqdalar. Bu jarayon bugun rok va pop muzika, video va turli janrdagi filmlar, seriallar, rang-barang ko'ngilochar shoutomoshalar, o'yinlarni qamrab olmoqda. Ommaviy madaniyatning asosida avvalo tijorat, moddiy manfaatdorlik borligini zamonaviy fan ham e'tirof etmoqda. "Ommaviy madaniyat" ni niqob qilib buzuqlik va zo'rovonlik singari inson shaxsini ruhan yemiradigan, yoshlar ongigini zaharlaydigan g'oyalarni targ'ib etadigan asarlarning haqiqiy madaniyatga hech qanday aloqasi yo'q. Afsuski, zamonaviy ommaviy madaniyat XX asr sivilizatsiyasi mahsuli o'laroq, standartlashgan iste'mol mahsulotlari va "erkin" xulq-atvor namunalari yig'indisi sifatida tor mazmunda tushunilayotir.

Unutmaslik kerakki, ayrim yoshlarning rivojlanmagan didiga ommaviy madaniyatda ko'p uchraydigan mazmunan sayoz, siyqa va jo'n mahsulotlarning mos kelishi va mavjudligini inkor etib bo'lmaydi. Ommaviy madaniyat bir tomondan aksilmadaniyatga borib taqalsa, ikkinchi tomondan mumtoz madaniyatga borib taqaladi. Shu bois, bunday madaniyat namunalari ichida nozik did va yuksak mahorat bilan yaratilgan ko'plab asarlar ham mavjud.

Globalashuvning salbiy oqibatlarini, "ommaviy madaniyat" niqobidagi aksilmadaniyat va turli g'arazli, noxolis axborotlar xurujining ta'sirini mumkin qadar kamaytirish uchun, yoshlar siyosiy ongini, huquqiy, axloqiy, estetik madaniyatini yuksaltirish talab etiladi.

Birinchidan, yoshlar ushbu xurujlarga qarshi o'z aqlari, bilimlari, intellektual salohiyatlari bilan kurashishlari lozim. Buning uchun oilada ota-ona farzandlarini mustahkam irodali, iymoni but qilib qilib tarbiyalashni eng asosiy vazifa deb hisoblashlari lozim. Bu bilan yoshlarimiz o'z qadriga yetadigan, sabotli, mustahkam irodali bo'lib tarbiya oladilar;

Ikkinchidan, yoshlarni turli adabiyotlarni mutaola qilishdan saqlash kerak. Chunki, hozirgi kunda hech qanday nashriyot nomi yozilmagan, noma'lum bo'lgan har xil adabiyotlar chop etilmoqda-ki, ularni yoshlar mushohada qilishlari qiyin bo'lmoqda. Zero, ularning ayrimlari yoshlar ongini zaharlash uchun harakat namunasidir;

Uchinchidan, yoshlar uchun hozirgi kunda havfli bo'lib borayotgan narsa- bu uyali aloqa vositalaridir. Chunki har qanday salbiy holatni, yot oqim g'oyalarini bayon ettiruvchi ma'lumotlar ana shu vositalar orqali keng tarqalib bormoqda.

Biz axborot texnologiyalari, ayniqsa, internet tarmog'i tez sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan, o'ta tezkor va murakkab bir zamonda yashamoqdamiz. Ular insonlar va jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylandi desak hech adashmaymiz. Internet tarmog'ining salmog'i va ko'lami kundan-kunga kengayib, jamiyatning barcha sohalarini qamrab olmoqda. Ushbu zamonaviy axborot texnologiyalari fan, ta'lim va madaniyatning taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Internet tarmog'ining insoniyat uchun katta imkoniyatlar eshigini ochib berayotgan qulayliklarini ko'rib turibmiz. Biroq, hozirgi kunda internet tarmog'i insoniyatning ming yillar davomidagi tajribalarini o'z domiga qamrab olmoqda. Shu bois uning to'ridan yaxshilikka undovchi g'oyalar bilan birga buzg'unchilikni, vayronkorlikni aks ettiruvchi g'oyalar ham joy olmoqda. Navqiron avlodning asosiy qismi jahonda mashhur bo'lgan ijtimoiy tarmoqlarda domiy band bo'lishi, bu esa g'arazli niyatli kimsalarni o'z g'arazli maqsadlarni amalga oshirishiga zamin yaratmoqda. Ular diniy

ekstremizm,terrorizm, missoinerlikka undovchi bir talay ijtimoiy guruhlar yordamida yoshlar ongiga turli xil yot g'oyalarni singdirishga harakat qilmoqda .

Ijtimoiy tarmoqda tarqatilayotgan hamma axborotlarni to'g'ri va ishonchli deb bo'lmaydi. Chunki u yerda istalgan odam o'zining istagan noto'g'ri axborotlarini qoldirishi va uni barcha ishtirokchilar bemalol ko'rishi mumkin. Bu esa o'z navbatida yoshlarni noto'g'ri axborotlar olishiga va ularda noto'g'ri tasavvur xosil bo'lishiga zamin yaratib bermoqda. Shuning uchun ularda mafkuraviy immunitetni shakllantirish juda muhimdir. Buning uchun yoshlarga internetdan to'g'ri foydalanish haqida tushuncha berib borish, internetga yoshlarga xos bo'lgan ma'lumotlar kiritib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun respublikada mavjud internet saytlarini, jumladan, ijtimoiy tarmoqlarni, davlat va nodavlat tashkilotlarning veb-saytlarini doimiy ravishda tezkor ma'lumotlar bilan to'ldirib borish; internet tarmog'ini milliy qadriyat va an'analarimizni o'zida aks ettiruvchi veb sahifalar bilan boyitish, yoshlar uchun zarur bo'lgan axborotlarni va zaruriy bilim ko'nikmalarini aks ettiruvchi internet saytlar soni va sahifalari sifatini oshirish zarur. Yoshlarni axborot xurujidan saqlash, ularda mafkuraviy immunitetni shakllanish g'oyat muhimdir.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, bugungi kunda yoshlarni umumbashariy, milliy, ayniqsa, diniy qadriyatlarga, madaniyat durdonalariga bolalikdan boshlab hurmat ruhida tarbiyalash, ularda yot unsurlar hamda axborot xurujiga, "ommaviy madaniyat"ga xos ayrim ko'rinishlarga tanqidiy munosabatni, aksilmadaniyatga, turli buzg'unchilik g'oyalar va axborotlarga nisbatan mafkuraviy immunitetni shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Mafkuraviy tahdidlarga, yot unsurlarga, yoshlar taqdiriga beparvo qarash yoxud bemalol va xotirjam yashash mumkin emas.

ШАХС ҲУҚУҚ МАНФААТЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШДА ШАХС ҲУҚУҚИЙ ИЖТИМОЙЛАШУВИНИНГ ЎРНИ

Атамирзаев Иброхим Хакимович
НамДУ Юридик факультети Давлат ҳуқуқи
ва бошқаруви кафедраси катта ўқитувчиси

Янги Ўзбекистонни барпо этиш мақсадида амалга оширилаётган кўламдор ижтимоий – сиёсий ва ҳуқуқий ислохотларнинг марказий бўғини – индивидларнинг ватанпарварлик (гражданлик) позициясини, сиёсий фаоллигини ҳамда ҳуқуқий ижтимоийлашувини шакллантиришдан иборат. Чунки, мамлакатимизда шакллантирилаётган фуқаролик жамияти, шу вазиятда юз бераётган ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий ҳамда ҳуқуқий соҳадаги демократлашув жараёнлари инсон олий қадрият эканлигидан, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли таъминлаш устуворлигидан келиб чиқади.

Шу боис юридик фанимиз олдида *“шахсининг ҳуқуқий ижтимоийлашуви”* категориясининг тушунчасини, юридик табиатини, мазмун-моҳиятини, функциялари, шакллари (турлари, даражалари) ҳамда ўзига хос хусусиятларини илмий англаш ва пухта таҳлил этиш вазифаси бутун бўй-басти билан турибди.

Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ҳуқуқий ислоҳот ва модернизация жараёнлари шахснинг ҳуқуқий ижтимоийлашуви масаласини алоҳида тадқиқот объекти сифатида ўрганиш, илмий таҳлил этиш ва олинган натижаларни амалга татбиқ этиш механизмларини ишлаб чиқишни тақозо этмоқда. «Ҳуқуқий ижтимоийлашув» тушунчасини илмий таҳлил этиш учун унинг маъносига, бу ибора нимани ифода этишига эътибор қаратиш лозим. Ушбу атама «ҳуқуқий» ва «ижтимоийлашув» сўзларининг бирикиши ҳосиласидир. Маълумки, «ҳуқуқий» категорияси ҳуқуққа оид, ҳуқуққа хос деган маънони англатади. Ҳуқуқийлик ижтимоий ҳаётнинг бир жабҳаси ҳисобланган ҳуқуқий тизимга мансубликнинг асосини ташкил этади ва муайян ҳолат ёки вазиятнинг шу соҳага тааллуқли эканлигини англатади. Демак, шу соҳага оид масалалар ҳуқуқийликнинг асосини ташкил этади. Мисол учун, «ҳуқуқий давлат» категориясини олайлик. Ҳуқуқий давлат учун хос хусусият – ҳуқуқнинг давлат идоралари фаолиятида устуворлигидир. Бундан ташқари, «ҳуқуқий» атамасида шу мамлакатда амал қиладиган ҳуқуқ нормаларига мослик ва ҳамоҳанглик назарда тутилади¹⁷.

Илмий адабиётларда қайд этилишича, «ижтимоийлашув» сўзи дастлаб иқтисодиётдан келиб чиққан. У сиёсий иқтисодиётда ер ва ишлаб чиқариш воситаларининг умумлашуви маъносини англатган¹⁸.

«Ижтимоийлашув» атамасини инсонларга нисбатан биринчи бўлиб Америкалик социолог Ф.Г.Кеддингс қўллаган. У ўзининг «Ижтимоийлашув назарияси» номли китобида ижтимоийлашувни қуйидагича таърифлайди: «ижтимоийлашув – ижтимоий табиат ёки индивид характерини тизимли ривожлантириш, инсонни ижтимоий ҳаётга тайёрлашдир»¹⁹.

«Фалсафа қомусий луғатида қайд этилишича, «ижтимоийлашув – инсон томонидан жамиятда ҳаёт кечириш имконини берувчи билимлар, нормалар ва қадриятлар тизимининг ўзлаштирилиши жараёни»²⁰ ҳисобланади. Профессор Х.Т.Одилқориевнинг таъкидлашича, “Ижтимоийлик”нинг асосий шарти – инсон шахсига, унинг шаъни, кадр-қиммати, эркига асраб-авайлаб муносабатда бўлишдан иборат... Ижтимоийлик, аввало, бу адолат, яъни кўпчиликнинг манфаатига мувофиқликдир, иккинчидан, инсонларнинг ҳамжиҳатлиги, ўзаро хайрихоҳлиги ифодасидир. Шунга кўра, ҳаётни адолатлироқ қиладиган ҳар қандай қонун, ҳар қандай тартиб том маънода ижтимоийдир”²¹.

Шахснинг ижтимоийлашувини, унинг ижтимоий адолатга ошифталиги ва интилишида намоён бўлишини таъкидлаш жоиз. Давлатимиз раҳбари Ш.Мирзиёев мазкур ҳодисани қуйидагича кенг қамровли ифодалайди: Ижтимоий адолат – бу сиёсий қарашлар, жинси, миллати, тили ва диний

¹⁷ Қаранг: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 11-жилд. Таҳрир ҳайъати: А.Азизхўжаев, М.Аминов, Т.Даминов, Т.Долимов ва бошқ. –Тошкент. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» давлат илмий нашриёти. 2005. –Б. 402-403.

¹⁸ Қаранг: Эгамбердиева Н. Ижтимоий педагогика. –Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2009. –Б. 85.

¹⁹ Қаранг: Василькова Ю.В., Василькова Т.А. Социальная педагогика. –М.: 2003. –С. 61.

²⁰ Фалсафа: қомусий луғат (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). –Т.: «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2004. – 147-бет.

²¹ Қаранг: Одилқориев Х.Т. Ўзбекистон давлати ва жамияти инновацион ривожланишининг ҳуқуқий жиҳатлари. – Т., 2019, 178-бет.

эътиқодидан қатъи назар, қонун олдида барча фуқароларнинг тенглигини таъминлашдир. Бу – таълим, тиббиёт ва бошқа соҳалардаги имкониятлар тенглигидир. Бу – кафолатланган меҳнат фаолияти эркинлиги, мансаб лавозимлари бўйича кўтарилиб боришдаги имкониятлар тенглигидир. Энг муҳими, бу – кекса авлод вакиллари ва ижтимоий ҳимояга муҳтож фуқаролар тўғрисидаги ғамхўрликдир²².

Жамият тараққиётида шахснинг ўрнини аниқлашнинг ҳозирги талабларига юқоридаги ёндашувларнинг иккинчиси кўпроқ мос келади, чунки замонавий фанларда ижтимоийлашув инсоннинг маданиятни ўзлаштириш жараёнидаги ривожланиш ва ўзгариши билан белгиланади²³.

Шахснинг ижтимоийлашуви шундай жараёнки, у инсоннинг бутун ҳаёти давомида у ёки бу даражада шаклланиб боради. У шахс ривожининг болалик, ўсмирлик, ўрта ёш ва кексалик каби босқичларида турли даражада намоён бўлади.²⁴ Инсоннинг жамиятда ўз ўрнига эга бўлиши, ўз «мен»лигини англаши, ижтимоий қатламга кириб бориши ва дунёни, ундаги воқеа ҳамда ҳодисаларни хис этиши ижтимоийлашувнинг асосидир. Демак, ижтимоийлашув инсон ҳаёти билан узвий боғлиқ жараён ҳисобланади.

Ҳуқуқий ижтимоийлашув шахс умумий ижтимоийлашувининг бир қисмидир. У ҳуқуқий тараққиётнинг муҳим омили ҳисобланади. Чунки, кучли ҳуқуқий механизмларга таянган, кенг кўламли ҳуқуқий ижтимоийлашув орқали ҳуқуқий онг ва маданиятни юксалтиришга, ҳуқуқий демократик давлат куришга эришиш мумкин.

Профессор Х.Т.Одилқориевнинг фикрича, «шахснинг ҳуқуқий ижтимоийлашуви фуқароларнинг жамият ҳаётидаги турли муносабатларда, айниқса, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо этиш жараёнидаги фаоллигини акс эттиради»²⁵. Олим таъкидлашича, шунингдек, ҳуқуқий ижтимоийлашув тушунчасига шахс (ҳуқуқ субъекти) томонидан инсоният цивилизацияси яратган ҳуқуқий маданият анъаналарини, меъёрларини ўзлаштириб бориш ҳам киради. Ҳуқуқий қадрият ва меъёрларни, ҳуқуқий меросни ўзлаштириш инсоннинг бутун умри бўйи давом этади»²⁶.

Юқоридаги фикрларга асосланган ҳолда тадқиқотимизнинг асосий категорияси ҳисобланган ҳуқуқий ижтимоийлашув атамасига қуйидагича таъриф берамиз: «Ҳуқуқий ижтимоийлашув – индивиднинг жамиятдаги ҳуқуққа оид намунали хулқли бўлиши, ижтимоий-ҳуқуқий норма, ҳуқуқий-руҳий механизм ва ҳуқуқий қадриятларни, тегишли хулқ-атвор мезонларини ўзлаштириш жараёни ҳисобланади». Ҳуқуқий ижтимоийлашув инсоннинг ҳуқуқий ҳаётга яқинлашуви, ҳуқуқий воқеликларни англаш жараёнидир.

²² Мирзиёев Ш.М. Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. – Т., 2018, 30-бет.

²³ Қаранг: Социальная педагогика. Курс лекций. Под. ред. М.А.Галагузовой. –М.: ВЛАДОС, 2003. –С. 87.

²⁴ Қаранг: Социальный энциклопедический словарь. На русском, английском, французском и чешском языках. Редактор-координатор – академик РАН Г.В.Осипов –Москва. Издательская группа инфра. м-норма. 1998. – С. 328.

²⁵ Одилқориев Х.Т. Ҳуқуқий модернизациялашнинг ўзига хос хусусиятлари. –Тошкент. «Постда» газетаси. 2008 йил. 8-март. № 10 (3748).

²⁶ Одилқориев Х.Т., Якубов Ш.У. Миллий ҳуқуқий тизим ва ҳуқуқий қадриятлар. –Т.: 2011. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт уйи. –Б. 108-109.

Шахс томонидан ҳукукий маданият андозалари, ҳукукий қадриятлар ва қоидаларнинг ўзлаштирилиши, ҳукукий меъёрлар, принципларнинг идрок этилиши унда амалдаги ҳукукий тизимга мослашиш ва муайян функцияларни бажариш имконини берувчи сифатларнинг шаклланишига олиб келади. Ҳукукий ижтимоийлашувнинг яна бир муҳим шарт индивиднинг ҳуқуққа ижобий муносабатида, намунали ҳуқуқли бўлишида намоён бўлади. Ҳаётда шундай ҳолатлар борки, уни афсус билан таъкид этилади. Баъзан шахс ҳуқуқни тушунган, билган ҳолда унга салбий муносабатда бўлади. Бу ҳукукий нигилизмни англатиб, ҳукукий тизим тараққиётига салбий таъсир кўрасатади. Ҳукукий ижтимоийлашув моҳият жиҳатидан нигилизмга қарши ҳодисадир. Бу унинг фақатгина, ижобий характерини ифода этади. Индивид ҳуқуқни тушуниш, англаш баробарида уни тўғри қабул этиши ва ҳурмат муносабатида ёндашиши лозим. Шундагина, ҳақиқий маънодаги ҳукукий ижтимоийлашувни кузатишимиз мумкин. Акс ҳолда у ҳукукий ижтимоийлашув мазмунига зид ҳаракат сифатида баҳоланади.

Шахснинг ҳукукий ижтимоийлашуви индивиднинг ҳукукий муҳитга кириб бориши билан белгиланади. У ҳуқуқни тушуниш, англаш, тўғри талқин этиш ва унга риоя қилишдан бошланади. Кўриниб турибдики, шахс ҳукукий ижтимоийлашуви ҳукукий онгнинг шаклланиши билан ҳамоханг тарзда кечади. Шу ўринда, «Ҳукукий ижтимоийлашувнинг ҳукукий онгдан фарқи нимада?»-деган табиий савол туғилиши мумкин. Улар ўртасидаги фарқнинг қуйидаги жиҳатларини алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин:

Биринчидан, ҳукукий онг нисбатан инсоннинг ҳаётий шароитларга кўникканидан сўнг ёки шахс сифатида шаклланиб улгурганидан кейин шаклланади. Ҳукукий ижтимоийлашув жараёни эса, инсоннинг индивид кўринишидан шахс сифатида шаклланиши ўртасида рўй беради. Демак, булардан шундай хулоса қилиш мумкинки, ҳукукий ижтимоийлашув жараёни ҳукукий онгнинг шаклланишига нисбатан эртароқ бошланади.

Иккинчидан, ҳукукий онг – инсон онгида ҳукукий ғоялар, қарашлар, эътиқодлар, хис-туйғулар ва мафкураларнинг акс этиши билан ифодаланса, ҳукукий ижтимоийлашув – индивиднинг жамиятдаги ҳуқуққа муносабати, ҳукукий жараёнларга руҳий муносабати ва таъсири ҳамда ҳукукий қадриятларни ўзлаштириши жараёнида намоён бўлади.

Учинчидан, ҳукукий онг ижтимоий онгнинг бошқа шакллари, сиёсий, маданий, иқтисодий, тиббий ва бошқалар билан биргаликда шаклланса, ҳукукий ижтимоийлашув эса, ижтимоийлашувнинг бошқа шаклларига нисбатан кейинроқ кечади. Бу ҳукукий ижтимоийлашувнинг бошқа ижтимоийлашиш шаклларига нисбатан мураккаблигида ўз исботини топади.

Шундай бўлса-да, ҳукукий ижтимоийлашув ва ҳукукий онгни бир-биридан айри ҳолда тасаввур этиш мушкул. Улар бир-бирини тўлдиради ва ҳукукий маданиятли инсоннинг шаклланиш босқичида муайян ҳамохангликда ҳаракатланади.

GENDER TENGLIGI - JAMIYATDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHOTLARNING USTUVOR VAZIFASI VA QADRIYATLAR YO'NALISHI SIFATIDA

**Yorqulova Sevara Avaz qizi “Milliy g'oya,
ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi”**

yo'nalishi talabasi.

Ilmiy rahbar: Sultonova G.M.

Hozir biz yashayotgan davr yangilanayotgan O'zbekistonning islohotlari inson manfaatlarining ustunligiga qaratilgan. Mamlakatimizda olib borilayotgan bu turdagi keng ko'lamli islohotlarda gender tengligi bilan bog'liq holatlar o'rin olmoqda. Gender tengligining huquqiy rivojiga e'tibor beradigan bo'lsak, eng avvalo, gender tenglikning huquqiy asoslari xalqaro va milliy qonunchilikning tarixiy-nazariy va huquqiy jihatlarini tahlil etish joiz. Ma'lumki, 1948-yilda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”da erkak va ayollarning tengligi alohida e'tirof etilgan bo'lib, Deklaratsiyaning 1-moddasida “Hamma odamlar o'z qadr-qimmatini hamda huquqlarida erkin va teng bo'lib tug'iladilar. Ularga aql va vijdon ato qilingan, binobarin bir-birlariga nisbatan birodarlik ruhida bo'lishlari kerak”²⁷, - deb ta'rif berilgan. BMTTD BMT tizimidagi hamkorlari va butun xalqaro hamjamiyat bilan birgalikda gender tengligi konsepsiyasini inson faoliyatining asosiy tamoyillaridan biri sifatida qabul qildi. Gender tengligini ta'minlash bugungi kunda Barqaror taraqqiyot 2030 dasturining 17 maqsadidan biri hisoblanadi. Yurtimizda 2019-yil 2-sentyabrda qabul qilingan “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasining qonuni xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rniga qaratilgan huquqiy himoya, huquqiy kafolat sifatida ma'qullangan. Ayniqsa, Prezidentimizning “Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi farmoni mazkur yo'nalishdagi ishlarning yangi bosqichini boshlab berdi. Bu boradagi islohotlarga hamohang tarzda Senatda Xotin-qizlar gender tenglik masalalari qo'mitasining tashkil etilganligi esa mazkur yo'nalishda parlament rolining kuchayib borayotganidan dalolatdir.

Xalqaro hamjamiyatda keng foydalaniladigan “gender tenglik” tushunchasi- erkaklar hamda ayollar davlat va jamiyat hayotining barcha sohalari, jumladan, boshqaruv, qaror qabul qilish va xavfsizlik sektorida tenglik asosida ishtirok eta olishini nazarda tutadi. Qayd etish lozimki, yurtimizda xotin - qizlar va gender tenglik masalalariga alohida ahamiyat berilayotgani bir qator muhim omillar bilan bog'liq. Xususan, mamlakatimizda aholining qariyb yarmini xotin-qizlar tashkil etadi. Aniqroq aytganda, iqtisodiy faol aholi tarkibida ayollar ulushi 48 foizdan oshadi. Jumladan, ta'lim, sog'liqni saqlash ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish kabi sohalarda mehnat qilayotgan xodimlarning har 10 nafaridan 7 nafari ayollardir.

²⁷ Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. 1-modda.

Gender tenglik jamiyat rivojida muhim bo'lgan ijtimoiy munosabatlarda dolzarb ahamiyatga ega ekanligi bugungi kunda yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bugun oilada, jamiyatda, ayniqsa, xotin-qizlarning ijtimoiy hayotdagi faolligini oshirishga alohida e'tibor qaratilayotgani natijasida ijtimoiy munosabatlarda ham, qonunchilikda ham katta o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Biroq tan olish kerak, ayrim mamlakatlarda ayollarning o'rnini oshxonada, degan qarashlar hali ham butkul yo'qolmagan. Mamlakatimizda xotin-qizlar va erkaklar tengligi mustahkam huquqiy asosga ega. Konstitusiyamizda ularning teng huquqli ekanligi kafolatlangan. Mehnat qonunchiligida ham gender tengligi belgilangan. Quvonarli tomoni shundaki, shu kunga qadar gender tafovut ko'rsatkichlari keltirilgan 150 ga yaqin mamlakatlar ro'yxatiga O'zbekiston biror marta ham kiritilmagan. Qadim yunon faylasuflari Suqrot, Arastu, Aflotun kabi olimlari ham eng yaxshi davlat sifatida jamiyatda tenglik va adolat hukm surgan polisni nazarda tutishgan, eng yaxshi qonunlar sifatida ham barcha tengligini kafolatlagan qonunlarni ilgari surishgan. Erkaklar va ayollar tengligi g'oyasini yunon olimi Antifont o'z asarlarida qo'llagan holda: "Tabiat barchani ayollarni ham, erkaklarni ham teng qilib yaratadi, lekin odamlar insonlarni tengsiz holatga soluvchi qonunlarni ishlab chiqishadi, deb ta'kidlagan. Sharq qomusiy olimlaridan Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida tenglik hukm surgan davlatni fozillikka intilgan davlat sifatida qayd etgan bo'lsa, 1791 yilda Olimpiya De Guj tomonidan tayyorlangan fuqarolik va ayol huquqi deklaratsiyasida ilk bor ayollarning erkin fikrlash va o'z fikrini bildirish huquqiga ega ekanligi e'tirof etilgan.

Mustaqil O'zbekistonda ayollarning mamlakat iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy rivojida faol ishtirokini ta'minlash borasida zarur kompleks dastur va loyihalarni ishlab chiqish, ayollarning sog'ligini ta'minlash, savodxonligini oshirish, bandligiga erishish, ijtimoiy turmush darajasini yaxshilashga ko'maklashuvchi ijtimoiy islohotlarni amalga oshirish hukumat oldidagi eng ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilab olingan. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar Strategiyasi"da ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish masalasi qo'yilgan. Mamlakatda gender tengligiga erishish borasida kompleksli dasturlar amalga oshirilayotganligiga qaramasdan, e'tibor qaratish lozim bo'lgan qator jabhalar ko'zga tashlanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, hozirda oliy ta'limning qamrab olinganlik ko'rsatkichi bo'yicha ayollarning erkaklarga nisbatan ko'rsatkichlari ancha pastda. Erkaklar uchun bu ko'rsatkich 12% ni tashkil etsa, ayollar uchun 8% ni tashkil etadi. Fan, texnologiyalar, muhandislik va matematika yo'nalishlari bo'yicha bitiruvchilarning esa bor yo'g'i 21,4% ni ayollar tashkil etadi. Shuningdek, 25 yoshdan katta aholi o'rtasida bakalavrlari va o'rta-maxsus ta'lim bilim yurtlari bitiruvchilari soni ayollar hissasiga 8-9% ga ortda qolmoqda.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida mehnat resurslarining 48% ini ayollar tashkil etadi. Ular uchun qulay mehnat sharoitlarining yaratilishi ularning nafaqat turmush tarzi farovonligi yo'lida xizmat qiladi, balki mamlakatning iqtisodiy taraqqiyoti uchun muhim indikator vazifasini bajaradi. Mamlakatda aholi qatlamlarining iqtisodiy barqaror turmush darajasini ta'minlashda, ishsizlikni

kamaytirish, bandlikni ta'minlash, savodxonlik darajasini oshirish kabi muhim masalalarda ayollarga alohida preferensiyalarning berilishi iqtisodiy taraqqiyot omillaridan biri sifatida hukumat oldiga qo'yilgan ustuvor yo'nalishlardir. Xususan, mamlakat Prezidenti tomonidan joriy 2021-yilda maktab bitiruvchilarini oliy ta'lim bilan qamrab olish darajasini 25 foizga va kelgusida 50-60 foizga yetkazish, oliy o'quv yurtlariga talabalar qabul qilish ehtiyojmand oilalar qizlari uchun davlat grantlarini 2 barobarga ko'paytirish, a'lo baholarga o'qiyotgan, ijtimoiy himoyaga muhtoj qizlar uchun maxsus stipendiyalar ajratish taklifining ilgari surilganligi mazkur yo'ldagi yangi qadamlar bo'lishi shubhasiz.

AXBOROTLASHGAN JAMIYATDA SHAXS HUQUQLARINING HIMOYALANISHIDA HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNI YUKSALTIRISH MASALALARI

**Izzatullayev Javohir Tarix fakulteti
MG'MAHT 2-bosqich talabasi.**

Ilmiy rahbar: Sultonova G.M. NavDPI, o'qituvchi

Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, qonun ustuvorligini ta'minlash va axborotlashgan jamiyatda shaxs huquqlarini himoyalash maqsadida qonunchilik tizimini takomillashtirish, jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, 2019 yil 9 yanvarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"²⁸ gi farmoni va u asosida "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasi" qabul qilindi. Ushbu farmon va konsepsiyaning asosiy maqsadlaridan biri sifatida jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish orqali jamiyat hayotini yuksaltirish belgilangan. Farmonga binoan quyidagilar jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishning asosiy vazifalari etib belgilandi:

1. Aholiga mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy – iqtisodiy islohatlar, qabul qilinayotgan qonun hujjatlari va davlat dasturlarining mazmuni va mohiyatini izchili yetkazish tizimini shakllantirish, fuqarolar ongida "Jamiyatda qonunlarga hurmat ruhini qaror toptirish – demokratik huquqiy davlat qurishning garovidir!" degan hayotiy g'oyani mustahkamlash;
- jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo, ta'lim-tarbiyani tizimli va uzviy olib borilishiga alohida e'tibor qaratish, maktabgacha ta'lim tizimidan boshlab, aholining barcha qatlamlariga huquqiy ong va huquqiy madaniyatni chuqur singdirish, shaxsiy manfaatlar hamda jamiyat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash g'oyalarini keng targ'ib qilish;

2. "Yuksak huquqiy madaniyat – mamlakat taraqqiyoti kafolati" degan konseptual g'oya asosida aholining barcha qatlamlari huquqiy savodxonlikka erishishlari, yuksak darajadagi huquqiy ongga ega bo'lishlari hamda huquqiy bilimlarni kundalik hayotda qo'llay olishlari uchun tizimli va keng qamrovli huquqiy

²⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida" gi Farmoni. 2019 yil 9 yanvardagi PF-5618-son. / www.lex.uz

targ'ibot tadbirlarini tashkil qilish davlat organlari va tashkilotlarning ustuvor vazifalaridan biri etib belgilansin;

3. Belgilab qo'yilsinki, jamiyatda huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirish "shaxs- oila- mahalla- ta'lim muassasasi- tashkilot- jamiyat" prinsip bo'yicha tizimli va uzviy tashkil etiladi. Mazkur farmonda aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish va huquqiy tarbiyani yaxshilash yuzasidan olib borilayotgan ishlar davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. Konsepsiyani amalga oshirish natijasida quyidagilar kutilmoqda:

- Fuqaro, davlat va jamiyatning o'zaro munosabatlarida aholining huquqiy madaniyati va ijtimoiy faolligini yuksaltirish, shaxsiy ehtiyojlar hamda jamiyat ehtiyojlari o'rtasidagi muvozanatni saqlanishini ta'minlash;

- Huquqiy targ'ibotning innovatsion usullarini yaratish va joriy etish, huquqiy bilimlarni targ'ib qilishda ommaviy axborot vositalarining rolini kuchaytirish;

- Mansabdor shaxslar va fuqarolarda qonunga va huquqqa hurmat hissini kuchaytirish huquqbuzarlik profilaktikasining samarodirligini ta'minlash;²⁹

O'zbekistonda demokratik huquqiy davlatni shakllantirish jamiyat, mansabdor shaxslar va fuqarolarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini oshirishni talab qiladi. Shuning uchun huquqiy davlatning muhim belgisi- bu huquqiy madaniyat va huquqiy ongdir. Huquqiy ong bu ijtimoiy ongning shakllaridan biri bo'lib, kishilarda huquqqa, qonunchilikka, huquq-tartibotga va boshqa huquqiy hodisalarga nisbatan bo'lgan g'oyalar, his-tuyg'ular, tassavvurlar yig'indisidir. Huquqiy madaniyat esa bu kishilarning huquqiy bilim darajasi, huquqqa nisbatan ongli munosabati, huquqni hurmat qilish va unga rioya qilishidir. Bugungi kunda bu tushunchalar demokratik jamiyatning asosini tashkil etadi. Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustivorligini ta'minlash va qonuniylikni mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Huquqiy ong davlatning huquqiy normalarini qabul qilish, huquqiy tashabbuskorlik faoliyatini amalga oshirishda, huquqiy normalarni turmushda qo'llashda ular bilan kishilar o'rtasidagi turli ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda katta ahamiyatga ega. Jamiyatda huquqiy ongni rivojlantirishda, huquqiy normalarni qabul qilishda huquqiy mafkura asosiy hal qiluvchi rol o'ynaydi. Chunki huquqiy mafkura jamiyatdagi huquqiy ustamaning mavjudligini, talabga javob berishini, huquqiy normalarning kishilar o'rtasidagi turli ijtimoiy munosabatlarni tartibga solib mustahkamlashga va rivojlantirishga katta yordam beradi. Huquqiy madaniyat kishilarning huquq to'g'risidagi bilimiga, qonunga bo'lgan hurmati, huquqiy me'yorlarni bajarishi, ularga amal qilmaganda, huquqbuzarlik sodir qilinsa, tegishli jazo choralari olishga aytiladi.

O'zbekistonning yangi rivojlanish bosqichi turli demokratik islohatlarni o'tkazishni talab qiladi. Bu esa fuqarolarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini rivojlantirishni talab qiladi. Shuning uchun respublikamizda kishilarning huquqiy madaniyatini oshirishga katta e'tibor berilmoqda. Jumladan, mamlakat miqiyosida aholining huquqiy ongi, huquqiy madaniyatini rivojlantirish va huquqiy savodxonligini oshirish, huquqiy tarbiyani yaxshilash, yuridik adabiyotlarni ko'paytirish, xalqning yuridik sohadagi bilimlarini oshirishga katta e'tibor berib,

²⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi Farmoni. 2019 yil 9 yanvardagi PF-5618-son. / www.lex.uz

kishilarning huquqiy ongini rivojlantirish masalasi qo'yildi. Bu borada O'zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyatini barpo qilishda, qonunchilikni mustahkamlashda va turli ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy islohatlar o'tkazish uchun aholini huquqiy jihatdan tarbiyalash va huquqiy madaniyatni rivojlantirish muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ham hukumatimiz tomonidan huquqiy tarbiyani yaxshilash, huquqshunos kadrlarlarni tarbiyalash va jamoatchilik fikrini o'rganish ishini yaxshilash maqsadida maxsus farmonlar qabul qilingan. Bu farmonlarda Respublika miqyosida aholini huquqiy tarbiyalash va huquqiy madaniyatini oshirish davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri deb belgilangan. Respublika miqyosida huquqiy tartibotni amalga oshirish uchun Toshkent Davlat Yuridik Universiteti huzurida huquqiy ma'rifat markazi tuzildi. Bu markazning bo'limlari viloyatlar adliya boshqarmalari huzurida tuzilgan. Markazning vazifari sifatida mamlakatda huquqiy ta'lim, tarbiya va huquqiy madaniyatga e'tibor berib, aholining huquqiy ongini rivojlantirish masalalari qo'yildi.

Mamlakatimizda keyingi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar natijasida xalqimizning turmush tarzi, dunyoqarashi va ongi-shuurida ijobiy o'zgarishlar sodir bo'layapti, ko'nglida jamiyat taraqqiyoti uchun daxldorlik hissi oshayapti. Shiddatli islohatlar jarayonida jamiyatda huquqiy madaniyatni shakllantirish, bir inson, u rahbar yoki oddiy kishi bo'ladimi, Konstitutsiya va qonunlarni, boshqalarning huquq va erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishi kundalik qoida va odatga aylanishiga erishish muhim sanaladi. Negaki, qonunlar ishlagandagina, ular yaxshi samara beradi. Qonunlar esa ularga rioya etilsa, rioya etilishi talab qilinsagina ishlaydi. Buning uchun hamma huquqshunos bo'lishi shart emas. Bugun jamiyatimizda har bir fuqaro, avvalo, o'z sohasidagi qonunlarga rioya etsin, qonunni chetlab o'tish degan fikrni hayolidan umuman chiqarib tashlasin, degan g'oya ilgari surilyapti. Negaki, davr har bir fuqaro faqat javobgarlikdan qo'rqib emas, balki ta'qiqlangan yo'ldan yurish yomonligini tushunib, o'sha yo'ldan yurmasligini, qoidalar ularning foydasiga ishlashini anglab, ularni hurmat qilish talabini qo'ymoqda. Qonunlarni hurmat qilish bu huquqiy madaniyatdir. Zero, aynan huquqiy madaniyatli fuqarolar – islohotlarning oddiy kuzatuvchisi emas, balki bevosita hayotga tatbiq etuvchisi, ijrochisi, kerak bo'lsa, tashabbuskori bo'lishi shart. Har bir fuqaro qonunlar kelajagi uchun foydali ekanligini anglasa, jamiyat madaniy rivojlanish pillapoyalaridan ko'tarilaveradi. Hozirgi kunda mamlakatimizda fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatini rivojlantirishga katta e'tibor berishining boisi ham shundadir. Jumladan, Prezidentimiz aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga doir ishlar samaradorligini yanada takomillashtirish fuqarolarning ijtimoiy- siyosiy o'zgarishlar bilan uyg'un ravishda huquqiy bilimlarini oshirib borishning zamonaviy usullarini joriy etish, shuningdek, aholini, ayniqsa, yoshlarni zararli axborotlardan himoya qilish bo'yicha mustahkam huquqiy immunitetni shakllantirish maqsadida qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinmoqda.

Ma'lumki, mamlakatimizda Konstitutsiya va qonun ustuvorligini ta'minlash demokratik huquqiy davlat barpo etishning bosh mezonini bo'lib kelmoqda. Yurtimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohatlarning samarasi, tinchlik va taraqqiyotning asosiy garovi ham Konstitutsiya va qonun ustuvorligini ta'minlash

bilan bevosita bog'liqdir. Shuning uchun hayotimizning barcha soha va tarmoqlarida mehnat qilayotgan insonlar, birinchi navbatda, rahbar xodimlar, fuqarolarning Konsitutsiya va qonunlarni puxta bilishi, ularning ijrosini to'g'ri tashkil etishi bu qoidalarga butun jamiyat a'zolari qat'iy amal qilishi shart bo'lgan muhitni yaratish g'oyat muhim va dolzarb vazifaga aylanmoqda. Mamlakatimizda jadal sur'atlar bilan olib borilayotgan o'zgarish va yangilanishlar negizida, avvalambor, Konstitutsiyamizda belgilangan davlat organlarining xalq manfaatlariga xizmat qilishi lozimligi haqidagi qoidani amalda tatbiq etishdek ezgu maqsad mujassam ekani ham aynan shuni taqozo etmoqda. Qonuniylikni mustahkamlashda jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish g'oyat muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu har bir shaxsda qonunlarga, inson huquq va erkinliklariga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lishni hamda huquqbuzrliklarga nisbatan murosasizlik muhitini shakllantirishni kun tartibiga eng asosiy masala qilib qo'yimoqda.

Vatanimizning rivojlanishi va islohatlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan xalqning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasiga bog'liqdir. Shaxsning siyosiy faolligi, fuqarolik pozitsiyasini yaratish, demokratik islohatlarga intiluvchanligi belgilangan maqsadlarga tezroq erishishning muhim omilidir. Yuksak huquqiy madaniyat fuqarolik jamiyat poydevori hamda huquqiy tizim yetukligining ifodasidir. U jamiyatdagi turli xil hayotiy jarayonlarga faol ta'sir ko'rsatuvchi, fuqarolarning, barcha ijtimoiy guruhlarning jipslashuviga ko'maklashuvchi, jamiyatning yaxlitligi hamda batartibligini ta'minlovchi va mustahkamlovchi omildir.

2-ШҶЪБА. АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТИЗИМИДА ФУҚАРОЛАРНИНГ ШАХСИЙ МАЪЛУМОТЛАРИ ДАХЛСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

ШАХСИЙ МАЪЛУМОТЛАР ДАХЛСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ДОЛЗАРЪ МУАММОЛАРИ

Ўтамурадов Умаржон Мухаммадқулович
НавДПИ “Миллий ғоя, маънавият асослари
ва ҳуқуқ таълими” кафедраси катта ўқитувчиси,
Навоий вилояти юридик техникуми
Директорининг ўқув ишлари бўйича
биринчи ўринбосари.

Замонавий дунёда ахборот жамият тараққиётининг энг муҳим омили ҳисобланади. Илмий-техникавий ва ижтимоий тараққиёт, инновацион технологияларнинг ривожланиши, "ахборот портлаши" деб номланган маълумотларнинг кўпайишига олиб келди. Ахборот жамияти даври келди ва унда ишчиларнинг аксарияти моддий неъматларни ишлаб чиқариш билан шуғулланмайдилар, балки уларнинг фаолияти маълумот олиш, тўплаш ва тарқатиш билан бевосита янги билимларни излаш билан боғлиқдир.³⁰

Жамиятнинг янги турида айнан ахборот ва ундан самарали фойдаланиш ижтимоий-иқтисодий ривожланиш суръатини белгилайди. Жамият ҳаётининг барча жабҳаларини ахборотлаштиришга бўлган қизиқиш ортди, масофавий таълим имкониятлари кенгайтирилди, Интернетнинг глобал компютер тармоғидан фаол фойдаланиш доираси кенгайди.

Замонавий шароитда шахс ҳақида маълумотни, айниқса шахсий маълумотларни шахсий ҳаёт институтининг элементи сифатида ҳимоя қилиш алоҳида аҳамиятга эга. Ахборотни ҳуқуқий тартибга солиш ва ахборот тизимларидан фойдаланиш кўшимча вазифа - шахсий маълумотлар учун ҳуқуқий режимни ўрнатиш олдида турибди.

Шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш ҳуқуқи билан шахсий ҳаётга дахлдорлик ўртасидаги фарқ шундан иборатки, шахсий ҳаётга дахлдорлик ҳуқуқи бошқа нарсалар қатори шахсий ҳаёт билан боғлиқ маълумотларни ҳимоя қилишни назарда тутди ва шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш ҳуқуқи адолатли ва ушбу маълумотни қонуний равишда қайта ишлашдир. Шахсий ҳаётнинг дахлсизлиги учун объект шахсий ҳаётнинг ўзи ва шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш учун - шахсий маълумотлар, яъни маълум ёки аниқланадиган шахсга бевосита ёки билвосита боғлиқ бўлган ҳар қандай маълумотлар ҳисобланади.³¹

Ўзбекистон томонидан Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон декларациясининг ратификация қилиш муносабати билан ўз зиммасига олган мажбуриятлар

³⁰ Зверева Е.А. Правовое регулирование информационного обеспечения предпринимательской деятельности: автореф. дис. ... д.-ра юрид. наук. – М., 2007. – 47 с.

³¹ Кутафин О.Е. Неприкосновенность в конституционном праве. М.: Юрист, 2004. – 407 с.

доирасида шахсий ҳаёт дахлсизлиги ҳуқуқининг замонавий талқини, биринчи навбатда, шахснинг шахсий ҳаётдаги фаолиятини ҳимоя қилишни назарда тутди.

Худди шу мақсадда 02.07.2019 йилда Ўзбекистон Республикасининг “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги ЎРҚ-547-сонли Қонуни қабул қилинди. Ушбу Қонуннинг 1-моддасига асосан, ушбу Қонуннинг мақсади шахсга доир маълумотлар соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

Қонуннинг 3-моддасига мувофиқ ушбу Қонуннинг амал қилиши шахсга доир маълумотларга ишлов бериш ва уларни ҳимоя қилиш чоғида қўлланиладиган ишлов бериш воситаларидан, шу жумладан ахборот технологияларидан қатъи назар юзага келадиган муносабатларга нисбатан татбиқ этилади.

Ушбу Қонуннинг амал қилиши:

жисмоний шахс томонидан шахсга доир маълумотларга шахсий, маиший мақсадларда ва ўз касбий ёки тижорат фаолияти билан боғлиқ бўлмаган ҳолда ишлов бериш;

Миллий архив фонди ҳужжатларини ва шахсга доир маълумотларни ўз ичига олган бошқа архив ҳужжатларини шакллантириш, сақлаш ва улардан фойдаланиш;

давлат сирларини ташкил этадиган маълумотлар жумласига киритилган шахсга доир маълумотларга ишлов бериш;

тезкор-қидирув, разведка ва контрразведка фаолияти, жиноятчиликка қарши курашиш, ҳуқуқ-тартиботни сақлаш жараёнида, шунингдек жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга қарши курашиш доирасида олинган шахсга доир маълумотларга ишлов бериш чоғида юзага келадиган муносабатларга нисбатан татбиқ этилмайди.³²

Шахсга доир маълумотлар соҳасини давлат томонидан тартибга солиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ва шахсга доир маълумотлар соҳасидаги ваколатли давлат органи томонидан амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат персоналлаштириш маркази шахсга доир маълумотлар соҳасидаги ваколатли давлат органидир.

Шахсга доир маълумотлар базаси мулкдор ва (ёки) оператор, шунингдек учинчи шахс томонидан амалга ошириладиган вазифаларни бажариш учун зарур ҳамда етарли бўлган шахсга доир маълумотларни йиғиш йўли билан шакллантирилади.

Шахсга доир маълумотларни йиғиш, тизимлаштириш тартиби ва принциплари мулкдор ва (ёки) оператор томонидан мустақил равишда белгиланади. Шахсга доир маълумотларни сақлаш шахсга доир маълумотларни йиғиш чоғида илгари билдирилган мақсадлар талаб этадиган даражада субъектни идентификация қилиш имконини берадиган шаклда амалга оширилади.

Шахсга доир маълумотларни номуайян доирадаги шахсларга ошкор этишга, шу жумладан шахсга доир маълумотларни оммавий ахборот воситаларида ҳаммага маълум қилишга, Интернет жаҳон ахборот тармоғига жойлаштиришга

³² Ўзбекистон Республикасининг “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги ЎРҚ-547-сонли Қонуни. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.07.2019 й., 03/19/547/3363-сон; 15.01.2021 й., 03/21/666/0032-сон

ёки шахсга доир маълумотлардан бирор-бир бошқа усул билан фойдаланиш имконини беришга қаратилган ҳаракатлар шахсга доир маълумотларни тарқатишдир.

Шахсга доир маълумотларни йиғишнинг илгари билдирилган мақсадларидан четга чиқилган ҳолларда, ушбу маълумотларни тарқатиш субъектнинг розилиги билан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги Қонунининг 27-моддасига кўра, давлат шахсга доир маълумотларнинг ҳимоя қилинишини кафолатлайди.

Мулкдор ва (ёки) оператор, шунингдек учинчи шахс шахсга доир маълумотларни ҳимоя қилиш бўйича қуйидагиларни таъминлайдиган ҳукуқий, ташкилий ва техник чораларни кўради:

субъектнинг ўз шахсий ҳаётига аралашувдан ҳимоя қилиниш ҳукуқи амалга оширилишини;

шахсга доир маълумотларнинг яхлитлигини ва бут сақланишини;

шахсга доир маълумотларнинг махфийлигига риоя этилишини;

шахсга доир маълумотларга қонунга хилоф равишда ишлов берилишининг олди олинишини.

Ушбу Қонун талабларини бузган шахслар қуйидаги тартибда жавобгарликка тортилади:

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 46²-моддасига асосан, Шахсга доир маълумотларни қонунга хилоф равишда йиғиш, тизимлаштириш, сақлаш, ўзгартириш, тўлдириш, улардан фойдаланиш, уларни бериш, тарқатиш, узатиш, эгасизлантириш ва йўқ қилиш, — фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг уч бараваридан беш бараваригача, мансабдор шахсларга эса — беш бараваридан ўн бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади;

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 141²-моддасига асосан, Шахсга доир маълумотларни қонунга хилоф равишда йиғиш, тизимлаштириш, сақлаш, ўзгартириш, тўлдириш, улардан фойдаланиш, уларни бериш, тарқатиш, узатиш, эгасизлантириш ва йўқ қилиш ўша ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, — базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш ёхуд икки йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланади. Ўша ҳаракатлар:

а) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган бўлса;

б) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилган бўлса;

в) ғаразли ёки бошқача паст ниятларда содир этилган бўлса;

г) хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этилган бўлса;

д) оғир оқибатларга сабаб бўлса, — базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилдан уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки бир йилдан уч йилгача озодликни чеклаш ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- Ўзбекистон Республикаси Конституцияси;
Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси;
Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси;
Ўзбекистон Республикасининг “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги ЎРҚ-547-сонли Қонуни. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.07.2019 й., 03/19/547/3363-сон; 15.01.2021 й., 03/21/666/0032-сон
Зверева Е.А. Правовое регулирование информационного обеспечения предпринимательской деятельности: автореф. дис. ... д.-ра юрид. наук. – М., 2007. – 47 с.
Кутафин О.Е. Неприкосновенность в конституционном праве. М.: Юристъ, 2004. – 407 с.

АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Муродуллаев Умрзоқ Муродуллаевич
Навоий шаҳар ҳокимининг ёшлар сиёсати,
ижтимоий ривожлантириш ва маънавий-
маърифий ишлар бўйича ўринбосари,
Давлат бошқаруви академияси магистри

Ҳозирги ўтаётган ҳар бир дақиқамизни ахборотсиз тасаввур қила олмаймиз, чунки бўлаётган воқеалардан хабардор бўлиш ва унга мувофиқ фаолият юритишни даврнинг ўзи кун тартибидagi муҳим масалага айлантириб қуйган. Ҳар биримиз ўз кунимизни энг аввало оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлар орқали тарқатилаётган маълумотлардан хабардор бўлишдан бошлаймиз. Бунда ташқари ҳозирда олимларимиз томонидан ахборотлашган аср деб номланаётган 21 асрда ахборот алмашинуви шиддат билан ривожланиб бормоқда. Ҳаттоки, тарқатилаётган ахборот у ёки бу тарзда фуқароларнинг онгига ўзининг таъсирини ўтказиши натижасида, давлатларни сиёсий ҳаётини издан чиқаришга хизмат ҳам қилмоқда. Шунинг учун ахборот хавфсизлиги ҳар бир давлатнинг муҳим таркибий ажралмас қисми ҳисобланади.

Давлатимиз ўз мустақиллигини эълон қилгандан кейин ахборот хуружларидан Ҳимоя қилишнинг самарали куч ва воситаларидан фойдаланиб келмоқда. Ушбу воситалардан бири бу – ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий асослари бўлиб у меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда ўз аксини топган бўлади. Ўзбекистон Республикасида ўтган йиллар давомида бу борада бир қатор меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 24 апрелдаги Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисидаги Қонуни, 2003 йил 11 декабрь Ахборотлаштириш тўғрисида Қонуни, 2002 йил 12 декабрдаги Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисидаги Қонуни, 2004 йил 24 апрелдаги Электрон ҳужжат айланиш тўғрисидаги Қонуни, 2015 йил 20 августдаги Электрон рақамли имзо тўғрисидаги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 ноябрдаги Ахборот технологиялари

ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги ПК-4024-сонли Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 5 сентябрдаги Бутунжаҳон интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида 707-сонли Қарорлари қабул қилинган бўлиб, улар ахборот хавфсизлигини тартибга солишда муҳим рол ўрин тутди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасини МЖТК ва ЖКнинг бир қатор моддаларида ахборот хавфсизлиги борасида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларга нисбатан жавобгарлик чоарлари белгиланган. Айниқса, 2019 йилда Ўзбекистон Республикаси ЖКга 20¹-бобнинг киритилиши ва уни “Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар” деб номланиши ҳамда 278¹⁻⁷ –моддаларни киритилиши ҳамда бу борада хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ ҳуқуқий базани такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Шу ўринда ҳозирги вақтда энг оммабоп бўлиб бораётган фрилансерлик ёки компьютерда онлайн ишлаш орқали муайян даромад топиш билан шуғулланишмоқда. Лекин ҳалигача бунинг ҳуқуқий асослари қонунчиликда белгилаб берилмаганлиги натижасида ушбу фаолият тури билан шуғулланаётган фуқароларимиз учун бир қанча ноқулайликлар туғдирмоқда, ва қолаверса, уларнинг бу фаолияти натижасида ахборот хавфсизлигига қандай таъсир кўрсатаётгани ҳам ўрганилмаган. Шундан келиб чиққан ҳолда, биз фрилансерлик тушунчаси, ушбу фаолият тури билан шуғулланаётган шахсларнинг ҳуқуқий мақоми, фаолият йўналишларини белгилаб бериш ва ҳуқуқий тартибга солиш, уларга муайян имтиёз ва имкониятлари бериш ҳамда бошқа шу фаолият билан боғлиқ ҳуқуқий нормаларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш муҳим деб уйлаймиз.

ПЛАГИАТ - МУАЛЛИФЛИК ҲУҚУҚИНИ БУЗИШНИНГ УСУЛИ СИФАТИДА

Исанов Улуғбек

Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги

Судьялар олий мактаби таянч докторанти

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 42-моддасида ҳар кимга илмий ва техникавий ижод эркинлиги, маданий ютуқлардан фойдаланиш ҳуқуқи кафолатланган бўлиб, давлат жамиятнинг маданий, илмий ва техникавий ривожланишига ғамхўрлик қилиши алоҳида таъкидланган³³.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев 2020 йил 12 октябрдаги интеллектуал мулкка бағишланган йиғилишда таъкидлаганидек, “интеллектуал мулк ҳимоясини мустаҳкамлаш учинчи Ренессансга пойдевор бўлади”³⁴.

Фуқаролик кодекси тартибга соладиган энг муҳим муносабатлар гуруҳига мулк ҳуқуқи ва мулк билан боғлиқ муносабатлар киради. Ҳар қандай мулк

³³ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // <https://lex.uz/docs/20596>

³⁴ [uza.uz](https://lex.uz/docs/20596)

моддий неъматларнинг юридик мужассами, давлат қудрати, халқ фаровонлиги ва инсон истеъмолининг асосий манбаидир. Интеллектуал мулк ҳам бундан мустасно эмас, албатта.

Профессор О.Оқюловнинг таъкидлашича, янги таҳрирдаги Фуқаролик кодексининг лойиҳасини ишлаб чиқиш, муҳокама қилишда шошма-шошарликка йўл қўйиб бўлмайди. Бу жараён етти ўлчаб бир кесишни талаб этади. Тадбиркорлар, адвокатлар, юристлар билан бирга иқтисодчилар, сиёсатчилар, социологлар, тилшунослар ҳам бу жараёнда фаол қатнашса нур устига нур бўлар эди.

Янги таҳрирдаги Фуқаролик кодекси лойиҳасини ишлаб чиқишда интеллектуал мулк бўйича ишчи гуруҳи раҳбари сифатида фаолият кўрсатаётган олим ўзининг фикрларини давом эттириб қуйидагиларни таъкидлайди: “Кўп мамлакатларда Фуқаролик кодексининг муқобил вариантлари ишлаб чиқилиб, энг яхшиси танлаб олинган. Бизда ҳам шундай қилингани маъқул. Нима бўлганда ҳам келгусида янги таҳрирдаги Фуқаролик кодекси лойиҳасини ишлаш жараёнида қуйидаги тамойилларга риоя қилинса мақсадга мувофиқ бўлар эди. Аввало, ҳуқуқнинг, шу жумладан фуқаролик ҳуқуқининг асосий тамойилларидан бири “зарар келтирма” (no sri) ҳисобланади. Демак, янги нормалар зарар келтириши истисно этилиши шарт. Иккинчи тамойил – мамлакатимиздаги цивилистик фан илмий негизидан самарали фойдаланиш ва учинчидан – иложи борида амалдаги кодекснинг ўзини оқлаган нормалари ва тизимини сақлаб қолиш”³⁵.

Бугунги кунда ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида рақамлаштириш жадаллашганлиги боис турли хил маълумотларни излаш ва топиш қийинчилик туғдирмаяпти. Айнан шу маълумотларнинг оммабоплиги муаллиф ҳуқуқларининг бузилишига имконият яратиб бермоқда. Мазкур ҳуқуқбузарликлардан энг оммалашганларидан бири плагиат ҳисобланади.

Плагиат деганда – ёзма манбани, бир муаллифнинг бадиий ёки бошқа ижодий ишини бошқа шахс томонидан ўзлаштирилиши, қисман ёки тўлиқ кўчирилиши, олинган маълумотнинг манбасини кўрсатмаган ҳолда ўзиники сифатида фойдаланиши тушунилади. Қалбакиликда асарнинг ҳақиқийлиги шубҳа остига қўйилса, плагиатликда ундан фарқли ўлароқ, ноқонуний ва этикага зид равишда бегона шахснинг иши (асари) кўчирилади ва ўзиники сифатида фойдаланилади. Плагиат сўзи адабий атама ҳисобланиб, ўғрилик, бировнинг асарини кўчириш маъноларини англатади. Охирги вақтларда плагиат муаллифлик ҳуқуқини бузиш шакли сифатида кенг талқин қилинмоқда.

Умуман олганда, плагиат – бу бировнинг фикрларидан, хулосаларидан ёки лингвистик услубидан фойдаланиш ва муаллиф ҳуқуқларини тан олмасликни билдиради³⁶.

Илмий адабиётларда қуйидаги плагиат турларини ажратиб кўрсатилади:

1. Тўғридан-тўғри шакли – илк манбасини кўрсатмаган ҳолда матнни, компьютер файлларини, аудио ёки видеоёзувларни тўлиқ ёки қисман кўчириш;

³⁵ Оқюлов О. Фуқаролик кодекси реал воқеликни акс эттирмоғи керак // “Ҳуқуқ”. 2020. № 26 (1223). 7-6.

³⁶ Begovic E. My View on Plagiarism. Acta Inform Med. 2014 Feb; 22(1): 145-146. doi: 10.5455/aim.2014.22.145-146.

2. Мозаика шакли – илк манбадан ғояларни ва фикрларни, ҳаволаларсиз бир нечта сўз ёки гапларни ўзлаштириш;

3. Шахсий кўчирмачилик – асосий (ўзининг) манбаларини кўрсатмаган ҳолда шахсий ишидан такроран фойдаланиш³⁷. Мазкур плагиат турини муаллифлар тушуниши лозим, зеро, ҳозирги вақтда “ўз ғоялари ва фикрларидан қайта фойдаланиш плагиатлик ҳисобланадими” деган турли хил фикрлар мавжуд.

Агар муаллиф илгари эълон қилган тадқиқот ишига ҳавола қилиб, ундан фойдаланса, мазкур ҳолатда олинган фикр, ғоя иқтибос сифатида ажратилиши ҳамда манбаси кўрсатилиши лозим. Фанда плагиат учун жазони кучайтириш ва бу ҳақдаги маълумотларнинг очиқлигини таъминлаш зарурати пайдо бўлмоқда.

Бугунжаҳон тиббиёт муҳаррирлар бирлашмасининг WAME (World Association of Medical Editors) маълумотиға кўра, плагиатлик аниқ тушунчаси – бу кетма-кетликда келган олтита сўзни кўчириш³⁸, ишлатилган 30 та белгидан узлуксиз фойдаланиш.

Плагиатликнинг асосий мақсади – китобхонни алдаш. Самуэль Джонсон ўзининг кўлёзмаларидан бирида қизиқарли шарҳ берган бўлиб, нашр учун қабул қилган асар тўғрисида қуйидаги фикрларини билдирган:

“Сизнинг асарингиз қизиқарли ва ўзига хос. Афсуски, қизиқарли қисмлари ўзига хос эмас, ўзига хос жойлари қизиқарли эмас”³⁹. Мазкур ҳолат “адабий ўғирлик ва ўзганинг маънавий мулкини ўзлаштириш мойиллиги” ҳисобланади ёки умумий қилиб айтганда “ўзганинг ишини ўзиники сифатида ёзиш” дейилади.

Бугунги кунда плагиат кенг тарқалганлигининг сабабини илмий фаолият обрўсининг ошиши, тадқиқотларни молиялаштиришнинг ўсиши нашрларни ҳар қандай усулда чоп эттириш орқали илмий даража олмоқчи бўлган шахсий амбицияли саводсизларнинг кўпайганлиги билан изоҳлаш мумкин.

Бизнингча, плагиатга доимий равишда муаммо сифатида қараш керак эмас. Баъзида плагиат ва тадқиқот ўртасидаги чегара ноаниқ бўлиб қолади. Плагиат турли шакллари аниқлаш ва уларни тадқиқ этиш бундай ҳолатнинг олдини олишга ёрдам беради.

Ҳозирги вақтда плагиатликнинг кенг тарқалган ўнта тури қуйидагилар:

CLONE – айна вақтда ўзганинг иши (тадқиқоти)ни кўчириб, ўзиники сифатида фойдаланиш;

CTRL-C – бир манбаадан ўзгаришсиз олинган ва ўзида катта маълумотни мужассам этган матндан фойдаланиш;

Топиш – алмаштириш – калит сўз ва жумлаларни ўзгартириш орқали илк манбаанинг асосий мазмунини сақлаб қолиш;

REMIX – бир нечта манбаалардаги жумлаларни ўзгартириш орқали матнни маъноси бўйича тўлдириб бориш;

³⁷ Begovic E. My View on Plagiarism. Acta Inform Med. 2014 Feb; 22(1): 145-146. doi: 10.5455/aim.2014.22.145-146.

³⁸ Masic I. Science Editing-Writing and Publishing and Article. Anthroplogy. 2013; 1(3): e112. doi: 10.4172/antp.1000e112.

³⁹ Masic I, Kujundzic E. Science Editing in Biomedicine and Humanities. Avicena. Sarajevo, 2013: 11-144.

Қайта ишлаш – шахсий иш (тадқиқот)лардан фойдаланиш (агар илмий иш нашр эттирилган, бироқ ҳавола сифатида фойдаланилмаётган бўлса);

ГИБРИД – мукаммал шарҳланган манбааларни бирлаштириб, улардан шарҳларсиз фойдаланиш;

MASH UP – бир нечта манбаадан кўчирилган маълумотлардан кўшиб фойдаланиш;

ОШИБКА 404 – веб сайтларда манбааси мавжуд бўлмаган ёки аниқ бўлмаган маълумотлардан фойдаланиш;

АГРЕГАТОР – манбааларнинг шарҳи мавжуд бўлган, бироқ шахсий иш (тадқиқот)лар мавжуд бўлмаган матнлардан фойдаланиш;

RE – TWEET – ўзида шарҳни мужассамлаштирган, бироқ ҳақиқий матннинг катта қисмини ўз ичига олган матндан фойдаланиш⁴⁰.

Ўзбекистон Республикасида муаллифлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва уларнинг бузилишига қарши курашишга катта эътибор қаратилмоқда. Айниқса, плагиатга қарши курашиш ишлари жадаллашиб бормоқда. Бу эса нафақат олимларнинг илмий-тадқиқот ишларини нашр этилишида, балки олий таълим муассасалари талабаларининг ёзма ишларини чоп этишда ҳам ўз аксини топтоқда.

Бундан ташқари, амалдаги Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси муаллифлик ҳуқуқларини бузилишининг плагиат шаклини назарда тутмаганлигини таъкидлаш жоиз. Шу билан бирга, илмий асарлар – диссертацияларни ҳимоя қилиш ва илмий даража олиш билан боғлиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳам чалкашликлар ва ноаниқликлар мавжуд. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси томонидан қабул қилинган ҳужжатларда плагиатга фақат кўчирмачилик сифатида баҳо берилган. Бу ҳолатни аниқлаш эса техник экспертиза ўтказиш билан боғлаб қўйилган. Тадқиқотчиларга белгиланган муддатда плагиат ҳолатлари ҳақида хабар берилмаяпти. Бундан ташқари, диссертант ўз мақоласи ёки бошқа илмий ишидан фойдаланганда ҳам, бу ҳолатга ноқонуний равишда плагиат сифатида баҳо берилмоқда. Энг ачинарлиси, шундай ҳолатларда Олий аттестация комиссияси ўз фаолиятини очик ва шаффоф тарзда ташкил қилмасдан, асар муаллифлари ҳуқуқларини топталишига йўл қўймоқда.

Бизнингча, плагиат билан боғлиқ ҳолатларни тартибга солувчи миллий қонунчиликни тизимли таҳлил қилиш асосида бу бўйича муаллифлар ҳуқуқлари устуворлигига асосланган янги тизимни ишлаб чиқиш вақти келди. Бунда бакалаврият ва магистратура доирасида ёзиладиган битурув малакавий ишлари ва магистрлик диссертациялари босқичидаёқ, плагиат ҳолатларига қарши кураш қатъият билан олиб борилиши лозим. Барча олий таълим муассасарида бу бўйича ишларни тўғри йўлга қўйиш керак. Фалсафа доктори (PhD) ва фан доктори диссертациялари билан боғлиқ плагиатларда асосий ташаббусни Илмий кенгашлар ўз зиммаларига олишлари зарур.

⁴⁰ Donev D. Principles and Ethics in Scientific Communication in Biomedicine. Acta Inform Med. 2012 Dec; 21(4): 228-233. doi: 10.5455/ aim.2013.21.228-233.

SHAXS HUQUQ VA ERKINLIKLARNI TA'MINLASHDA IJTIMOIIY INNOVATSIYALARNING O'RNI

**G'apparov Elyorjon Otabekovich, Namangan davlat universiteti
Miliy g'oya va huquq ta'limi kafedrasi o'qituvchisi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxs huquq va erkinliklarini ta'minlash masalasidagi dolzarb muammolar, ularning yechimlarida ijtimoiy innovatsiyalarning o'rni va ahamiyati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: shaxs, erkinlik, huquq, ijtimoiy innovatsiyalar, demokratiya, inson huquqlari.

Shaxsning huquq va erkinligi masalasi doimo dolzarb ahamiyat kasb etgan. Globallashtiruv va integratsiyalashtiruv jarayonlarining xosilasi o'laroq bugungi kunga kelib madaniyatlarning "ommaviylashuvi" yuz bermoqda. Ushbu xolat shaxs huquqlari va erkinligi hamda ularga bo'lgan munosabatlarga ham tegishlidir. Siyosiy boshqaruvi demokratiyaga asoslangan davlatlar oldida turgan eng asosiy vazifa - inson huquq va erkinliklarini ta'minlash va uni amalga oshirish uchun shart-sharoitlarni yaratishdan iboratdir. O'zbekiston ham demokratik huquqiy davlat qurish yo'lidan borar ekan, mamlakatda yashovchi kishilarning huquq va erkinliklarini to'la ta'minlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Buning uchun avvalo mamlakatda huquqiy asos yaratildi, ya'ni respublika Konstitutsiyasida umume'tirof etilgan xalqaro hujjatlar qoidalariga mos keluvchi inson huquq va erkinliklari belgilab qo'yildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Konstitutsiyamizning qabul qilinishi chog'idagi nutqida shunday degan edi: «Huquqiy davlatning asosiy belgisi - barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi, Konstitutsiya va qonunlarning ustunligi ta'minlanishidir. Ushbu tamoyil barcha joriy qonunlar va me'yoriy hujjatlar Konstitutsiya asosida va unga muvofiq bo'lishini talab etadi»[3].

Avvalo, Bosh qomusimizning tarkibiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, shaxs-jamiat-davlat prinsipining ustuvorligiga guvoh bo'lamiz. Bundan ko'rinib turibdiki, mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan so'ng shaxs-ya'ni inson, uning huquq va manfaatlari, shaxsiy daxlsizligi masalalari eng oliy qadriyat darajasiga ko'tarildi, barchaning qonun oldida tengligi tamoyili o'rnatildi. Bu haqda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev, "Endilikda inson, uning hayoti, erki, sha'ni, qadr-qimmati va ajralmas huquq va erkinliklari muqaddas sanalib, ular davlat tomonidan kafolatlanadi"[2], - deya ta'kidlaydi. Konstitutsiyamizning 13-moddasida esa shunday deyiladi: «O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi»[1.4]. SHuningdek, bosh Qomusimizning ikkinchi bo'limida shaxsiy huquq va erkinliklar, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar hamda bevosita inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlari ko'rsatib o'tilgan.

Ularga to'xtaladigan bo'lsak, yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqi ekanligi, inson hayotiga suiqasd qilish eng og'ir jinoyatligi, har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga egaligi, hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emasligi kabi huquqiy kafolatlarni ko'rsatib o'tishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasining Inson huquqlari bo'yicha vakili instituti inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning mavjud shakllari hamda vositalarini to'ldiradi. Vakil O'zbekiston Respublikasining inson huquqlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish va ularni xalqaro huquq normalariga muvofiqlashtirishga, xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi, fuqarolarning inson huquqlari sohasidagi ijtimoiy ongini oshirishga ko'maklashadi.

Shaxsning huquq va erkinligini ta'minlash masalasi bo'yicha erkinlikka bo'lgan munosabatning o'zgarishi asosiy muammo sifatida ko'tarilmoqda. Ya'ni, yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, ijtimoiy munosabatlarning globalshuv oqibatida jamiyat hayotida ahloq va huquqning ziddiyatlari yuzaga kelmoqda. Bunga jahonda ro'y berayotgan turli hil g'ayri insoniy hatti-harakatlarni demokratiya yoki erkinlik deya baholanayotganligini misol tariqasida ko'rsatish mumkin.

Mazkur muammo yuzasidan xulosa qiladigan bo'lsak huquq va erkinliklarni qo'llashda ma'lum bir cheklov me'zonlari bo'lishi lozim. Agar huquq va erkinlik tushunchasiga cheklov me'zonlar belgilanishi joiz bo'lsa, ushbu vazifani qaysi omil bajarib beradi degan haqli savol tug'iladi. Muammoga yechim sifatida ikki jihatni ko'rsatish mumkin:

Birinchida, huquq va erkinliklarni qo'llashda jamoatchilik nazoratini yo'lga qo'yish lozim. Bu har qanday harakatni huquq yoki erkinlik deya baholanishiga yo'l qo'ymaydi. Jamiyat a'zolari ijtimoiy hayotda fuqarolar tomonidan amalga oshirilayotgan harakatlarning hamkorlikda va axloq normalariga mos kelishini o'zlari nazorat qilishidir. Ushbu nazorat ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy innovatsiya deya nomlanadi. Ijtimoiy innovatsiyalar bugungi yangi tushuncha bo'lib, jahonning aksariyat rivojlangan mamlakatlari tomonidan amalda qo'llanilmoqda va taraqqiyotning hal qiluvchi me'zoni sifatida baholanmoqda.

Ikkinchidan, huquq va erkinliklarni qo'llashda axloq me'yorlari bilan uyg'unligini ta'minlash kerak. Bu yuqorida to'htalib o'tganimiz, ijtimoiy hayotda yuzaga kelayotgan axloq va huquqning ziddiyatli to'qnashuvida yechim vazifasini bajarib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. "O'zbekiston". 2018.

Mirziyoyev. Sh. M. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan marosimdagi ma'ruzasi. 2016 yil. 7 dekabr.

<https://www.gazeta.uz/uz/2016/12/07/speech/>

Mirziyoyev. Sh. M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash — yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzadan.

<https://www.gazeta.uz/uz/2016/12/07/speech/>

СУДЛАР ФАОЛИЯТИГА ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Ҳ. Ўсаров НавДПИ катта ўқитувчиси

Ҳозирги кунда судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш – одил судлов кафолати ҳисобланади.

Дарҳақиқат, судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш борасида мамлакатимизда амалга оширилаётган ишлар эътиборга лойиқ. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 2 августдаги «Суд тизими ходимларини ижтимоий муҳофаза қилишни тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 10 декабрдаги «Судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 346-сон Қарори қабул қилиниши суд ишларини юритиш тезкорлигини ошириш учун судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини фаол жорий этишда муҳим қадам бўлди. Шунингдек, 2013 йилдан бошлаб хўжалик судларига ҳамда 2015 йилдан эътиборан фуқаролик судла-рига мурожаат ва унга илова қилинадиган ҳужжатларни ахборот тизими орқали электрон шаклда тақдим этиш имконияти яратилди. Бироқ, судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш борасида амалга оширилган ишларни етарли деб бўлмайди. Шу боисдан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги «Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ–4850-сон, 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ–4947-сон фармонларининг қабул қилиниши судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенгроқ жорий этишни сифат жиҳатдан янги босқичга кўтарди.

Фармон билан судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий қилиш бўйича қуйидаги ишлар амалга оширилиши белгилаб берилди:

1. Судьялар ўртасида ишларни автоматик равишда тақсимлаш тартибини жорий қилиш. Бу, ўз навбатида, ишларнинг судьялар ўртасида тенг ва ҳолисона тақсимланиши, айти пайтда ушбу ишга муайян вақтини сарфловчи суд раисининг вақтини тежаш имконини беради. Судларда ўз вақтида электрон тарзда ахборот алмашувини таъминловчи корпоратив алоқани жорий этиш, суд фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация тизимини киритиш. Сўнгги йилларда фуқаролик ва иқтисодий судларига ахборот тизими орқали электрон шаклда мурожаат қилиш ва хўжалик судлари мажлисларида видеоконференцалоқа режимида иштирок этиш имкони яратилгани қувонарли ҳолат ҳисобланади. Лекин замонавий ахборот-коммуникацион технологияларининг шиддат билан ривожланаётгани ҳамда судларда иш ҳажмининг юқорилиги судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация тизимини янда кенг жорий этишни талаб этмоқда. Бу ҳолатда судга

мурожаат келиб тушганидан токи ҳужжат бўйича қарор қабул қилиниб ижрога етиб боргунча бўлган барча босқичларни автоматлаштириш мақсадга мувофиқдир. Бу эса судларда электрон тарзда ахборот алмашувини таъминловчи корпоратив алоқани жорий этиш орқали амалга оширилади.

Суд қарорларининг ахборот-ҳуқуқий электрон базасини юритиш, шахсий ҳаёт дахлсизлигини таъминлаган ҳолда ва суд иштирокчиларининг розилиги билан барча суд қарорларини чоп этиш тартибини жорий қилиш (ёпиқ суд жараёнида кўриб чиқилган ишлардан ташқари). Ушбу ишлар, табиийки, барча суд қарорларининг электрон базаси шаклланишига, йиллар давомида унинг тўлиқ сақланишига, шахсий ҳаёт дахлсизлигини таъминлаган ҳолда ва суд иштирокчиларининг розилиги билан суд қарорларининг чоп этилиши эса аҳолининг суд қарорлари билан танишиб боришида, уларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиришда, турли қонун бузилиш ҳолатларининг олдини олишда, айниқса, жуда катта аҳамиятга эгадир. Судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш:

- судлар фаолиятининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлайди;

- судларда электрон ҳужжатлар айланишини тезлаштиради;

- судлар фаолияти тўғрисидаги ахборотларни тўплаш, ишлаш, тизимлаштириш ва уларнинг сақланишини таъминлайди;

- фуқаролар ва ташкилотларнинг электрон воситалар орқали судга мурожаат қилиш имкониятини яратиш, уларга ортиқча харажатлар сарфлашнинг олдини олади;

- электрон воситалар орқали суд муҳокамаси қатнашчиларини хабардор қилиш ва уларга суд ҳужжатларини ҳамда бошқа хат-хабарларни юбориш имкониятини яратади;

- б) суд иши юритуви билан боғлиқ почта харажатлари ва бошқа харажатларни қисқартиради;

- суд иши юритувини электрон шаклда олиб бориш суд қарорлари ва бошқа керакли ҳужжатларни дарҳол қабул қилиш ёки узатиш имконини беради, шунингдек, судларда қоғозсиз ҳужжат айланишини жорий этишга олиб келади.

- суд иши юритувида электрон архивлаш тизимини йўлга қўйиш имконини беради.

Хулоса қилиб айтганда, судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш нафақат суд органлари фаолияти самарадорлигининг ошишига, балки Ўзбекистон Республикаси конституциясида белгиланган одил судловнинг ошкоралиги ва ҳамма учун очиқлиги принципларини ҳамда суд ҳокимияти фаолиятининг очиқлигини амалда таъминлашга, фуқароларнинг судлар томонидан қабул қилинган қарорлар ҳақидаги ахборотлардан хабардор бўлиб боришига, уларнинг ҳуқуқ ва эркин-ликлари, қонуний манфаатлари қисқа муддатларда судлар томонидан ҳимоя қилинишини таъминлашга хизмат қилади.

СИЁСИЙ ДИСКУРСДА МУРОЖААТ ШАКЛЛАРИ

Равшанова Раъно Хандамовна
Бошланғич таълим кафедрa ўқитувчиси,
Навоий давлат педагогика институти

Институционал дискурснинг турларида мурожаатнинг лисоний воситалари, одатда, конситуация моҳиятининг ўзи орқали қаттиқ муҳрланган ва тавсифлангандир.

Бир қатор институционал дискурслар маданият, жамият ва мулоқот контекстига шартланган мурожаат шакллари назарда тулади.

Сиёсий дискурсда мурожаатлар икки ёқламали формулани акс эттиради: “Сиёсий суҳбат иштирокчилари ўз нутқларида маълум бир чекланган ахлоқ (этикет) мурожаат шаклларида фойдаланадилар. Улар орасидан ўзига хос фаол қўлланувчиларини ажратиб олиш мумкин (Ўрматли исм+ отасининг исми! Ўрматли ҳамкасблар! Ўрматли депутатлар/сенаторлар!). Суҳбатдошлар бундай маданий мурожаат шаклларида суҳбат вазиятини ўзига хос юмшатиш мақсадида қўллайдилар. Албатта, ҳар қандай мурожаат аниқ шахсга ва унинг орқали бутун бир бошли аудиторияга қаратилган бўлади. Сиёсий суҳбат жараёнида шахсга ва унинг орқали барча иштирокчиларга қаратилган мурожаат орқали танқидий фикрнинг ошкорлашиши, албатта тил орқали амалга ошади. Суҳбатдошларнинг диалог жараёнида билдираётган танқидий ниятлари мурожаат билан бир вақтнинг ўзида рўёбга чиқади. Суҳбат иштирокчиси ўз мурожаат тактикасини қўллайди. Мурожаат тактикаси уни дефокализациялашдан иборатдир. Бир шахс орқали кўпчиликка ва кўпчилик орқали бир шахсга қаратилган мурожаат остидаги танқидий ниятнинг лисонийлашуви унинг аудитория бўйлаб қамровини кенгайтиради.

Умум қабул қилган таомиллашган мурожаат шакллари ҳар қандай суҳбат жараёнида суҳбатдошлардан вазминликни талаб қилувчи воситаларга айланади”⁴¹.

Т.А.Черепко суҳбат(дискурс)ларни тадқиқ қилиш жараёнида уларни бирига қиёслашга ҳам уринган. Масалан, тиббиёт соҳасига доир суҳбатлар, уларда қўлланган лисоний мурожаатларни суд соҳасига доир суҳбатлар ва мурожаатлари билан қиёслади. Т.А.Черепконинг тадқиқотлари шуни кўрсатадики, суҳбатларда қўлланган мурожаатлар ушбу соҳаларда маълум бир ваколатни зиммасига олган шахсларга тегишли, яъни лисоний мурожаат маълум бир ваколатли шахс мавқеини ифодалайди.

Азалдан тилшуносларни суҳбат жараёнлари, уларда қўлланилаётган мурожаатлар, уларнинг тузилиши, ифодаланиши, мурожаатларнинг дефокализацияланиши ва маркирланиши каби ҳодисалар қизиқтириб келган. Ҳар бир касб ва соҳа вакиллари ўзларига мос ва хос бўлган нутқ, мурожаат шакллари ва нотиклик санъатини ишлаб чиқадиладар. Ҳуқуқшунос, юрист нутқи бошқаларга қараганда ўта мураккабдир. У ўз иш фаолиятида нафақат

⁴¹ Труханова Д.С. Митигативный потенциал обращения в институциональном политическом дискурсе // <https://cyberleninka.ru/article/n/mitigativnyy-potentsial-obrascheniya-v-institutsionalnom-politicheskom-diskurse>

қонунларни тарғиб ва ташвиқ қилади, инсонларнинг содир этган ҳатти-ҳаракатларини қонунлар доирасида ҳам ҳимоя қилади. У ўз нутқида ҳамма услублардан фойдаланади. Худди шундай тиббиёт соҳасида фаолият олиб бораётган ходимларда муомала маданияти, ахлоқан поклик, инсоф ва диёнат, виждон, ҳалоллик кабилар устун бўлади. Булар албатта, уларнинг нутқида акс этади. Масалан, тиббиёт соҳасига доир суҳбат ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимлари ўртасидаги суҳбатни қиёслашнинг ўзи кўп нарсаларга ойдинлик киритади. Ҳар иккала суҳбат иштирокчиларнинг жиддийлик, ҳушёрлик, масъулиятлилиқ ва энг асосийси, диққатларини бир ерга жамлаганликлари негизида қурилади. Шу билан бирга эътиборни ҳар иккала соҳа вакиллари, уларнинг касб-корига қаратишнинг ўзи кифоя. Ушбу касблар олижаноб ва муқаддас бўлибгина қолмай, кўҳна ҳамдир. Айнан шу жиҳатлар уларнинг умумий белгилари эканлигини кўрсатади.

Талаба шифокорлик касбини шунчаки диплом олиш билан эмас, чин юракдан қасамёд қилиб иш бошласа, юридик олий таълим муассасалари ва университетлари ҳуқуқшунослик факультетлари битирувчилари эса бурч кодекси асосида ишни ташкил этадилар. Бу уларни бир-биридан ажратиб турадиган жиҳатлардир.

Ҳуқуқшунос, юрист халқ олдидаги бурчидан келиб чиқиб, давлат қонунларига умрининг охиригача хизмат қилишга, Конституция, халқаро ҳуқуқий ва ахлоқнинг умуминсоний меъёрларига мувофиқ тарзда фуқаронинг инсоний қадр-қимматини, унинг ижтимоий келиб чиқиши, мавқеи, миллати, диний эътиқоди, дунёқараши, сиёсий нуқтаи назаридан қатъий назар ҳимоя қилишга қасамёд қилади.

Шифокор ўз қасамёдига биноан ҳар қандай вазиятда тиббий ёрдамга муҳтож беморга унинг ижтимоий келиб чиқиши, миллати, диний эътиқоди ва дунёқараши, қандай вазият, ҳолатда бўлишидан қатъий назар вазминлик ва сабр-тоқат билан тиббий ёрдамни амалга оширади.

Таҳлил қилинаётган институционал дискурсларнинг умумий белгиларига шифокорнинг махфий сири ёки ўта махфий ахборот ва хизмат сирларини сездирмаслик ёки ёймаслик билан боғлиқ ўзига хос касбий этика, ахлоқий меъёрларнинг мавжуд институтларини киритиш мумкин.

Ушбу дискурслар учун ишлаб чиқилган кенг соҳа терминологиясининг мавжудлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Унинг ўзига хослиги шундаки, тилда атамаларнинг илмий системаси билан бир қаторда маиший атамалар, маросим, таомил белгилари ва атрибутлари (тиббиётда оқ халатлар, тиббий анжомлар, шифокорларнинг шахсий муҳрлари; ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларда – судья мантияси, турли бўлимларга тегишли уст-бош формалар, гувоҳномалар) системаси ҳам мавжуддир.

Ушбу институционал дискурслар доирасида махсус ўзига хос мурожаат турлари: шифокорларда – консилиумлар, тиббий комиссиялар, кўриклар, пациент соғлигининг ҳолати юзасидан тиббий хулоса; ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ходимларида – тергов тадбирлари, экспертиза процедураларини олиб бориш, суд ишини кўриш кабилар мавжуд. Тиббий ходимлар муҳитида “доктор”, “сестра”, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари

ходимлари муҳотида эса – “гражданин начальник”, “ваша честь”, “уважаемый суд” ва бошқаларнинг қўлланилиши табиий ҳолдир.⁴²

Очиқ ахборот воситалари дискурсида, одатда, маълум бир кўрсатув (ёки телеканал) контекстида томошабинлар/тингловчилар учун маълум мурожаат типи муҳрланган. Ушбу вазиятда иккиламчи институционализация мавжудлигини таъкидлаш жоиздир: расмий иш услубига (“хонимлар ва жаноблар” ва б.) хосланган мурожаат билан бир қаторда норасмий услубга хос (теледастурлар, блогер канали ва б.) – “қизлар”, “болажонлар” ва б. каби мурожаатлар ҳам институционаллашади.

Исталган дискурс турида мурожаатнинг лисонийлашуви у йўлланган шахс номи билан чегарадошликда туради. Тенгсизлик асосидаги номутаносиб ўзаро муносабатлар ҳукм сурган контекстлардаги (ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари вакиллари ва оддий фуқаро ёки тиббий бирлашма вакили билан пациент ўртасидаги суҳбат-диалог) мурожаатнинг лисонийлашуви ўзаро муносабат чегараларини ҳамда унинг имкон даражасидаги мавзулар доирасини чегаралайди: бемор шифокорга ўз соғлиги муаммолари устидан шикоят қилиши, касаллик билан оғриганда қандайдир тавсиялар сўраши мумкин, бироқ ҳеч қачон кинематографиянинг янгиликлари ёки таом тайёрлаш йўриқномаси ҳақида савол бермайди.

Баъзан бир матнда ундалма воситасида ифодаланган мурожаат шаклларида ташқари ундалмаларсиз ҳам суҳбатдошга мурожаат қилинган ўринлар учрайди. Масалан, Чўлпоннинг “Кеча ва кундуз” романида Раззоқ сўфига доянинг мурожати қуйидагича:

Болани йўргаклаганидан кейин ҳали у қадар одам кепатасига кирмаган юзларига тикилган ва мана бу сўзлар билан эркалатганмиш:

- Айланай, меҳмон, кимдан хафа бўлиб тушдингиз?

Ким озор берди сизга? Айтинг! Қовоғингизни очсангиз-чи! Ёруғ дунёга келдингиз! Шукр килинг! Севининг! Мундоқ бир кулинг! Кулимсиранг! Илжайинг!..⁴³

Мазкур контекстда бир марта ундалма иштирокида мурожаат қилинади, кейинги ўринларда даъват шаклидаги буйруқ гаплар, албатта, мурожатга хизмат қилмоқда.

XORIY TILNI O'QITISH JARAYONIDA AXBOROT TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Abdullayeva Gulbahor Nuriddinovna

Ilmiy rahbar: pedagogika fanlar nomzodi, dotsent. M. E. Axmedova

Navoi Davlat Pedagogika Instituti 1-kurs magistranti

Bugungi kunda yuqori kasbiy malakaning asosiy talablaridan biri chet tillarini mukammal bilish bo'lib qoldi. Xalqaro muloqot tillar o'rtasida yetakchi o'rinni

⁴² Черепко Т.А. Проявление коммуникативного контакта в институциональном дискурсе // <https://medconfer.com/node/2351>

⁴³ Чўлпон. Кеча ва Кундуз: Роман -Т. “Шарқ”, НМКТ. –2000.– Б.8.

egallab kelayotgan ingliz tilini o'rganishga alohida e'tibor berilayotgani ham bejiz emas. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida ingliz tili o'qitish, o'rgatish ilmiy yondashuv asosida, davr talablariga to'la javob bera oladigan yangi axborot-kommunikatsiya va pedagogik texnologiyalar joriy etilishi asosida yangi sifat darajasiga ko'tarilib bormoqda. Axborot texnologiyalari [ma'lumotlarni](#) boshqarish va qayta ishlash [texnologiyalaridir](#). Odatda bu atama ostida [kompyuter](#) texnologiyalari tushuniladi. Axborot texnologiyalari sohasida turli [axborotni EHM](#) va [kompyuter tarmoqlari](#) orqali yig'ish, saqlash, himoyalash, qayta ishlash, uzatish kabi amallar ustida ishlar olib boriladi. Axborot texnologiyasi insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida ham mavjud bo'lgan bo'lsa-da, xozirgi zamon axborotlashgan jamiyatining o'ziga xos xususiyati shundaki, sivilizatsiya tarixida birinchi marta bilimlarga erishish va ishlab chiqarishga sarflanadigan kuch energiya, xomashyo, materiallar va moddiy iste'mol buyumlariga sarflanadigan xarajatlardan ustunlik qilmoqda, ya'ni axborot texnologiyalari mavjud yangi texnologiyalar orasida yetakchi o'rinni egallamoqda.

Glaballashuv davrida zamonaviy yoshlarimiz elektron olam qurshovida, va ulardan uzilmagan holda kamol topmoqdalar. Shu boisdan ham, yosh avlodga ta'lim berish jarayoni inovatsiyon yondashishni talab etmoqda. Zamon bilan hamnafas tashkil qilinmagan dars o'quvchi uchun ham, talaba uchun ham samarasiz hisoblanadi. Axborot texnologiyalardan foydalanish dars jarayoni pedagog uchun ham, ta'limlovchi uchun ham boshqacha aytganda yangi ma'lumotni yetkazish va qabul qilishda ham bir qancha afzalliklarga ega. O'qituvchi darsni to'g'ri tizimlashtirsa, ya'ni bosqichlarini to'g'ri tashkil qilsa, yo'naltirsa dars o'z maqsadiga erishadi. Zamonamizga mos ravishda dars tashkil qilishni maqsad qilgan o'qituvchi, darsning harqanday qismini AKT orqali jonlantirishga tayyor bo'lishlarini davr talab etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrda «Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarorida «Zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or uslublarini joriy etish yo'li bilan, o'sib kelayotgan yosh avlodni chet tillarga o'qitish, shu tillarda erkin so'zlashaoladigan mutaxassislarni tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish hamda buning negizida, ularning jahon taraqqiyoti yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirishlari uchun shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish» ishlari va buning uchun bir qator muhim vazifalarni amalga oshirish zarurligi ko'rsatilgan.

Mazkur hujjatda 2013–2014 o'quv yilidan boshlab umumiy o'rta ta'lim maktablarining birinchi sinflaridan chet tillari avval o'yin tarzida keyinchalik asosiy ta'lim fani sifatida AKT vositalaridan foydalangan holda o'qitish belgilab berilgan. Ushbu muhim Qarorga muvofiq bugun, ayniqsa, chet tillarini o'rganish darslariga yanada chuqurroq nazar tashlandi. Jahon maydonida yurt sha'nini munosib himoya qilishi uchun yoshlarimiz, avvalo o'zining xorijiy tengdoshlari bilan raqobatlasha olishi lozim. Bugun esa raqobat chet tillari, xususan, xalqaro biznes tili bo'lgan ingliz tilida olib borilmoqda. Darhaqiqat, ta'lim sifatini, samaradorligini oshirish, o'quvchilarni qiziqtiradigan o'yin shaklidagi darslarni maqsadli tashkil etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda axborot-kommunikatsiya vositalarining

roli juda katta.Ularni qo'llash imkoniyatlari ko'lami kundan-kunga kengayib, texnik vositalar o'quv jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda.Yoshlarga ingliz tilini kompyuter orqali o'rgatish uchun birinchi navbatda o'qituvchining o'zi kompyuter texnologiyalaridan professional darajada foydalana oladigan bo'lishi kerak.Bu darajadagi foydalanishga nafaqat kompyuterning mavjud imkoniyatlaridan to'liq foydalana olish, balki u asosida yangi o'quv dasturlarini tashkil eta olish ham kiradi. Bunday darajadagi pedagog bo'lish uchun har bir chet tili o'qituvchisi zamonaviy texnologiyalar sohasi bo'yicha o'z ustida ko'proq ishlashi zarur. Ingliz tilini kompyuter yordamida o'rgatishning an'anaviy o'rgatish usullariga nisbatan bir necha ustunlik jihatlari bor.Birinchi navbatda, kompyuter asosida ingliz tilini o'rganayotgan o'quvchida tilning to'rt yo'nalishida (gapirish, tinglab tushunish, yozish va o'qish) o'z ko'nikmalarini sinovdan o'tkazish imkoni bo'ladi. Hozirgi vaqtda rivojlangan dasturlar yordamida buning imkoni bor. Faqat bu usuldagi ta'limga o'quvchini to'g'ri yo'naltira olish kerak. Bundan tashqari kompyuter yordamida chet tillarini o'qitishda o'rgatilayotgan har bir qoida, har bir so'z, har bir tushuncha birligi o'quvchi xotirasida yaxshiroq saqlanishi isbotlangan.Tabiiyki, kompyuterning boy grafik imkoniyatlari, holatlarga oid ma'lumotlarni ovoqli, matnli, tasvirli va video ko'rinishda yetkazib bera olishi kompyuter orqali chet tillarini o'qitishni eng samarali usullardan biriga aylantiradi.Shu bois ham men hozirgi faoliyatim davomida maktab o'quvchilariga dars berish jarayonida axborot texnologiyalari,mediata'lim vositalaridan keng foydalanaman.Axbarot ya'ni ma'lumotlarni o'quvchiga yetkazishda texnika vositalarining o'rni beqiyos ekanligini o'z tajribamdan aytishim mumkin.Zamonaviy o'qituvchi xorijiy tilni integratsiyalashgan mediata'lim asosida o'qitsa maqsadga muvofiq bo'ladi.Buning uchun albatta axborot texnologiyalaridan foydalana olish,shu o'rinda texnika savodxonligini,undan samarali foydalanish madaniyatini o'quvchiga ongiga singdirib ketish kerak.Insoniyatning doimiy hamrohiga aylangan sensor telefonlar,kompyuter,noutbuklar bola uchun faqat o'yin manbai bo'lib qolmasligi kerak.Bunda bolani to'g'ri yo'lga yo'naltirish ota-ona,o'qituvchi zimmasida bo'ladi.Quizlet,springprint,Power point va boshqa bir qator ilovalar mening pedagogic faoliyatimni osonlashtiradi.Elektron darsliklardan unumli foydalanish o'quvchini zeriktirmaydi.Boshlang'ich sinf ingliz tili darsliklari "Kid's English" bir akademik soat(45 daqiqa)ga mo'ljallangan.Barcha til aspektlarini rivojlantirishga qaratilgan turli xil mashqlarni qamrab olgan.Bu o'z navbatida o'zlashtirish samaradorligini oshiradi,xam o'qituvchiga tayyor andoza vazifasini o'taydi.Bunday qulayliklar bilan cheklanib qolmasdan,axborot texnologiyalari ingliz tilidagi o'rnini oshirish maqsadida,turli xil vayronkor,besamar o'yinlarni o'rniga xorijiy til bilan bog'liq bo'lgan yangi ilovalarni ishlab chiqishni taklif qilgan bo'lardim.Masalan o'yinda g'olib bo'lish uchun kimnidir o'ldirish emas, qaysidir inglizcha so'zni to'g'ri yozish orqali keying bosqichga o'tkazilsa,bola bunga jon jahdi bilan harakat qiladi. I. Karimov "Yuksak ma'naviyat-yengilmaskuch" nomli asarlarida ta'kidlanganlaridek: "Agar O'zbekistonimizni dunyoga tarannum etmoqchi, uning qadimiy tarixi va yorug' kelajagini ulug'lamoqchi, uni avlodlar xotirasida boqiy saqlamoqchi bo'lsak, avvalambor bo'lajak buyuk yozuvchilarni, buyuk shoirlarni, buyuk ijodkorlarni tarbiyalashimiz kerak".Shunday qilib, chet tilini o'rganish hozirgi

davr talabi ekan, o'sib kelayotgan yosh avlodga til o'rganishning yangi uslublarini, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ga asoslangan holda ishlab chiqib, o'qish jarayoniga tavsiya etish olimlar, mutaxassislar oldida turgan dolzarb masalalardan hisoblanadi. Iste'dodli yoshlarimizning o'z qiziqqan sohalarida yetuk mutaxassislar bo'lishlari uchun, avvalam bor chet tilini jumladan, ingliz tilini mukammal bilishlari zarur. Demak, texnologiyalarni joriy qilish, o'qitish uslublarini davr talabiga javob berishini ta'minlash pedagog-olimlarning kechiktirib bo'lmas asosiy vazifalaridir. Mutaxassislar tayyorlash va malakasini oshirish ham dolzarb hisoblanadi. Davlatimizning jahon mamlakatlari bilan olib borayotgan iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma'rifiy aloqalari kuchayib borayotgan bir paytda yoshlarimizning xorijiy mamlakatlar hayoti, madaniyati, urf-odatlarini, tiliga bo'lgan qiziqishlari ortib bormoqda. Bu aloqalarning rivojida xorijiy tillar, ayniqsa, ingliz tilining o'rni beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vikipediya, ochiq ensiklopediya
2. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 7-сон.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тизимига ахборот коммуникация технологияларини жорий этиш ва ривожлантириш концепцияси, Тошкент, 2013
4. Ziyonet.uz
5. <http://sharh.uz/munosabat/item/17008-mediatelim-axborot-tv-radio-internet>
6. O'zbekiston respublikasi birinchi prezidenti; "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" asari

МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШУВ ЖАРАЁНИДА ҲУҚУҚИЙ ОНГ ВА ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ЮКСАЛТИРИШ ВА УНИНГ ШАХС ҲУҚУҚИЙ ИЖТИМОЙЛАШУВИГА ТАЪСИРИ

**Наманган давлат университети
Давлат ҳуқуқи ва бошқаруви кафедраси катта ўқитувчиси
Атамирзаев Иброҳим Ҳакимович**

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев Конституциямизнинг 26 йиллигига бағишланган маърузасида таъкидлаганидек: "Биз жамиятимизда ҳуқуқий маданиятни лозим даражада шакллантирмас эканмиз, ҳуқуқбузарликка чек қўймас эканмиз, қонунни бузиш ҳолатлари давом этаверади. Қонунларга ҳурмат одамларимизнинг ҳуқуқий онги ва маданияти асосида шаклланади. Яъни, айрим кишилар жазодан кўрқиб қонунга итоат этса, бошқалар болаликда олган тарбиясига кўра қонунни ҳурмат қилади. Шу боис биринчи навбатда аҳоли, айниқса, ёшлар ўртасида ҳуқуқий тарбияни кенг йўлга қўйишимиз лозим".

Мамлакатимиз раҳбари мазкур мавзунини Президентнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида ҳам давом эттирди. У ижтимоий ривожланиш соҳасидаги

улкан инсонпарварлик ва бунёдкорлик вазифаларини белгилар экан, олдимизга қўйган улкан вазифаларни амалга оширишда биз учун куч-қувват манбаи бўладиган миллий ғояни ривожлантиришимиз зарур, деб алоҳида эътироф этди. Миллий ғояни омма онгига сингдириш, маънавий тарбияни кучайтириш, албатта, ҳуқуқий маданиятни юксалтиришни ҳам назарда тутди.

Бу мақсадга эришиш учун, – деди Президент, – биринчи навбатда, барча даражадаги раҳбарлар ва халқ депутатлари, барча етакчилар ўз фаолиятини танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик асосида ташкил этишларини бугун ҳаётнинг ўзи талаб этмоқда. Жамиятимизда шундай ҳуқуқий маданияти шакллантириш керакки, унга мувофиқ Конституция ва қонунларга риоя қилиш, бошқаларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилиш мажбурият эмас, балки кундалик қоида ва одатга айланиши шарт.

Юқоридаги маъруза ва Мурожаатномадаги фикр ҳамда кўрсатмалар тез орада ўзининг расмий ҳуқуқий ифодасини топди. 2019 йил 9 январда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги фармони қабул қилинди ва айтилган вақтда “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Концепция”си тасдиқланди.⁴⁴

Фармонда мамлакатимизда сўнгги йилларда ҳуқуқий маданиятни аҳоли онгига сингдириш, уни ривожлантириш соҳасида қарор топган тизимнинг самарасиз эканлиги, унда намоён бўлаётган камчилик ва муаммоларга эътибор қаратилди. Айтилган, ҳозирги глобаллашув, илмий-техника тараққиёти даврида аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг инновацион усуллари, тарғиботнинг илғор ва таъсирчан воситаларидан, хорижий давлатларнинг бу борадаги ижобий тажрибаларидан етарли даражада фойдаланилмаётганлиги танқидий баҳоланди.

Ҳуқуқий онг ва маданиятни юксалтирмасдан туриб, ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти барпо этиб бўлмаслигини ўз вақтида англаган давлатимиз раҳбари ташаббуси билан мамлакатимизда тараққиётнинг дастлабки босқичларидан бошлаб ушбу масалага давлат сиёсатининг муҳим йўналиши сифатида эътибор қаратилмоқда. Ўзбекистон Республикасида аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини шакллантиришнинг илк босқичида бу йўналишдаги ислохотларни ҳуқуқий таъминлашга алоҳида ёндашилди ва ушбу мақсаддан келиб чиқиб, ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг ҳуқуқий базаси яратилди ҳамда амалиётга жорий этилмоқда.

Ҳуқуқий онгнинг шаклланиши ҳуқуқий маданият ривожининг асосидир. Ҳуқуқий онг ҳуқуқий маданиятнинг зарурий элементи сифатида ифодаланади. Қачонки, кишилар онгида ҳуқуқий қарашлар, билимлар, тасаввурлар шаклланиб амалий фаолиятга ижобий тарзда йўналтирилса, ҳуқуқий маданиятга айланади. Ҳуқуқий маданиятни юксалтириш мамлакатимиз ўз олдида қўйган буюк мақсадларга эришишнинг зарурий шarti ҳисобланади. Шу ўринда, «ҳуқуқий маданият ўзи нима?» – деган савол туғилиши табиий.

⁴⁴ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.01.2019 й., 06/19/5618/2452-сон, 11.12.2019 й., 06/19/5892/4134-сон; 09.10.2020 й., 07/20/4857/1357-сон

Ҳуқуқий маданият ижтимоий маданиятнинг бир шакли бўлиб, ҳуқуқни билиш, унга оғишмай риоя этиш ва ўзгаларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига ҳурмат муносабатида бўлишда ифодаланадиган ижтимоий ҳодисадир. «Маданият инсон фаолиятининг ҳам маҳсули, ҳам сифат кўрсаткичидир. Шу билан бирга инсоннинг ўзи ҳам, пировард натижада маданият маҳсулидир. Хатто айтиш мумкинки, маданий муҳит қандай бўлса, инсон ҳам шундай шаклланади»⁴⁵. Демак, ҳуқуқий маданий муҳит инсонлар ҳуқуқий онгини шакллантириш билан бирга уларни ҳуқуқ асосида ҳаракатланишининг бош мезонидир. «Ҳуқуқий маданият деганда, – проф. З.М.Исломов эътирофича, – ҳуқуқий билим андозалари ва унинг табиатини, ҳуқуқий тизим баҳосини, шунингдек ҳуқуқий хатти-ҳаракатлар соҳасини тартибга солувчи ижтимоий қадриятлар, нормалар, анъана ва андозалар мазмун моҳиятини тушуниш керак»⁴⁶.

Шахснинг ҳуқуқий ижтимоийлашуви ва ҳуқуқий маданиятнинг узвийлигини қуйидаги фикрлар ҳам тасдиқлайди: «ҳуқуқий маданият деганда жамиятда қарор топган ҳуқуқий тизимнинг даражасини, халқнинг бу ҳуқуқ тизимидан хабардорлик даражасини, фуқароларнинг қонунга бўлган ҳурмати, ҳуқуқий нормаларнинг ижро этилиш даражаси, ҳуқуққа риоя қилмаганларга муросасиз бўлиш, қонунга итоаткорлик даражаси тушунилади»⁴⁷.

Ҳуқуқий маданият умумий маданиятнинг бир шаклидир. У ҳуқуқий борлиққа нисбатан маънавий ва моддий қадриятлардан ташкил топади. Бунда ҳуқуқий маданият ҳуқуқий ҳодисаларда мавжуд бўлган илғор, ижтимоий фойдали ва қадрли жиҳатларнигина ўзида мужассам этади. У нафақат натижа, шу билан бирга фаолият усули ҳамдир. Шу маънода ҳуқуқий маданият тафаккур шакли, ҳулқ – атвор нормалари ва талаблари сифатида шахснинг ҳуқуқий фаолиятига, ижтимоийлашувига бевосита таъсир кўрсатади.

Шахснинг ҳуқуқий ижтимоийлашувида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятнинг ўрни бекиёс. Ҳуқуқий ижтимоийлашув жараёнига ҳуқуқий фаоллашувнинг бир кўриниши сифатида баҳо берсак, улар ҳуқуқий маданиятнинг таркиби сифатида намоён бўлади. Чунки, кўплаб юридик адабиётларда «ҳуқуқий фаоллик» ҳуқуқий маданиятнинг таркиби сифатида эътироф этилади⁴⁸. Булардан шундай ҳулосага келиш мумкинки, ҳуқуқий ижтимоийлашув ва ҳуқуқий маданият ўзаро узвий боғлиқ тушунчалар ҳисобланади ҳамда бир-бирига доимо таъсир этган ҳолда шаклланади.

Ҳуқуқий онг эса, ҳуқуқий маданиятнинг муҳим таркибий қисмларидан бири ҳисобланади. Ҳуқуқий онгнинг ривожидан ҳуқуқий маданият сари борилади. Шундан келиб чиққан ҳолда айтишимиз мумкинки, ҳуқуқий онг ҳуқуқий маданиятнинг бирламчи шакли бўлиб, ҳуқуқий маданиятнинг юскалтиришнинг асосидир. Ҳуқуқий онгнинг шаклланиши нисбатан инсоннинг ёшлик даврига

⁴⁵ Мустақиллик илмий-оммабоп луғат. // А.Жалолов ва К.Хоназаровлар умумий таҳририда. –Тошкент. «Шарқ» 2000 йил. –Б. 104.

⁴⁶ Исломов З.М. Ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият // Ҳуқуқий онгдан – юсак ҳуқуқий маданият сари. Илмий-амалий конференция материаллари тўплами.–Тошкент. ТДЮИ. 2006. –Б. 40.

⁴⁷ Қаранг: Таджиханов У.Т., Саидов А.Х. Ҳуқуқий маданият назарияси. Т.1. –Тошкент. «Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси» нашриёти. 1998. – Б. 45.

⁴⁸ Қаранг: Сабуров Н. Шахс сиёсий-ҳуқуқий фаоллиги - фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг муҳим омили. Юрид.фан.доктори... Автореф. –Тошкент, 2011. – Б. 23.

тўғри келади. Ўз навбатида, ёшларнинг ҳуқуқий онгини шакллантиришга устуворлик қаратиш мақсадга мувофиқдир. Ҳуқуқий онг ва маданиятни шакллантиришнинг ёшлар билан боғлиқ асосий жиҳати шунда намоён бўладики, ёшликда эришилган ҳуқуқий маданият, ёшликда шаклланган ҳуқуқий онг келажакка асос бўлади.

Ҳуқуқий маданият жамият ҳаётининг деярли барча соҳалари билан борлиқ махсус ижтимоий-сиёсий воқеликдир. Унда маданият ва ҳуқуқ унсурлари уйрунлашиб келса-да, моҳиятан, ҳуқуқий маданият ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг, тузумнинг буюртмаларини бажарувчи тизимдир. Сиёсий маданиятнинг тамойил ва меъёрлари ҳуқуқнинг ривожланишига таъсир кўрсатади. Бунга алоҳида эътибор бериш лозим. Зеро, сиёсий тамойил ва меъёрлар ижтимоий ҳаётда муҳим ўрин тутди. Тўғрирори, ҳуқуқнинг асоси ана шу тамойил ва меъёрлардан ташкил топади⁴⁹. Ҳуқуқий маданият субъектив ҳодиса сифатида ҳуқуқий онг, ҳуқуқий билим, ҳуқуқий таълим, ҳуқуқий эътиқод, ҳуқуқий ҳуқ-атвор, ҳуқуқий мафкура каби таркибий қисмларига эга. Уларнинг ижтимоий-ҳуқуқий ҳаётдаги ўрнига оид масалалар у ёки бу йўналишда ўрганилган⁵⁰. Бироқ тадқиқотларда фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлатда ҳуқуқий маданият намоён бўлишининг ижтимоий хусусиятлари эътиборга олинмайди. Ҳуқуқий маданиятни мавжуд ижтимоий борлиқ билан боғлаб тадқиқ этишга, уни мавжуд ижтимоий тузумнинг вазифаларини ҳал этишга йўналтиришга эътибор берилиб, келажакни белгилашга оид вазифалари (функциялари) назардан четда қолдирилади.

Хулоса қилиб айтганда, ҳуқуқий онг ва маданиятни юксалтириш ислохотларнинг барча босқичларида ўз долзарблигини йўқотмайди. Ҳозирги ҳуқуқий модернизация даврида ҳам аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш шахснинг ҳуқуқий ижтимоийлашувига мўътадил муҳит яратиб, унинг тўғри ва самарали шаклланишига бевосита таъсир кўрсатади.

“Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Концепцияси” фуқароларнинг ҳуқуқий саводхонлигини юксалтиришга хизмат қилиш орқали шахснинг ҳуқуқий ижтимоийлашувининг муҳим омили сифатида ўзини оқлайди.⁵¹

⁴⁹ Қаранг: Мусаев Ф. Демократик давлат куришнинг фалсафий-ҳуқуқий асослари. –Тошкент. «Ўзбекистон» 2007. –Б. 255.

⁵⁰ Таджиханов У.Т. Научно – теоритические проблемы правовой культуры: Автореф. дис... докт-ра. юрид. наук. 12.00.01. –Ташкент.: Академия МВД. 1995. –С.42; Умарова К.У. Правовая и политическая культура народов Узбекистана и Каракалпакстана: исторический опыт и современные факторы детерминации: Автореф. дис... докт-ра. юрид. наук. 12.00.01. –Ташкент.: ТГЮИ. 2007. –С. 47; Ибраева А.С. Правовая культура: проблемы теории и практики. Афторе-ферат, дис. д-ра юр. наук. Бишкек, 2005. –С. 44; Сабуrow Н. Фуқароларнинг ҳуқуқий ҳуқ-атворини шалклантириш муаммолари. Юрид. фан. ном. дис. ав-тореферат. Тошкент. 2001. –Б.26; Хамроев А.А. Формирование правовой культуры личности (теория и прктика): Автореф. дис... канд. юрид. наук. 12.00.01. –Ташкент.: ТГЮИ. 1999. –С. 26.

⁵¹ Қаранг: Атамирзаев И.Х. Янгиланаётган жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш - шахснинг ҳуқуқий ижтимоийлашувининг муҳим омили. / “Илм-фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг инновацион ривожлантиришдаги замонавий муаммолар” мавзусида халқаро илмий-амалий конференция. Андижон. 2020. 593-600-бетлар.

ТАЪЛИМ ВА ФАННИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АХБОРОТ КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЁШЛАР ОНГИГА ТАЪСИРИ

**Шоназаров Ў
НавДПИ ўқитувчиси**

Бугунги кунга келиб фан техниканинг улкан одимлари мисли кўрилмаган ўзгаришларга сабаб бўлди. Замонавий техника ва технологиялар бугунги ҳаётимизнинг энг яқин ҳамроҳига айланиб, ёшларимиз онги ва тафаккурини қамраб олмоқда. Бугунги дунёда мислсиз илмий кашфиётлар, улкан техникавий имкониятлар, универсал технологиялар, ахборот тарқатишнинг глобаллашуви кучли мафкуравий таъсир воситаси эканлигини ҳисобга олиб, бу жараёнларни инсоннинг бахтли келажаги учун ҳизмат қилишини таъминлашга эътибор қаратиш лозим. Бугунги глобаллашув шароити жамиятда юксак ахлоқий ва ҳамма жиҳатдан ривожланган, дунёқараши, фикрлаш қобилияти кенг ёшларни талаб этмоқда. Ахборот соҳасининг тез суръатлар билан ўсиши, уни автоматлаштириш усуллари шиддат билан ривожлантирилиши компьютерларнинг яратилишига ва кишилиқ ҳаётини у билан боғлашга, жамиятнинг турли соҳаларини компьютерлаштиришга олиб келди. Бу эса ўз навбатида бугунги кунда ғоятда тезкорлик билан ўсиб бораётган “Ахборотлашган жамият” назариясини майдонга келтирди⁵². Ҳозирда жамиятимиз ҳаётининг барча соҳаларига замонавий ахборот технологиялари кириб бориб, мамлакатимизда бу соҳада улкан муваффақиятларга эришиб келмоқда. Албатта, бугунги кунда жамият тараққиёти ахборот технологияларига бевосита боғлиқлиги барчамизга аён.

Таъкидлаш жоизки, мамлакат тараққиёти ва келажагини ёшларсиз тасаввур этиш мушкул. Мамлакатимизда ахборот коммуникация технологияларига ёшлар орасида қизиқиш катта эканлиги барчамизни қувонтиради. Ахборот технологиялари йўналишининг ўзи илм-фанда, ижтимоий ҳаётда, техника, иқтисодиёт ва таълимда мутлақо янги йўналиш бўлганлигининг ўзиёқ бу жабҳанинг ёшлар билан чамбарчас боғланганлигини кўрсатиб турибди. Замонавий ахборот технологиялари рақобатбардош, юқори малакали кадрлар тайёрлаш, ёшларни илм олиши ва изланишларида катта имкониятлар яратиб берди. Лекин шуни ҳам айтиш керакки, бугунги кунда ҳаётга бўлган муносабатимиз шахсиятимизга, истеъдодимизга қараб эмас, устомонлигимиз, қанчалик ахборотга эга эканлигимизга қараб белгиланмоқда. Бугунги ахборот асри миллий қадрият, маънавият ва маданият каби тушунчаларни ўзгартириб юбормоқда. Натижада ҳеч бир даврга ўхшамаган, ўзгача фикрлайдиган “компьютер болалари” шаклланмоқда. Улар ўзларининг тасаввурлари, дунёқараши билан миллий қадриятларимиз, азалий қарашларимиз, маънавий меросимизни четлаб ўтиб, ўзлари учун янгича маданиятни кашф этмоқдалар.

Шу ўринда ёшларимизни ўзи учун керакли ахборотни интернет тармоғидан қабул қилиши ва ахборотни аниқ ва тўғрилиги устида мустақил таҳлил қила

⁵² Н. Жўраев. Глобаллашув жараёнида инсон омилининг айрим муаммолари хусусида. Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 2014. №1-2. 12-б.

билиш қобилиятини шакллантириш мақсадга мувофиқ. Ёшлар интернет тармоғидан ўзлари учун керакли маълумотга эга бўлиши яхши, лекин уларда фикрлаш, идрок этиш қобилиятларини йўқолиб бориш каби аянчли ҳолатлар кузатилмоқда. Бунинг натижасида эса компьютер саводхонлиги китоб ўқишга бўлган эҳтиёжни йўқолишига олиб келади. Ёшларнинг китобдан, адабиётдан узоқлашаётган, кўпроқ техникалашаётган қалби ижоддан ҳам узоқлашиб бориши мумкин. Ахборотнинг ҳеч нарсани чекламаслигини, унда инсонийлик мезонлари йўқлигини ҳисобга олиб, ёш авлодга адабиёт, санъат, маданият, қадрият тушунчалари ҳақида кўпроқ маълумот бериб, уларни онги ва тафаккурини миллийлигимиз асосида ўстириб бориш талаб этилади. Ёшлар таълим-тарбиясига эътибор берганда, биринчи навбатда уларнинг маънавий ҳаётини ўстириш, уларда соғлом фикрни шакллантириш муҳим аҳамиятга эгадир. Шу билан бирга интернет тармоқларида ёшлар учун илм-зиё тарқатувчи, дунёқарашини ижобий томонга ўстирувчи сайтлардан фойдаланишни кучайтириш зарур. Илм-фан ва техника соҳасида эришилаётган ютуқлар жамият тараққиётга, хусусан ёшлар келажаги, эҳтиёж ва манфаатлари учун хизмат қилиши керак. Ҳаётимизда замонавий ахборот ва коммуникация технологияларини кенг жорий этилиши натижасида турли соҳаларни ахборотлаштириш, ёшлар фаолиятни интеллектуаллаштириш, интеграция жараёнларини чуқурлаштириш ва таълим-тарбия тизимидаги ишларни такомиллаштиришга олиб келади. Бундан ташқари замонавий ахборот технологияларининг таълим жараёнларига жорий этилиши ўз навбатида талаба-ёшларга касбий билимларни эгаллашларига, ўрганилаётган ҳодиса ва жараёнларни моделлаштириш орқали фан соҳасини чуқур ўзлаштирилишига, ўқув фаолиятининг хилма-хил ташкил этилиши ҳисобига талабанинг мустақил фаолияти соҳасининг кенгайишига имкон яратиб, уларда ахборот маданиятини шакллантиради. Бундан ташқари ўрганилаётган жараён ва ҳодисаларни компьютер технологиялари воситасида тақдим этиш, ёшлардан фан асосларига қизиқишни ва фаолликни оширишга олиб келиши билан муҳим аҳамият касб этади. Барчамизга маълумки кейинги йилларда мафкуравий полигонлар, одамларнинг онги ва дунёқарашини турли зарарли ғоялар орқали вайрон этиш кенг тус олмоқда. Шу билан бирга турли диний, этник ва бошқа ёвуз кучлар ўзларининг зарарли ғоялари билан ёшларимизнинг қалби ва онгини эгаллаш кузатилмоқда. Дунёдаги ахборот курашлари оқибати ёшларни турли ғоявий ва мафкуравий тўсиқларга олиб келмоқда. Бундай тўсиқларни олдини олиш учун ёшлар орасида соғлом маънавий муҳитни яратиш, уларни ахборот технологияларидан тўғри фойдаланишлари ва таълим-тарбия жараёнларини давр талаблари асосида янада кучайтириш мақсадга мувофиқ. Замонавий ахборот технологияларининг аҳамиятини жамият ҳаёти ва ёшлар тарбиясида ошириб бориш, интернет тармоғи орқали интерфаол хизматлар кўрсатишни ривожлантиришда аҳолининг барча қатламлари, жумладан ёшлар манфаатлари ҳам инобатга олиш лозим. Интернет тармоғининг миллий сегментини ривожлантириш учун тегишли корхона, ташкилот ва муассасалар миллий маданиятимиз, маънавий қадриятларимиз, спорт соҳасини ривожлантириш борасида амалга оширилаётган эзгу ишлар ҳамда қўлга киритилаётган ютуқлар

аҳамиятини очиб бериш бўйича ахборот манбаларини яратиш муҳим аҳамият касб этади.

Хозирда барча янгилик ва ахборотларни тез қабул қиладиган ва уларга мойиллиги кучли бўлган ёшларни маънавий ва информацион таҳдидларга қарши мустаҳкам иммунитетини шакллантиришга эътибор қаратиш, уларни доимий назоратга олган ҳолда бўш вақтларини тўғри ташкил этишга кўмаклашиш, оилада ва таълим муассасаларида улар билан кўпроқ шуғулланиш, уларнинг ҳаётларидаги турли муаммо ва қизиқишларини ўрганиш ва бу жараёнда уларга амалий ёрдам бериш барчамизнинг вазифамиздир. Жаҳонда кечаётган мураккаб жараёнлар, бугунги ахборот асри ёшлар тарбиясига янада катта эътибор баришни талаб этади.

Хулоса қилиб айтганда, бугунги шиддат билан ривожланиб бораётган ахборот технологиялари ёшлар келажаги ва мустақил фаолияти учун хизмат қилиши, шу билан бирга замонавий технологиялар ўсиб келаётган ёш авлоднинг салоҳияти ва иқтидорини юқори даражада шаклланишига ёрдам бериши, уларни интеллектуал маданиятини оширишда амалий ёрдам бериши, ахборот хуружи авж олаётган, информацион технологиялар такомиллашиб бораётган бир пайтда мамлакатимиз тинчлиги, хусусан ёшлар келажаги учун катта самара бўлиб хизмат қилиши даркор. Бугунги замоннинг шиддати аҳолида ахборотга, унинг қанчалик ҳақиқатга асослилигига боғлиқ экан, энг муҳими, инсон ўз ақл идроки орқали яратган қулайликларидан оқилона фойдаланишга эътибор қаратиш лозим.

FARZANDLARNING OTA-ONALAR OLDIDAGI BURCHLARINI BELGILOVCHI HUQUQIY ASOSLARI

**Tillaev Bobomurod Abduvaxobovich
NamDU, Milliy g`oya va huquq ta`limi
kafedrasi katta o`qituvchisi**

Inson boshqa mavjudotlardan o'zining aql-zakofati va farosati bilan yuqori darajada turadi. Har bir zamon mafkurasi, falsafasida insondagi qadriyatlar masalasi alohida e'tiborga loyiq masala hisoblangan diniy va dunyoviy adabiyotlarimiz, o'gitlarimiz, axloqiy va huquqiy qoidalarimiz insonlarning o'zaro munosabtlaridagi biri-biriga bo'lgan munosabatni mezonini belgilaydi. Bu o'rinda ota-onalarning o'z farzandlariga va farzandlarning ota-onalariga bo'lgan munosabati o'zgacha o'rin tutadi. Insoniyatdagi ana shu qadriyatlar va ularni bo'lgan munosabat orqali xulosalar olinadi va kelajakdagi insoniy vazifalar belgilanadi. Ota-onalarga munosabatda ayniqsa bu qoidalarga amal qilish katta ahamiyatga ega. Insoniyat o'z farzandiga bo'lgan munosabati va ota-onasiga bo'lgan munosabati bilan uning taqdiri belgilanadi. Agar farzandni e'tibor bilan va barkamol qilib tarbiyalansa, ular keksayganimizda bizni qadr etishadi va ota-onalarimizga e'tiborli bo'lsak, keksayganimizda farzandlarimiz ham bizga e'tiborli bo'lishadi. Bu azaldan ajdodlarimiz amal qilgan odat va huquq normalarimizda belgilangan. Shuningdek

qonunlarimizda ham mustahkamlangan qoida hisoblanadi. Ayrim holatlarda huquqlarga amal qilmaslik javobgarlikni keltirib chiqaradi.

Mamlakatimiz xalqlari mentalitetida ota-onalarga bo'lgan munosabat milliy qadriyatlarimizda belgilanishi bilan birga asosiy qonunimizda ham alohida belgilab o'tilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 66-modda. Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilishga majburdirlar deb ko'rsatilgan.

Oila kodeksining 4-moddasida umumiy qoida sifatida- "Oilaning, onalik, otalik va bolalikning muhofaza qilinishi" quyidagi tartibda belgilangan: -"O'zbekiston Respublikasida oila, onalik, otalik va bolalik davlat himoyasidadir. O'zbekiston Respublikasida onalik va otalik izzat-ikromga hamda hurmatga sazovordir. Ona va bola manfaatlarini muhofaza qilish ayollarning mehnati va sog'lig'ini saqlashga doir maxsus tadbirlar ko'rish, mehnatni onalik bilan bog'lab qo'shib olib borish uchun ayollarga sharoit yaratish, onalik va bolalikni huquqiy himoya qilish, moddiy va ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlash yo'li bilan ta'minlanadi"-deb ko'rsatilgan. Har bir oilada ota-onalar alohida e'tiborda, lekin ayrim honadonlarda ota-onalarga mehr ko'rsatilmasa va moddiy ta'minoti uchun ota-onani mablag'i bo'lmasa ijtimoiy himoya yo'lga qo'yiladi. Bundan tashqari, Oila kodeksining 109-modda. Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalarning ota-onasiga ta'minot berish majburiyati quyidagicha belgilangan, voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalar mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj o'z ota-onasiga ta'minot berishlari va ular to'g'risida g'amxo'rlik qilishlari shart.

Ota-onasining davlat va nodavlat muassasalari qaramog'ida ekanligi voyaga yetgan mehnatga layoqatli bolalarni ota-ona ham g'amxo'rlik qilish va ularga moddiy yordam ko'rsatish majburiyatidan ozod qilmaydi. Shuningdek ushbu qonun 110-moddastida, ota-onaga beriladigan ta'minot miqdori va tartibi belgilangan. Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalar o'z ota-onasiga ixtiyoriy ravishda moddiy yordam berishdan bo'yin tovtasalar, ta'minot miqdori bolalarning oilaviy va moddiy ahvolini hisobga olgan holda sudning hal qiluv qaroriga asosan belgilanadi.

Ota-ona, aliment undirish haqidagi talabni o'z bolalarining biriga yoki bir nechtasiga nisbatan qo'yganligidan qat'iy nazar aliment miqdorini belgilashda sud voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalarning barchasini hisobga olishi lozim. Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalardan aliment undirish nizosi uzil-kesil hal bo'lgunga qadar sud'ya shu nizo bo'yicha vaqtincha to'lab turilishi lozim bo'lgan summani ko'rsatib, ajrim chiqarishi mumkin. Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalardan undirilayotgan aliment miqdori qonun hujjatlarida belgilangan eng kam ish haqi miqdorining uchdan bir qismidan kam bo'lmasligi kerak. Agar qarovga muxtoj ota-onada boshqa xarajatlar, jumladan, kasalligi uchun davolangan bo'lib dori-darmonlar uchun moddiy yetishmoqchilik vujudga kelgan bo'lsa, kodeksning 111-moddasidagi qoidaga ko'ra, ota-onaning ta'minoti uchun qilinadigan qo'shimcha xarajatlar qoplanishi belgilangan. Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalar tomonidan qo'shimcha xarajatlar ixtiyoriy ravishda qoplanmasa, talab qilinayotgan summa sud tartibida undirilishi mumkin. Ba'zi xollarda sudlarda aliment yoki xarajatlar bo'yicha to'lovlar masalasida nizolar vujudga kelishi mumkin, ushbu nizolar mazmunan hal etilgunga qadar aliment undirish belgilangan. Kodeksning

112-moddasida nizo sudda hal etilgunga qadar aliment undirish masalasida, “Bolaning tug’ilganlik to’g’risidagi guvohnomasida ota (ona) deb yozilgan shaxsdan aliment undirish to’g’risidagi nizo uzil-kesil hal etilgunga qadar sud’ya shu nizo bo’yicha undan ushbu Kodeksda belgilangan miqdorda vaqtincha aliment undirish to’g’risida ajrim chiqarishi mumkin”- deb belgilangan. Agar nizoli masalada mazmunan ota-onaning ta’minoti to’la qoplanganlik yoki nizoli holatda farzandga ota-ona bo’lmaganlik holati aniqlansa, sud ota-onaning ota-onalik majburiyatini bajarishdan bo’yin tovlaganligini aniqlasa, bolalarni mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj ota-onasiga ta’minot berish majburiyatidan ozod qilishi mumkin.

Voyaga yetmagan yoki voyaga yetgan mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj bolalariga aliment to’lash haqidagi sudning hal qiluv qarorini bajarishdan bo’yin tovlagan shaxslar ushbu Oila kodeksning 79-moddasiga asosan ota-onalik huquqidan mahrum qilinishi yoki jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin. Ota-onasiga moddiy yordam berish to’g’risidagi sudning hal qiluv qarorlarini bajarmaslik jinoiy javobgarlikka sabab bo’ladi.

Shuning uchun biz bugungi kamolimizda, hayot yo’llarida erishayotgan yutuqlarimizda ota-onalarimiz, mo’tabar qariyalarimizning beqiyos xizmati borligini unutmasligimiz, ularning og’irini yengil, hayotini farovon qilishga intilishimiz lozim. Bu aziz insonlar biz barpo etayotgan yangi jamiyatni qurishda o’zlarining boy hayotiy tajribasi, ibрати va o’g’itlari bilan katta hissa qo’shayotganini ayniqsa qadrlashimiz darkor. Shuning uchun ham mana shu zaminda istiqomat qilayotgan, o’z mehnati bilan daromad topib, farovon hayotga qadam qo’yayotgan har qaysi inson o’z oilasini ta’minlash, imoratlar qurish, mol-mulk orttirish bilan bir qatorda ota-onasiga ham xizmat qilishi, ularning duosini olishi nihoyatda muhimdir.

Shunday olijanob intilish, pok tuyg’u bilan yashaydigan odamlar hech qachon kam bo’lmaydi. O’ylaymanki, biz mana shu qadriyatlarni yoshlarimiz qalbiga ham singdira olsak, bu fazilatlar ularning insoniy e’tiqodiga aylansa, yurtimizdagi barcha oilalar ahil, osoyishta va baxtli hayot kechiradi, jamiyatimizda doimo tinchlik va barqarorlik hukm suradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi T., «O’zbekiston»

O’zbekiston Respublikasi Oila kodeksi T., «Adolat»

LEGAL TECH - ХУҚУҚИЙ МАЛАКАНИНГ ОММАЛАШУВИ

Мирзохид Розикович Собиров

Навоий вилояти юридик техникуми ўқитувчиси,

Оммавий-хуқуқий фанлар кафедраси мудири

Ўзбекистон Республикаси ўрта махсус

касб-хунар таълими аълочиси.

“Юриспруденцияда янги ахборот технологиялари ва тизимларини ишлаб чиқиш ва татбиқ этиш мақсадида Legal Tech лабораториясини ташкил этиш ва фаолиятини йўлга қўйиш.” - мазкур жумла Ўзбекистон Республикаси

Президентининг “Ўзбекистон Республикасида юридик таълим ва фанни тубдан такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги Фармони 2-илова Тошкент давлат юридик университети фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар жадвалида келтирилган. ПФ-5987 сонли мазкур Фармон 2020-йил қабул қилинган бўлиб, 24 банд, 2 та иловадан иборатдир.

Фармон юридик таълим ва фан тизимини тубдан такомиллаштириш, уларнинг халқаро таълим майдонидаги рақобатбардошлигини таъминлаш, юридик кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш концепциясида белгиланган вазифаларни амалга ошириш мақсадида қабул қилинган. Фармоннинг 2-илоси 18- бандида кўрсатилган Legal Tech лабораториясини ташкил этиш ва фаолиятини йўлга қўйиш ташкилий чора-тадбирлари 2021-йил сентябр ойида ижро муддати билан Тошкент давлат юридик университети ижрочи масъуллигида кўрсатилган.

Хўш, Legal Tech тушунчаси деганда, биз нимани тушунамиз? Legal Tech қачон пайдо бўлди ҳамда аҳамияти нимадан иборат? Юриспруденцияда янги ахборот технологиялари ва тизимларини ишлаб чиқиш ва татбиқ этишда Legal Tech лабораториясини вазифалари нималардан иборатдир?

Legal Tech – (инглиз тилидан олинган сўз бўлиб Legal technology сўзининг қисқартирмасидир.) бу юристларнинг профессионал фаолиятини ташкил етувчи жараёнларни соддалаштириш ва оптималлаштириш учун махсус ишлаб чиқилган платформалар, дастурлар, маҳсулотлар ва воситалардир. Яъни, Legal Tech юридик хизматлар кўрсатиш ёки бизнесни ҳуқуқий қўллаб-қувватлаш самарадорлигини ошириш мақсадида профессионал юристлар ва юридик бизнес учун яратилган технологик ечимлар ҳисобланади.⁵³

Legal Tech дастлаб АҚШда юзага келган. Биринчи Legal Tech компанияси одатда Lexis Nexis деб номланиб, у 1977 йилда яратилган. Ахборот технологияларининг тараққий этиши билан 2000 йиллардан бошлаб, ҳужжатларни автоматлаштирилган яратиш бўйича биринчи ҳуқуқий онлайн-маслаҳат ва хизматлар пайдо бўлганда фаол ривожланмоқда.

Бугунги кунда ҳуқуқшунослар энг янги технологияларни ривожлантиришга мос келмайдиган анъанавий ҳуқуқий қўллаб-қувватлаш шакллариини ўрнида рақамли платформалар орқали керакли нарсаларни олиш имконини берадиган, шунингдек, ҳуқуқий хизматлар бозорини ривожлантириш учун инновацион Legal Tech ечимларидан фойдаланишнинг аҳамияти ортиб бормоқда. Рақамли технологияларнинг кенг қўламли қўлланиши эса соҳанинг янада оммалашуви ҳуқуқий билим ва малаканинг кенг оммалашувига хизмат қилмоқда.

Legal Tech лабораториясини ташкил этиш ва фаолиятини йўлга қўйилиши ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда истеъмолчиларга ҳуқуқий хизматларни тақдим этиш мижоз ва ҳуқуқшунослик фирмаси ўртасида онлайн воситачилик орқали амалга оширилади ёки профессионал юристларга мурожаат қилиш заруратини истисно қиладиган қонуний ўз-ўзига хизмат кўрсатиш учун

⁵³ Рожкова М.А. Legal Tech и Law Tech — что это такое и в чем их значимость для права? [Электронный ресурс] // Закон.ру. 2020. 14 февраля.

воситаларни тақдим этади. Бу жараён жамиятимизда ҳуқуқий маданиятнинг янада ривожланишига ҳуқуқий соҳанининг замон билан ҳамнафас уйғунлашиб кетиши имконини яратади.

Бундан ташқари, Legal Tech лабораторияси ҳуқуқий хизматлар соҳасида замонавий ахборот технологияларини жорий этиш орқали ҳуқуқий масалаларни ҳал қилиш бўйича анъанавий нуқтайи назарларни қайта кўриб чиқишни мақсад қилгани ҳам айна ҳақиқатдир.

Legal Tech лабораторияси ечимлари қуйидаги кенг тоифага бўлиб ўганмоқ мақсадга мувофиқдир:

Биринчидан, амалга ошириш воситалари. Бу бошқа рақамли воситалардан фойдаланиш имкониятини берувчи умумий технологиялар бўлиб, баъзилари қонуний соҳага хос эмас (масалан, булутли сақлаш, ахборотни жамлаш ҳамда саралаш ва компьютер хавфсизлиги тизимлари), бошқалари қонуний фаолиятда фойдаланиш учун махсус яратилган.

Иккинчидан, муассасалардаги ишларнинг самарадорлигини ошириш, шунингдек, кадрлар бўлими, бизнесни ривожлантириш, бухгалтерия ҳисоби, мониторинг олиб бориш, биллинг ва бошқалар. бундай технологиялар кўплаб хорижий юридик фирмаларда қўлланилади, лекин ҳар доим ҳам бизнес жараёнларига ҳозирги кунгача тўлиқ интеграциялашган эмас.

Учинчидан, ахборот технологиялари соҳасидаги мобил қурилмалар ҳамда воситалар, дастурий таъминот платформаларининг мавжудлиги. Мазкур дастурлар ҳуқуқий билим ҳамда кўникмаларни кенг халқ оммасига етказиб бериш ҳамда кундалик ижтимоий ҳаётда - муносабатларда ҳуқуқий тартибга солиш имконини беради.

Тўртинчидан, юристларнинг фаолиятини осонлаштирадиган ёки уларни бутунлай ўзгартирадиган асосий ҳуқуқий муаммоларни ҳал қилиш технологиялари. Бундай технологияларнинг бир нечта кичик тоифалари мавжуд:

- стандартлаштирилган муайян ҳуқуқий масалалар категорияси учун стандарт ечимларни таклиф қилувчи онлайн хизматлар.

- стандарт хатларни тайёрлаш, ижро муддатларини назорат қилиш ёки намунавий шартномаларни тайёрлаш ва таҳлил қилиш каби такрорланадиган вазифаларни автоматлаштириш, келгусида таҳлил қилиш учун ҳужжатлардаги муаммоли қоидаларни аниқлаш каби малакага эга бўлмаган вазифаларни бажаришни осонлаштирадиган технологиялар.

- юристнинг меҳнат зичлигини камайтирадиган технологиялар, хусусан, аввалги суд қарорларининг маълумотларини таҳлил қилиш ва давом етаётган ишларнинг истиқболларини баҳолаш.

Келажакда сунъий ақл соҳасидаги ютуқларга асосланган янги техник ечимлар пайдо бўлишини кутиш мумкин, бу эса янада мураккаб ҳуқуқий муаммоларни ахборот- коммуникация тизимларида фойдаланиш имконини яратади.

Ахборот - коммуникация тизимларида мавжуд имкониятлардан фойдаланган ҳолда ҳозирги кунда дунёда кўплаб юридик технологиялардан фойдаланиб келинмоқда. Мисол учун, 2000-йилларнинг бошида ҳуқуқий муаммоларни ҳал

қилишда ахборот технологияларини фаол равишда жорий этадиган стартаплар пайдо бўлган АҚШ Legal Tech ечимларини жорий этилиши ҳақиқий кашфиёт бўлди. Биринчи бундай компаниялар орасида Rocket Lawyer ва Legal Zoom деб аташ мумкин, динамик ҳужжатлар, ақлли шартномалар ва ҳуқуқий маслаҳат яратиш хизматларини тақдим етиб келмоқда.

Жамиятимизда ҳуқуқшунослик аксарият ҳолларда консерватив- анъанавий касб сифатида қабул қилинади. Аммо сўнгги йиллар ичида ҳуқуқий жараёнларни технологияга ёки Legal Tech соҳасига қизиқиш сезиларли даражада ошди. Бу келажақда ҳуқуқшунослик учун муҳим бўлган ўзгариш махсус билимларни талаб қилади. Онлайн юридик дастурлар, ижтимоий тармоқлардаги юридик хизматлар кўрсатувчи платформаларнинг оммалашуви, ахборот – коммуникация соҳасидаги имкониятлар шахс ҳуқуқларини ҳимоя қилишда кенг имкониятлар яратиб берилмоқда.

Тошкент Давлат Юридик Унверситети ташкил этилаётган Legal Tech лабораторияси иштирокчилар АКТ га қизиқиши ва бу соҳадаги билим ега шунингдек ҳуқуқшуносликда билим малакага эга талабаларни жалб этиш орқали соҳани ривожлантириш имконини беради.

Тошкент давлат юридик унверситети ташкил этилаётган Legal Tech лабораторияси замонавий талаблар, илғор халқаро юридик тажриба ва меҳнат бозори еҳтиёжлари асосида юқори малакали, ижодий фикрлайдиган, ҳалол кадрлар тайёрлашни таъминлаш имконини беришига ишончимиз комилдир.

ЗАЩИТА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В ГЛОБАЛЬНОЙ СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Абдурайимов Мухаммад Сувакул угли
преподаватель юридического техникума
Навоиской области

Права человека представляют собой фундамент современного правового государства. На постиндустриальном этапе развития защита прав человека приобретает особый характер. Совершенствование информационно-коммуникационные технологий сопровождается расширением возможностей их недобросовестного использования, которое создает угрозы информационной безопасности и может приводить к нарушениям прав человека. В связи с этим возникает проблема соотношения информационной безопасности и прав человека, прежде всего, права на неприкосновенность частной жизни, исследованию которой и посвящена настоящая статья.

Также следует отметить, что сегодня каждый понимает, что с выходом в глобальную сеть могут возникнуть проблемы, связанные с нарушением прав человека в процессе использования веб-технологий, в том числе обусловленные недолжным поведением людей, действующих в пределах разных юрисдикций, правовой, политической и информационной культуры. Как отмечают исследователи, появление Интернета не создало набора «новых моделей поведения» – скорее, он в значительной степени воспроизводит ранее

существовавшие модели. Изменились лишь последствия такого поведения и проблемы, связанные с его регулированием⁵⁴.

Следовательно, перед государством и обществом стоят важные задачи: определить и новые права и перспективы развития, традиционных прав. Предложить концептуальные и приемлемые варианты решения этих задач и возникающих проблем призваны законодатели, ученые, специалисты в области информационно-коммуникационных технологий, и это непросто. Любой анализ влияния новых технологий на права, как отмечает Якопо Кокколи, является чрезвычайно сложным и требует предварительного учета двух аспектов⁵⁵. Первый обусловлен эволюционным промежутком времени, который разделяет достижения технического прогресса и их юридическое оформление. Чаще всего адаптация и национальных, и международных правил к новациям науки и техники, в частности к цифровым технологиям, воспринимается как слишком медленная и, следовательно, несоответствующая. Второй – отражает тенденцию их развития на международном уровне. С учетом этих аспектов и определяются цели права в области защиты прав человека: во-первых, возникает потребность в реинтерпретации традиционных прав человека в свете научно технологического развития; во-вторых, появляются новые права человека, которые могут быть определены как *suì generis* поколения цифровых прав⁵⁶.

Несмотря на доводы о том, что Интернет поощряет свободу, на практике можно видеть, что связь между Интернетом и свободой относительна и обусловлена тем, что Интернет – не просто компьютерная сеть, создающая возможность обмена информацией и распространения знания, это также канал или средство ограничения свободы, инструмент, позволяющий осуществлять дистанционный мониторинг через камеры и датчики деятельности и процессов, которые происходят во всех социальных средах⁵⁷. Фернандо Галиндо и Хавьер Гарсия Марко выделяют три ключевых вида ограничения свободы в Интернете:

- ограничение свободы выражения мнения в социально-значимых целях;
- экономические ограничения (доступ к Интернету подразумевает наличие определенных устройств и обязанность оплачивать услуги, что доступно не каждому);
- ограничение политических свобод. (К примеру, и Китай, и Турция в значительной мере регулируют доступ к определенным интернет-ресурсам, включая и те, что выкладываются в Сеть, и те, к которым могут получить

⁵⁴ См.: Galindo F., Garcia-Marco J. Freedom and the Internet: Empowering citizens and addressing the transparency gap in search engines // European journal of law and technology. – Oxford, 2017. – Vol. 8, N 2. – Mode of access: <http://ejlt.org/article/view/476>

⁵⁵ См.: Coccoli J. The Challenges of new technologies in the implementation of human rights: An analysis of some critical issues in the digital era, peace human rights governance // Peace human rights governance (PHRG). – Venice, 2017. – Vol. 1, N 2. – P. 224–225.

⁵⁶ См.: Coccoli J. The Challenges of new technologies in the implementation of human rights: An analysis of some critical issues in the digital era, peace human rights governance // Peace human rights governance (PHRG). – Venice, 2017. – Vol. 1, N 2. – P. 224–225.

⁵⁷ См.: Goldberg J.A. Reading deeply: How the Internet may limit our autonomy. – Mode of access: <http://www.inquiriesjournal.com/articles/550/reading-deeply-how-theinternet-may-limit-our-autonomy>

доступ пользователя.) Поскольку Интернет может как содействовать, так и препятствовать укреплению свобод, авторы приходят к выводу о том, что говорить о тождественности этих понятий или их однозначной связи невозможно.

Ограничение или защита некоторых прав или свобод человека часто оказывает прямое и непосредственное воздействие на другие права и свободы, сохранение одной свободы может ограничить другую. Балансирование между ними, скорее всего, зависит от согласия, договоренностей и нормативно-правового регулирования. Если этот процесс не регулируется локально, этим должны заниматься международные организации.

Можно утверждать, что органы и организации ООН, региональные международные организации уделяют значительное и расширяющееся внимание вопросам защиты прав человека и его свобод в связи с новыми технологическими открытиями, достижениями научно-технического прогресса во всех областях жизнедеятельности. Практически каждый год Генеральная Ассамблея (ГА) ООН, ее органы, прежде всего Комиссия ООН по правам человека (ныне – Совет), ЭКОСОС, ЮНЕСКО, а также другие международные, в том числе региональные, организации, принимают акты, предусматривающие основные стандарты и принципы защиты прав человека в новом информационно-коммуникативном пространстве⁵⁸.

Важные документы, касающиеся защиты прав человека в Интернете, приняты на уровне Генеральной Ассамблеи ООН. Это, прежде всего, Резолюция A/RES/68/167 «Право на неприкосновенность личной жизни в цифровой век» (2014), которая призывает все государства: уважать и защищать право на неприкосновенность личной жизни, в том числе в контексте цифровой коммуникации; принимать меры, с тем чтобы положить конец нарушениям этих прав и создавать условия для предотвращения таких нарушений, в том числе путем обеспечения того, чтобы касающееся этого национальное законодательство соответствовало их международным обязательствам по международному праву прав человека; провести анализ процедур, практики и законодательства, касающихся слежения за сообщениями, их перехвата и сбора личных данных, включая массовое слежение, перехват и сбор, в целях защиты права на неприкосновенность личной жизни путем обеспечения полного и эффективного выполнения всех их обязательств по международному праву прав человека; учредить новые или продолжать использовать уже имеющиеся независимые, эффективные внутренние надзорные механизмы, способные обеспечивать прозрачность в соответствующих случаях и подотчетность в отношении слежения государств за сообщениями, их перехвата и сбора личных.

Однако практика реализации этих актов, как и анализ правового и теоретического обоснования правовых идеалов прав человека в Интернете и их ограничение для общей пользы, показывает, что достичь баланса интересов прав человека в Интернете практически очень сложно. Некоторые

⁵⁸ Резолюция ГА ООН A/RES/3384 (XXX) «Об использовании научно-технического прогресса в интересах мира и на благо человечества (10.11.1975); Резолюция ГА ООН A/RES/58/199 «Создание глобальной культуры кибербезопасности и защита важнейших информационных инфраструктур» (23.12.2003).

исследователи считают, что это невозможно, ибо технические возможности Сети не восприимчивы к нахождению этого баланса⁵⁹.

Подходы стран разные, как и их политико-правовая культура. Так, анализ законодательства Новой Зеландии, проведенный Новозеландской правовой комиссией, показал, что «большая часть законодательства использует гибкий подход, который является технологически нейтральным и может отлично работать в новых условиях»⁶⁰. Но даже если эти законы охватывают киберпространство, всё равно остается вопрос: будет ли соблюден надлежащий баланс прав? Рассматривая, например, баланс между защитой свободы выражения мнений и запрещением пропаганды расовой ненависти, некоторые критики утверждают, что положения о диффамации, содержащиеся в соответствующих национальных законах, устанавливают слишком низкий порог для ограничения свободы слова. Есть и другое мнение: свобода слова защищена надлежащим образом⁶¹.

Следует отметить, цифровые технологии не только предоставляют новые возможности развития человека и общества, но и обуславливают рост рисков нарушения этих прав и свобод и, соответственно, усиление государственного контроля в этой сфере и необходимость правового регулирования поведения в Сети государствами и международным сообществом. Однако изменения в сети Интернет настолько стремительны и обладают всеобщим глобальным действием, что сегодняшние достижения в этой сфере становятся завтра уже «вчерашним днем». В связи с этим возникает проблема одновременного изучения данных процессов и прогнозирования тенденций их развития как на практическом, так и на теоретическом уровне. Поскольку сеть Интернет – это глобальная информационная система, не имеющая национальных границ, особое место занимает международное регулирование. Как отмечалось, этому уделяют большое внимание Генеральная Ассамблея ООН, Совет ООН по правам человека, ЮНЕСКО, ЮКОСОР, Управление Верховного комиссара по правам человека ООН и многие региональные международные организации.

Можно сделать вывод, что сегодня защита прав человека в информационной цифровой среде является одной из ключевых в деятельности международных организаций, ими принят ряд фундаментальных международных актов, устанавливающих стандарты поведения государств и пользователей в этой среде.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

Резолюция ГА ООН A/RES/3384 (XXX) «Об использовании научно-технического прогресса в интересах мира и на благо человечества (10.11.1975); Резолюция ГА ООН A/RES/58/199 «Создание глобальной культуры

⁵⁹ См.: Peifer K. Personal privacy rights in the 21st century: Logic and challenges // Journal of intellectual property law and practice. – Oxford, 2014. – Vol. 9, N 3. – P. 231-238.

⁶⁰ Background paper: Human right in cyberspace / Australian human rights commission. – 2013. – P. 3. – Mode of access: <https://www.humanrights.gov.au/our-work/rights-and-freedoms/publications/background-paper-human-rights-cyberspace>.

⁶¹ См.: Fostering freedom online: The role of Internet intermediaries: A report prepared for UNESCO's Division for Freedom of Expression and Media Development / MacKinnon R., Hickok E., Bar A., Hai-in Lim. – P., 2015.

кибербезопасности и защита важнейших информационных инфраструктур» (23.12.2003);

Galindo F., Garcia-Marco J. Freedom and the Internet: Empowering citizens and addressing the transparency gap in search engines // European journal of law and technology. – Oxford, 2017. – Vol. 8, N 2. – Mode of access: <http://ejlt.org/article/view/476>;

Coccoli J. The Challenges of new technologies in the implementation of human rights: An analysis of some critical issues in the digital era, peace human rights governance // Peace human rights governance (PHRG). – Venice, 2017. – Vol. 1, N 2. – 632 p.;

Goldberg J.A. Reading deeply: How the Internet may limit our autonomy. – Mode of access: <http://www.inquiriesjournal.com/articles/550/reading-deeply-how-theinternet-may-limit-our-autonomy>;

Peifer K. Personal privacy rights in the 21st century: Logic and challenges // Journal of intellectual property law and practice. – Oxford, 2014. – Vol. 9, N 3. – 412 p.\$

Background paper: Human right in cyberspace / Australian human rights commission. – 2013. – P. 3. – Mode of access: <https://www.humanrights.gov.au/our-work/rights-and-freedoms/publications/background-paper-human-rights-cyberspace>;

Fostering freedom online: The role of Internet intermediaries: A report prepared for UNESCO's Division for Freedom of Expression and Media Development / *MacKinnon R., Hickok E., Bar A., Hai-in Lim.* – P., 2015.

Электронные ресурсы:

<http://ejlt.org>

<http://www.inquiriesjournal.com>

<https://www.humanrights.gov.au>

YANGI O'ZBEKISTON YOSHLARI: IMKONIYAT VA HUQUQIY KAFOLAT

**Raxmatova Nilufar Mustaqimovna,
NavDPI, Tarix o'qitish metodikasi
kafedrasi o'qituvchisi**

2021-yil 1-aprel holatiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida istiqomat qiluvchi aholi soni 34.695.553 mln. kishini tashkil etmoqda. Markaziy Osiyo aholisining 60% dan ortig'i yoshlar ekanligini hisobga olsak, O'zbekiston Respublikasida yashayotgan umumiy aholining yoshlarga nisbatan ulushi 64 % ni tashkil qilmoqda.

Mustaqillik yillarida kadrlar tayyorlash masalasiga berilgan e'tibor, bu borada ishlab chiqilgan ta'lim tizimi mexanizmi yillar mobaynida yuqori potentsiallarda yuqori kontingentlarda kadrlarni tayyorladi. O'zbekistonda tanlangan ta'lim tizimi 9+3 ko'rinishidagi bepul majburiy ta'lim o'z davriy muddatini yakunlagandan so'ng, jamiyatda yoshlar ikki guruhga ajralib qoldi. Bular : ta'limni oliygohlarda davom ettirish baxti nasib etgan yoshlar hamda unga mos ravishda talaba bo'lishdek

imkoniyatdan foydalana olmagan yoshlar. Huquqiy jihatdan teng, lekin ijtimoiy jihatdan bir-biridan farqlanuvchi bu ikki toifa umuman olgandan bir xil termin bilan – yoshlar deb ataladi. 2016-yil 15-sentabrda kuchga kirgan O'zbekiston Respublikasining Yoshlarga oid davlat siyosati nomli Qonunida qayd etilganidek, yoshlar (yosh fuqarolar) deb, o'n to'rt yoshga to'lgan va o'ttiz yoshdan oshmagan shaxslar tushuniladi. Shu o'rinda bir savol tug'iladi. Nega so'nggi yillarda yuqorida qayd etilgan yoshlar atamasiga yondosh uyushgan va uyushmagan yoshlar terminlari qo'llanila boshlandi? Mos ravishda ushbu atamalarga ham izoh keltirishga harakat qilib ko'rsak. Uyushgan yoshlar – ma'lum maqsad yo'lida birlashgan, faoliyatini ta'lim tizimida yoki mehnat bozorida muvaffaqiyatli davom ettirayotgan, uzluksiz ta'limdan keyingi jarayondan chetda qolmagan yoshlar. Uyushmagan yoshlar – ma'lum maqsadni ko'zlagan ammo ta'lim tizimida yoki mehnat talabi bozorida “ishi yurishmagan” uzluksiz ta'limdan keyingi tahsil jarayonlaridan vaqtinchalik balki doimiy chetda qolgan yoshlar. E'tibor qaratadigan bo'lsak, so'nggi yillarda “Uyushmagan yoshlar doim e'tiborda”, “Uyushmagan yoshlarga ko'mak”, “Tengdoshdan tengdoshga”, “Uyushmagan yoshlar uchun mehnat vakansiyalari” singari shiorlar ostida bir necha yuzlab aksiyalar tashkil qilinmoqda. Shu o'rinda yana bir savol tug'ilishi tabiiy. Nega aynan uyushmagan yoshlar bilan ishlash uyushgan yoshlar bilan ishlashga qaraganda muhimroq? Xorij tajribasida ham O'zbekiston tajribasida ham asosiy mehnat migratsiyasining harakatlantiruvchi kuchlari sifatida yoshlarning ayni shu qatlami namoyon bo'ladi. Bugungi globallashuv zamonida esa davlatning, xalqning, millatning yarmidan ko'pini tashkil etayotgan yoshlarning hayoti, ertangi kuni, kelajakka qanday qadam tashlashi kun tartibida turgan dolzab masalalardan sanaladi. Internet saytlarida diniy-ekstremizm, xalqaro terrorizm singari daxshatli illatlar domiga tushib, o'z oilasi, Vatani, xalqiga xiyonat qilib, ulardan voz kechib manqurtga aylanib yosh umrini xazon qilayotgan yoshlarning ko'z oldimizda gavdalanayotganligi hech kimga sir emas. Bu – millat fojeasi, bu – davlat fojeasi, bu – dunyo fojeasi. Shu o'rinda bir o'rinli savol paydo bo'ladi. Nega aynan g'arazli maqsadlarni ko'zlagan manfur kuchlarning domiga asosan yoshlar tushib qolmoqda? So'rovnomalar, so'nggi statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ekstremistik to'dalar saflarida yurgan yoshlarning aksariyati xorijiy migrant sifatida o'z yurtini ishlash, daromad topib Vatanga qaytish ilinjida tashlab chiqqan ammo, pirovardida xorijda ana shunday yovuz kuchlar tuzog'ida ilingan yoshlar hisoblanadi. Oila, uy-ro'zg'or ilinjida tez fursatda yuqori daromad topish ko'ziga ko'rinib bilib-bilmasdan zalolat ahli qatoridan bo'lib qolishni aslida ular istarmidilar? Mo'min-musulmonning farzandi, Ona Vatan, ulug'vor xalq tushunchalarini anglagan, ularni qadriga yetgan inson hech qachon taqdiri bunday fojeaga giriftor bo'lishini istamaydi albatta. Qolaversa, ertayu kech tinib-tinchimay yurt tinchligi, millat ravnaqi haqida bosh qotirayotgan davlat rahbarlari ham oddiy xalq ham o'z yoshlarini kelajakda qayoqqa bursa shu yoqqa harakatlanuvchi “zombi” bo'lishiga qarab turmaydi. Shu nuqtayi nazardan so'nggi yillarda yurtimizda uyushgan yoshlar bilan ham uyushmagan yoshlar bilan ham ishlashning o'ziga xos tendensiyalari ishlab chiqildi. O'tgan to'rt yil mobaynida qonuniy migratsiya masalalari muhokama etilib, viza tartibotlari soddalashtirildi. Fuqarolarning chet-ellarda qonuniy mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun kerakli shart-sharoitlarni

yaratish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Rossiya Federatsiyasi, Turkiya, Koreya, Yaponiya, arab davlatlaridan Birlashgan Arab Amirliklari, Qatar singari davlatlarida davlat va agentliklar ko'magida mehnat migratsiyalarini amalga oshirish tizimida sezilarli o'zgarishlar sodir bo'ldi. Xorij davlatlari mehnat vazirliklari va O'zbekiston Mehnat vazirligi, Bandlikka ko'maklashish markazi, xorijiy davlatlar bilan hamkorlik qiluvchi agentliklar bu borada bir qancha memorandumlarni imzoladi. Natijada xorijda mehnat faoliyatini amalga oshirish istagida bo'lgan yoshlar uchun o'ziga xos qonuniy koridor hosil qilindi. Umuman olganda, bu yutuq masalaga to'g'ri yondashuvning bir usuli. Ishning asosiy massasi esa, O'zbekistonda uyushmagan yoshlarning bandligini ta'minlash, ularni mehnat bozorida o'z o'rinlarini topish uchun zaruriy shart-sharoit yaratish singari dolzarb masalalardan iborat.

Oldinga tashlangan katta qadamlar o'tgan bir yil mobaynida OTM lardagi talabalar kontingentida hamda yosh tadbirkorlarning salmo'gi ortganida yaqqol ko'zga tashlandi. Ammo, bir haqiqatni tan olib aytish joizki, bu bilan yuqoridagi masalalar to'laligicha hal bo'lib qolmaydi. Ta'lim tizimini samaradorligini oshirish, o'quvchilarning OTM larga kirish darajasini ko'tarish, mamlakatimizda kichik-biznes va xususiy tadbirkorlik sektorini yanada kengaytirish, yirik xorijiy investitsiyalarni jalb etish orqali qo'shimcha ish o'rinlarini yaratish, intensiv imkoniyatlardan maksimal darajada foydalanish mexanizmini to'laligicha ta'minlash bugungi va ertangi islohotlarning asosiy mazmuni bo'lib hisoblanmoqda. Uyushmagan yoshlarning bandligiga ko'maklashishda nodavlat-notijorat tashkilotlarining faoliyati ham sezilarli darajada o'zining ijobiy natijalarini ko'rsatmoqda.

Davlatimiz rahbari O'zbekiston yoshlari forumi hamda Oliy Majlisga Murojaatnomasida yosh avlod manfaatlariga qaratilgan muhim g'oya va tashabbuslarni ilgari surgan edi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 13-aprel kuni yoshlar bandligini ta'minlash va bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish borasida belgilangan vazifalar ijrosi yuzasidan o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida quyidagi vazifalar belgilanganligini alohida ta'kidlashimiz zarur:

2021-yil 1-maydan boshlab yoshlarni ishga qabul qilgan korxona va kompaniyalarga ushbu xodimlar uchun to'langan ijtimoiy soliq qaytarib beriladi;

2021-yil 1-iyundan boshlab, "yoshlar daftari"ga kirgan talabalar korxona va kompaniyalarda amaliyot o'taganda, ularga 500 ming so'mgacha subsidiya ajratiladi;

Birinchi marta ishga kirgan kasb-hunar markazi bitiruvchilari 6 oygacha daromad solig'i to'lashdan ozod etiladi;

"Yoshlar daftari"ga kirgan 5 nafardan ortiq ishsizlar bandligini ta'minlagan tadbirkorlarga 1 maydan boshlab davlat mulki ijarasi uchun 50 foizgacha imtiyoz beriladi;

2021-yil 1-iyundan boshlab "yoshlar daftari"ga kirganlarning xorijiy tillar va umumta'lim fanlari bo'yicha nodavlat ta'lim tashkilotlarida o'qishi xarajatining bir qismi qoplab beriladi;

2021-yil 1-iyuldan boshlab xususiy korxonalarda yangi ish boshlagan xodimlarni qayta tayyorlash xarajatining 1 million so'mgacha bo'lgan qismiga subsidiya beriladi;

Bundan tashqari, yoshlarning professional ta'lim maktablari, texnikumlarda o'qishi uchun to'lanadigan kontrakt summasi daromad solig'idan ozod qilinadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, Uyushmagan yoshlarga jamiyatda munosib o'rin topishiga ko'maklashish va tashabbus ko'rsatib mehnat qilishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha tizimli ishlar yo'lga qo'yilmoqda. Yaratilayotgan imkoniyatlardan unumli foydalanayotgan yoshlar esa, barcha sohalarda o'z qobiliyatini namoyon etmoqda. Binobarin, mamlakat taqdiri uchun mas'uliyatni chuqur his etadigan, mustaqil va yangicha fikrlaydigan yosh kadrlarga bo'lgan ehtiyojni qondirish vazifasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'ZBEKISTON OLIY TA'LIM TIZIMIGA BOLONIYA TIZIMINI JORIY QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI, ME'YORIY HUJJATLARI

**Davronova Dilara Komiljonovna,
NDPI magistri**

Oliy ta'limning asosiy maqsadi zamon talablariga javob bera oladigan malakali, raqobatbardosh, yuksak bilimli, oliy ta'lim mutaxassisi talablariga o'zi tanlagan yo'nalishi yuzasidan talabga javob bera oladigan respublikaning ilm-fan, madaniyat, iqtisod, ijtimoiy sohalarni rivojlantirishda o'z hissasini qo'shadigan, mustaqil fikrlaydigan, yuksak ma'naviyatga ega bo'lgan yuqori salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashdir.

O'zbekistonda Oliy ta'lim tizimi quyidagicha tuzilgan:

- davlat ta'lim standarti va malaka talablariga muvofiq ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklar bo'yicha ta'lim dasturlarining bajarilishini ta'minlaydigan davlat va nodavlat oliy ta'lim muassasalari;

- oliy ta'limni normativ-huquqiy va ilmiy-uslubiy ta'minoti bo'yicha tadqiqot ishlarini olib boruvchi ilmiy pedagogik muassasalar;

- oliy ta'limni boshqarish bo'yicha vakolatli davlat organlari, shuningdek, ularga bo'ysinuvchi korxona, muassasa va tashkilotlar.

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim muassasalarining quyidagi turlari mavjud: universitet, akademiya, institut (ular bilan teng mavqega ega bo'lgan o'quv muassasalari). Shuningdek, oliy ta'lim ikki bosqichdan iborat: bakalavriat va magistratura. Yurtimizda oliy ta'lim muassasalarida bakalavr va magistr larni tayyorlash O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001-yil 16-avgustdagi 343-son "Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlari. Oliy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari klassifikatori"ga muvofiq olib boriladi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi hududida 100 dan ortiq mahalliy OTMlari hamda xorijiy OTM filiallari faoliyat ko'rsatmoqda. 2019-yil may holatiga ko'ra O'zbekiston Respublikasida mahalliy OTM va ularning filiallari 85tani, Xorijiy OTM va ularning filiallari 17 tani tashkil etmoqda.

Globalashuv jarayonida axborot texnologiyalari oliy ta'lim tizimiga ham jadal kirib kelmoqda. Ta'lim va axborot texnologiyalarining integrallashuvi natijasida, ushbu sohaga yangicha boshqaruv tizimlarini joriy etish yo'lga qo'yilmoqda. Jumladan, O'zbekistonda keyingi yillarda jahon ta'lim standartlariga moslashtirilgan "Ta'limning kredit tizimi" yo'lga qo'yildi. Mazkur tizim Jahon hamjamiyati

tomonidan ijobiy baholangan hamda bugungi kunda 50 ga yaqin davlatda tatbiq etilgan Bolonya prosessining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida ilk bor oliy ta'lim tizimida umume'tirof etilgan xalqaro ta'lim standartlari va talablariga muvofiq ravishda o'qitishning modulli tizimi asosida o'quv jarayoni Toshkent davlat yuridik universitetida tashkil etilgan edi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.Karimovning 2013-yil 28-iyunda qabul qilingan «Yuridik kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qaroriga asosan modul tizimida dastlabki qadamlar amalga oshirildi. Mazkur tizim doirasida ilg'or ta'lim texnologiyalarini qo'llagan holda, talabalarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratildi. Keyinchalik, 2016 yil 22-aprelda Toshkent davlat yuridik universitetida o'qitishning modul tizimi sharoitlarida talabalar bilimni nazorat qilish tartibi va baholash mezonlari to'g'risidagi" nizom qabul qilinib, ushbu nizom asosida o'quv jarayonlari tashkil etildi, oliy ta'lim tizimida ilk bor Toshkent davlat yuridik universitetida talabalar bilimni baholashning yangi zamonaviy tizimi yo'lga qo'yildi. Talabalarning bilim saviyasi va o'zlashtirish darajasini davlat ta'lim standartlariga muvofiqligini ta'minlash uchun universitetda joriy, oraliq va yakuniy nazorat turlari o'tkazila boshlandi. Talabaning har bir modul bo'yicha o'zlashtirish darajasi talabalarning bilim, malaka va ko'nikmalarini baholashning reyting tizimi asosida ballarda aks ettiriladigan bo'ldi. O'qitishning modul tizimi sharoitlarida har bir yo'nalish bo'yicha o'quv jarayoni nazariy tayyorgarlikning huquqni qo'llash faoliyati bilan uzviy bog'liqligi, talabalarda tahliliy fikrlash, yangi bilimlarni mustaqil ravishda egallash va ulardan foydalanish ko'nikmasini shakllantirishni ta'minlaydigan o'qitishning zamonaviy shakl va metodlari, pedagogik, axborot-kommunikatsiya, innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning 2018-yil 19-fevraldagi "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-5349-son Farmoni, 2018-yil 19-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" PQ-3549-son qaroriga muvofiq, shuningdek, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti va uning filiallarida kadrlar tayyorlashtizimini tubdan takomillashtirish va samaradorligini oshirish, Universitetni jahonning nufuzli universitetlari qatoriga kirishini ta'minlash maqsadida, Vazirlar Mahkamasining qaroriga muvofiq, universitetda 2018-2019 o'quv yilidan boshlab ta'limning kredit tizimi joriy qilindi. Vazirlar Mahkamasining qaroriga muvofiq, Universitetning ichki tuzilmasiga ham o'zgarishlar kiritildi. Unga muvofiq, "Ta'limning kredit tizimini boshqarish bo'limi" tuzilma safiga 5-o'rinda kiritildi.

Endilikda kuni kecha qabul qilingan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi farmoniga asosan O'zbekistonning barcha oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayoni bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazish ko'zda belgilab berildi. Xususan, kredit-modul tizimi joriy etiladigan OTMlar soni 2tadan 85taga yetkazilishi rejalashtirilgan. Nodavlat, davlat-xususiy sheriklik asosidagi OTMlar soni esa 35taga yetkazilishi

ham nazarda tutilgan. Joriy etilishi rejalashtirilayotgan kredit-modul tizimi ta'limning yakunida talabalarning xorijiy OTMlarda o'qib kelishida muammo bo'lmashligi va ta'lim sifatini yaxshilash uchun zarurdir.

AQSh va Yevropa mamlakatlarining oliy o'quv yurtlarida keng tarqalgan Bolonya prosessi o'zining moslashuvchanligi va samaradorligini ko'rsatyapti. Mazkur tizim bitiruvchilarning akademik harakatchanligini ta'minlab, bugungi o'zgaruvchan mehnat bozorida ularga bo'lgan talabni oshirmoqda. Bunda mehnat bozori ehtiyojlari hisobga olingan holda ta'lim dasturlarining moslashuvchan tuzilishi, ta'limga axborot tizimlarining joriy qilinishi va talabalarning mustaqil ishlashga o'rgatilishining o'рни katta. Bizdagi akademik ta'lim tizimida kredit tizimidagi kabi o'quv jarayonlarini mobillashtirishning imkoni yo'q. Misol uchun, hozirda yurtimizda universitetga kirgan talaba faqat bir yo'nalishda o'qiy oladi. Kredit tizimida esa talaba o'zida kuch va ishtiyoq topa olsa, boshqa yo'nalish ma'ruzalarida ham qatnashadi va kerakli kredit ballarini to'plasa, bir yo'la ikkita mutaxassislikni egallaydi. Kredit tizimida fakultetlararo darslar o'rtasida ham mobillik yuzaga keladi. Masalan, qaysidir o'qituvchi foydali ma'ruza qiladi. Unda nafaqat bitta kurs, balki boshqa fakultetlar talabalari ham qatnashish imkoniga ega bo'ladi. Bizda «virtual reallik» fani bo'yicha xorij tajribasiga ega kuchli mutaxassis jalb etilmoqda. Biroq akademik ta'limda uning foydali darslariga faqat bir yo'nalish talabalari qatnasha oladilar, xolos. Boshqalarda bunga imkon bo'lmaydi. Qisqacha qilib aytganda, kredit tizimida talabalarning mustaqil ishlashiga va amaliy ta'limga katta e'tibor qaratiladi, chunki unda elektron topshiriqlar ko'proq beriladi. Bugungi kunda xorijiy OTMlarda 55-70 foizgacha mustaqil ta'lim belgilangan. Hozir bizda ta'limning 40 foizi mustaqil ta'lim uchun ajratilgan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyaga ko'ra, bu ko'rsatkich 2030 yilgacha 60 foizgacha yetkazish ko'zda tutilgan.

Kredit-modul tizimiga o'tish – davr talabi. Bu tizimda o'qituvchilarni talabalar tanlaydi. Tanlov fanlari soni ko'paytiriladi, ya'ni talaba o'z yo'nalishi bo'yicha tanlab o'rganishi mumkin bo'lgan fanlar soni ko'p bo'ladi. Umuman olganda Bolonya prosessining yutuqli jihatlari juda ko'p bo'lib, yurtimizda oliy ta'lim sohasini rivojlantirish, yuksaltirish yo'lida mazkur prosessni tatbiq etish ko'plab ijobiy natijalarga olib keladi.

MAFKURAVIY TAJOVUZLARDAN AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH ZARURATI

**Artiqova Adolat NavDKI
akademik litsey o'qituvchisi**

XXI asrni axborot asri, axborot texnologiyalari asri deb atash tobora rasm bo'lmoqda. Chunki asrimizda keng qamrovda va jadal sur'atlarda tarqalayotgan informatsiyalar insonning istaklarini, didini o'zgartirishga, fikriga ta'sir qilishi mumkin. Tan olish kerak, tomosha qilinayotgan seriallardan tortib bolakaylarga aytib beriladigan ertaklargacha, boringki, o'qiyotgan kitoblarimiz ham qandaydir

mafkuraviy ta'sir samarasiga ega - ularda muayyan g'oyalar targ'ib qilinadi. Kundalik turmush sharoitimizda ko'pincha murojat etayotgan axborot olamining vositalari turlicha ko'rinishlarda ta'sir etmoqda. Ommaviy axborot vositalari eng asosiy, qudratli va ta'sirchan mafkura vositasidir. Chunki ommaviy axborot vositalari ommaning o'ziga xos tarbiyachisi, muhim tadbirlarning tashkilotchisi, dolzarb muammolarni hal qilishning ta'sirchan quroli bo'lib xizmat qiladi. "... yoshlarimiz nafaqat o'quv dargohlarida, balki radio – televidiniya, matbuot, internet kabi vositalar orqali ham rang – barang axborot va ma'lumotlarni olmoqdalar. Jahon axborot maydoni tobora kengayib borayotgan shunday bir sharoitda bolalarimizning ongini faqat o'rab – chirmab, uni o'qima, buni ko'rma deb, bir tomonlama tarbiya berish, ularning atrofini temir devor bilan o'rab olish, hech shubhasiz, zamonning talabiga ham, bizning ezgu maqsad – muddaolarimizga ham to'g'ri kelmaydi. Nega deganda, biz yurtimizda ochiq va erkin demokartik jamiyat qurish vazifasini o'z oldimizga maqsad qilib qo'yganmiz va bu yo'lda hech qachon qaytmaymiz"⁶². O'zbekiston axborot va kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi xalqaro xavfsizlik tizimiga Markaziy Osiyoda birinchilardan bo'lib qo'shildi. Bu holat eng asosiy ma'lumotlarga ham e'tibor berish lozimligi to'g'risidagi fikrni yana bir karra tasdiqlaydi. XXI asrda kechayotgan global integratsiya jarayonlari, dunyoning g'oyaviy-mafkuraviy qiyofasini o'zgartirib, yangicha tafakkur uslubini taqozo qilmoqda. Bunday ko'zga ko'rinmas qudratli targ'ibot kuchlari kishini hamma yerda va har kuni qurshab turadi. Axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha Aloqa, axborotlashtirish va telekommunikatsiya texnologiyalari davlat qo'mitasi tomonidan quyidagi chora-tadbirlar amalga oshiriladi:

- ma'lumotlar uzatish, telekommunikatsiya tarmoqlari, teleradioefir hamda axborot tizimlarida axborot xavfsizligini ta'minlashni takomillashtirish va rivojlantirish bo'yicha davlat siyosatini yuritish;
- axborot xavfsizligiga oid qonunchilik va me'yoriy-huquqiy hujjatlarining yaratilishini tashkil qilish va bunda ishtirok etish;
- axborot tizimlari komplekslari, resurslari va ma'lumotlar bazalarining axborot xavfsizligini ta'minlash;
- davlat organlarining axborot tizimlari va resurslari axborot xavfsizligi siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishga ko'maklashish;
- davlat axborot tizimlari va resurslarining axborot xavfsizligini ta'minlash yuzasidan monitoring natijalari to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni O'zbekiston Respublikasi Aloqa, axborotlashtirish va telekommunikatsiya texnologiyalari davlat qo'mitasiga belgilangan tartibda taqdim etish;
- telekommunikatsiyalar tarmoqlarining operatorlari va provayderlari bilan hamkorlik qilish, davlat organlarining kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish sohasidagi qonun buzilishlarining oldini olish masalalari bo'yicha birgalikdagi ishlarini tashkil etish va ularning faoliyatini muvofiqlashtirish;
- Internetning milliy foydalanuvchilarini Internet tarmog'i milliy segmenti (axborotni bo'linishi) da axborot xavfsizligiga paydo bo'layotgan tahdidlar to'g'risida o'z

⁶² Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. -T.: Manaviyat, 2008 y 114-b

vaqtda xabardor qilish, shuningdek axborotlarni muhofaza qilish bo'yicha konsultatsiya xizmatlari ko'rsatish;

-qonun buzuvchilarni tahlil qilish, identifikatsiyalashda, axborotlar makonidagi ruxsatsiz yoxud buzuvchi harakatlarni amalga oshirishda foydalaniladigan metodlar va vositalarni tahlil qilishda huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorlik qilish;

-internet tarmog'i milliy segmentida axborot xavfsizligi hodisalarining oldini olish bo'yicha o'zaro amaliy ishlarni tashkil etish maqsadida axborot xavfsizligi sohasidagi xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Bugungi kunda erkin fuqaro ma'naviyatini, ozod shaxsni shakllantirish masalasi oldimizda turgan eng dolzarb vazifadir. Ma'naviy targ'ibot sohasidagi ishlarimizning pirovard maqsadi-iymon-e'tiqodi butun, irodasi baquvvat erkin fuqaro ma'naviyatini shakllantirishdir. Ya'ni mustaqil dunyoqarashga ega, ajdodlarimizning bebaho merosi va zamonaviy tafakkuriga tayanib yashaydigan barkamol shaxs-komil insonni tarbiyalashdan iborat. Ma'naviy olam, ma'naviy borliq jamiyat va inson hayotining eng muhim jihatlaridan bo'lib hisoblanadi. U jamiyat taraqqiyotining barcha jabhalarida sodir bo'layotgan jarayonlar bilan uzviy aloqadorlikdadir. Jamiyat hayotining undan holi bo'lgan bironbir sohasi yo'q, bo'lishi ham mumkin emas. Axborot xavfsizligi deganda tabiiy yoki sun'iy xarakterdagi tasodifan yoki qasddan qilingan ta'sirlardan axborot yoki uni qo'llab quvvatlab turuvchi ma'lumotlarning himoyalanganligi tushuniladi. Axborot xavfsizligi deb, ma'lumotlarni yuqotish va o'zgartirishga yunaltirilgan tabiiy yoki sun'iy xossali tasodifiy va qasddan ta'sirlardan har qanday tashuvchilarda axborotning himoyalanganligiga aytiladi. Ilgarigi xavf faqatgina maxfiy xabarlar va xujjatlarni o'g'irlash yoki nusxa olishdan iborat bulgan bo'lsa, hozirgi paytdagi xavf esa kompyuter ma'lumotlari to'plami, elektron ma'lumotlar, elektron massivlardan ularning egasidan ruxsat suramasdan foydalanish va unga qarshi kiber harakatni amalga oshirishdir. Bulardan tashqari, bu harakatlardan moddiy foyda olishga intilish ham rivojlanadi. Mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurash davlatning, biror bir ijtimoiy uyushmaning ishi bo'lmay, bugungi kunda har birimizning vazifamizdir. Agar raqamlarga e'tiborni qaratadigan bo'lsak mamlakatimizda internetdan foydalanuvchilarning soni 22 milliondan oshganligi foydalanuvchilarning 80 foizini yoshlar tashkil etayotganligini bu raqam kundan kunga o'sib borayotganligini ko'rishimiz mumkin. Axborotlashgan jamiyatda internetni cheklab qo'yish yoki axborot olishni taqiqlash bilan muammo hal bo'lmaydi albatta. Ayniqsa, hozirgi davrda internet saytlarida yoshlar dunyoqarashiga ijobiy ta'sir qiluvchi axborotlar oqimidan tashqari buzg'unchi g'oyalar asosida shakllantirilgan materiallar ham uchrab turadi. Internet saytlarida yoshlarga kuchli ta'sir etuvchi axborotlarni quyidagicha tasniflash mumkin. **Birinchi toifadaga** axborotlar sirasiga yot, buzg'unchi g'oyalar (diniy ekstremizm va terrorchilik g'oyalari, millatchilik, irqchilik, sadizm kabilar)ni kiritish mumkin. **Ikkinchi toifadagi** axborotlar esa g'arb hayot tarziga xos, o'zbek mentalitetiga zid odatlar va ko'nikmalarni targ'ib etadi. Bu ayniksa, g'arb yoshlarining kiyinishi, odatlarini targ'ib qiluvchi maqolalar, kliplar, filmlarda yaqqol namoyon bo'ladi. **Uchinchi toifaga** esa pornografik axborotlarini kiritish mumkin. **To'rtinchi toifaga** esa hali tekshirilmagan, o'z isbotiga ega bo'lmagan turli hujumkor axborotlarni kiritish

mumkin. Jumladan bunday salbiy ko`rinishdagi axborotlarga qarshi ma`rifat bilan javob qaytarmog`imiz lozim "...hozirgi vaqtda axborot-kommunikatsiya sohasi shiddat bilan rivojlanmoqda televideniya, radio, internet, kompyutr, mobil telefon kundalik hayotimizdan chuqur joy olmoqda. Biz ana shu imkoniyatlardan samarali foydalanib, mamlakatimizda yoshlarning kitob o`qishga bo`lgan qiziqishini kuchaytirish, aholining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga alohida e`tibor qaratishimiz lozim"² Beparvolik va loqaydlik o`z manfaatini jamoat manfaatidan ustun qo`yishdan, xudbinlikdan, kelajak haqida qayg`urmaslikdan, o`ziga ham, o`zgalarga ham ishonmaslikdan, qo`rqqlikdan kelib chiqadi.

Biz ushbu hayot haqiqatini yoshlar qalbi va ongiga singdirishimiz lozim. Bu ta`lim tizimi oldiga g`oyaviy tarbiyani kuchaytirishga doir o`quv dasturlari va adabiyotlarning yangi avlodini yaratish vazifasini qo`ydi. Mazkur dasturni yaratishda ta`lim tizimining barcha bo`g`inlarida o`qitish- o`rgatish maqsadga muvofiqdir. Mazkur qonun-qoidalarini yoshlarga o`rgatishda quyidagilarga alohida e`tibor berish zarur:

- mustaqillik biz uchun eng oliy qadriyat, uni asrab-avaylash esa har birimizning muqaddas burchimiz ekanini o`quvchi talabalarning qalbi va ongiga singdirish;

- yoshlarda g`oyalar o`z ma`no-mohiyatiga ko`ra bunyodkor yoki vayronkor bo`lishi, ularning xalqlar va davlatlar taraqqiyotiga ta`siri, hozirgi zamonning mafkuraviy manzarasi, buzg`unchi g`oyalarning ta`siridan hushyor va ogoh bo`lish shartlari va mezonlari haqidagi hayotiy va haqqoniy tasavvurlarni shakllantirish;

- o`quv mashg`ulotlarini olib borishda o`quvchilarning yoshi, tafakkuri, dunyoqarashi va qiziqishlarini hisobga olish, ta`lim-tarbiyanining ilg`or, ta`sirchan vositalaridan, zamonaviy o`qitish texnologiyasi imkoniyatlaridan keng foydalanish;

- ayrim tushunchalarni haddan ziyod soddalashtirish, ta`limning eskicha uslub va tamoyillarini qo`llash natijasida fanning qadrsizlanishiga yo`l qo`ymaslik;

- ta`lim jarayonida tazyiq o`tkazmasdan ma`rifiy asosda ish tutish, yoshlarning mustaqil va erkin fikrlash, bahs-munozara yuritish ko`nikmalarini oshirishga e`tibor qaratish.

Bugungi kunda korxona va tashkilotlarni axborot tizimisiz tasavvur qilish qiyin. Bu esa o`z navbatida tashkilotdagi aktivlarni butunligini, maxfiyligini va haqiqiy ekanligini ta`minlash zarurligini bildiradi va natijada axborot xavfsizligini boshqaruv tizimini tashkil etishni belgilaydi. Xususan, yoshlarimizni Vatan va millat manfaatlarini yo`lida fidoiylilik ko`rsata oladigan, mustaqilligimizning mohiyatini va qadrini anglaydigan, uni har qanday xavf-xatardan asrashni o`zining muqaddas burchi deb biladigan, muayyan mutaxassislikni, kasb-hunarni chuqur egallagan, mustaqil, erkin fikrlaydigan, ma`naviy va jismonan barkamol insonni tarbiyalash uchun oliy ta`lim tizimida ijtimoiy, siyosiy, gumanitar fanlarning dasturlarini zamon talablari asosida qayta ko`rib chiqishni taqozo qilmoqda. Bu esa yoshlarda tarixiy voqelikka ob`ektiv baho berish va to`g`ri xulosa chiqarish malakalarini shakllantirishni talab qiladi.

² Sh. Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. T. O`zbekiston n. 2017 yil 114 bet

O'QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDAGI NO'ANANAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

**Usmanov Abdulla NavDPI Maktabgacha
ta'lim kafedrası o'qituvchisi**

O'zbekiston Respublikasining mustaqillika erishishi jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan isloh qilish imkoniyatini yuzaga keltirdi hamda mavjud imkoniyatdan to'laqonli foydalanilgan holda yangi – insonparvar va demokratik g'oyalar, bozor iqtisodiyotiga asoslanuvchi demokratik huquqiy davlat, fuqarolik jamiyatini barpo etish muhim ijtimoiy maqsad etib belgilandi. O'quv muassasalaridagi butun ta'lim-tarbiya jarayonlarining maqsadi o'quvchilar shaxsini rivojlantirishga, uning o'z-o'zini ruyobga chiqarishga qaratilganligi, bilim, ko'nikma va malakalarini shakllanishiga yangicha yondashuvni talab etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 7 fevral 2017 yil farmoni bilan 2017-2021 yillarga mo'ljallangan O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha **“Harakatlar strategiyasi”** ni ishlab chiqilishi ta'lim sohasini davlat siyosatida ustuvor o'rin tutish bilan birga keng jamoatchilik ishtirokini ham talab qilishiga alohida e'tibor qaratadi. **“Harakatlar strategiyasi”** ning to'rtinchi yo'nalishi **ijtimoiy sohani rivojlantirishga** qaratilgan bo'lib, bunda ta'lim, madaniyat, ilm-fan, adabiyot, san'at va sport sohalarini rivojlantirish va yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish bilan birga ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish hamda ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga keng joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlarini tashkil etish haqida alohida uqtirib o'tildi.⁶³ Buning uchun eng avvalo boshlang'ich tarbiyani to'g'ri shakllantirish lozim.

Bolaning psixik rivojlanishi uning ruhiyatiga ta'sir ko'rsatuvchi obyektiv va subyektiv omillarga, xususan, undagi o'zlikni anglash, o'ziga-o'zi beradigan baholar hamda munosabatlarning xarakteriga bog'liqdir. Bu, avvalo, inson shaxsining pedagogik asoslarini shakllantiruvchi, uning emotsional, intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga zamin yaratuvchi ontogeneznining dastlabki bosqichlariga taalluqlidir. Bunda oiladagi munosabatlar, xususan, ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, shuningdek, ota-ona va farzandlar o'rtasida o'rnatiladigan munosabatlarning tabiati katta rol o'ynaydi. Oila ijtimoiy guruhlarining eng kichigi bo'lib, bolada o'zi va o'zgalar to'g'risida shakllanadigan ijtimoiy tasavvurlarining dastlabki muhiti sifatida katta ijtimoiy ahamiyatga molik maskandir. Zero **“Insonning eng sof va pokiza tuyg'ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oila bag'rida shakllanadi. Bolaning xarakterini, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan ma'naviy mezon va qarashlar – yaxshilik va ezgulik, oliyjanoblik va mehr-oqibat, or-nomus va**

⁶³ Mirziyoev Sh.M. **“2017-2021 yillarda O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi”**. 2017 yil 7 fevral.

andisha kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oila sharoitida qaror topishi tabiiydir”.⁶⁴ Shu nuqtayi nazardan boladagi jamiyatda, insoniy munosabatlar tizimida munosib maqomga ega bo‘lishini ta’minlaydigan eng dastlabki ijtimoiy tasavvurlar hamda o‘zi va o‘zgalar to‘g‘risidagi tushunchalarning shakllanishiga oiladagi ma’naviy-ruhiy munosabatlarning rolini aniq empirik ma’lumotlar bilan asoslashga bo‘lgan davrning ehtiyojidan kelib chiqadi.

Ko‘plab ta’limiy tadqiqotlarda oila bola shaxsining shakllanishi uning o‘zi ko‘rgan voqeya hodisalarga ko‘pincha tanqidiy fikr bildirishi va uning ijtimoiylashuviga ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida baholanadi. Lekin bolaning o‘zi to‘g‘risidagi barcha tasavvurlari shakllanishida u tarbiyalanayotgan oiladagi munosabatlarning xususiyatlari, oila tiplari va ota-onalik maqomlari ular tomonidan qay darajada anglanishining bevosita roli alohida tadqiqot doirasida O‘zbekiston sharoitida mustaqillikning dastlabki yillarida o‘rganilmagan edi. Globallashuv va axborot texnologiyalarining rivojlanishi, yoshlar ongiga chetdan turli xil yot g‘oyalarni ta’sir eta boshlashi natijasida asosiy muammolardan biri sifatida ushbu muammoga yangicha yondashila boshlandi. Sababi bu masala amaliy pedagogik-psixik ahamiyatga molik bo‘lib, “... inson o‘z umri davomida oladigan barcha informatsiyaning 70 foizini 5 yoshgacha bo‘lgan davrda olar ekan”.⁶⁵ Demak, shu informatsiyalar orasida bolaning o‘z “Meni”ni to‘g‘ri shakllantiradigan va shu orqali uni ijtimoiy pedagogik psixologik munosabatlarga ruhan tayyorlaydigan ma’lumotlarning manbai va ta’sir kuchini o‘rganish yosh ota-onalar va oilashunoslar uchun o‘ta dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi vaqtda jahon pedagogik ilmida ham bola xulq-atvori va ruhiyatining shakllanishi, tanqidiy fikrlashida oila va ota-ona muhim rol o‘ynaydi, degan yondashuv yetakchilik qiladi. Boshqa tomondan, bolaning rivojlanayotgan shaxs sifatidagi faolligi ham oiladagi o‘zaro munosabatlar xususiyatini belgilab beradi. Oilada bola shaxsi rivojlanishining asosiy yo‘nalishlaridan biri bu undagi “Men” konsepsiyasining shakllanishi bo‘lib, bir qarashda bu sof kognitiv holat bo‘lsa-da, uning manbasi va shakllantiruvchi omillar oila muhiti va undagi o‘zaro munosabatlarning xarakteriga bevosita bog‘liqdir.

Tadqiqotchi olimlardan, L.S.Vigotskiyning bola shaxsini konkret ijtimoiy-madaniy sharoitlarda shakllanishini, tarixiy-madaniy vaziyatlarning rolini asoslovchi nazariyasi; A.N.Leontyevning bola rivojlanishining har bir bosqichida uning ruhiy hayotidagi o‘zgarishlar o‘rtasida ichki bog‘lanishlar mavjudligi haqidagi konsepsiyalarida ushbu masalalar alohida yoritib o‘tilgan. Bundan tashqari, o‘zbek olimlaridan M.G.Davletshin, G‘.B.Shoumarov, V.M.Karimova, R.I.Sunnatova, E.G‘.G‘oziev, Sh.R.Barotov, Z.T.Nishonova va boshqalarning shaxs ijtimoiylashuvi va bunda oilaviy ijtimoiylashuvning o‘rniga bag‘ishlangan tadqiqotlarining konseptual xulosalari, shuningdek, bola ongida “Men” tushunchasining ijtimoiy tasavvurlar konsepsiyasidagi nazariy qoidalarga bog‘liq tomonlari ijtimoiy pedagogik nuqtayi nazardan metodologik jihatlarini qayd etilgan. Hozirgi zamon pedagogikasida maktabgacha yoshdagi taraqqiyot davri bolalarning tanqidiy fikr mulohazasi o‘zligini anglashi konsepsiya shakllanishining muhim asosiy bosqichlaridan biri sifatida

⁶⁴ Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma’naviyat, 2008 – 52 b.

⁶⁵ Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma’naviyat, 2008 – 53 b.

qaraladi. Biroq bolalarda tanqidiy fikrlash konsepsiyasining mazmun va mohiyati, uning ayrim unsurlari, ularning o‘zaro nisbati va ontogeneznining turli bosqichlarida namoyon bo‘lishining mohiyati, shuningdek, ularning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi oilaviy munosabatlar tipi bilan o‘zaro aloqasi yetarli darajada o‘rganilmagan. “Tarbiyachining o‘zi zamonaviy bilim berish, ularning ma’lumotini, malakasini oshirish kabi paysalga solib bo‘lmaydigan dolzarb masalaga duch kelmoqdamiz. ... o‘qituvchi bolalarimizga zamonaviy bilim bersin deb talab qilamiz, ammo zamonaviy bilim berish uchun, avvalo murabbiyning o‘zi ana shunday bilimga ega bo‘lishi kerak”.⁶⁶

Shu bois, biz bola tanqidiy fikrlash konsepsiyasining umumiy tuzilishi va tarkibiy qismlarini oiladagi munosabatlar – ota-ona bilan bola o‘rtasidagi munosabatlarga, ota va onaning o‘zaro munosabatlariga bog‘lab o‘rganishni hozirgi zamon pedagogikasining muhim va dolzarb nazariy va amaliy muammosi, deb hisoblaymiz. Bu yo‘lda amalga oshirilayotgan asosiy vazifalardan biri mustaqil O‘zbekistonni rivojlanishiga asos bo‘ladigan yangi ta’lim tizimini yaratilishidir. O‘qituvchining bosh vazifasi o‘quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko‘nikmalarni hosil qilishdan iboratligini ko‘pincha yaxshi tushunamiz, lekin, afsuski, amalda, tajribamizda unga rioya qilmaymiz. “Mustaqil fikrlash katta boylikdir”,⁶⁷

Ushbu muhim vazifani ilmiy jihatdan asoslash bola shaxsining ijtimoiylashuvida oilaviy ijtimoiylashuvning asosiy qirralarini belgilash, oilaviy tarbiyaning strategiyasi va taktikasini asoslab, kelib chiqish omillarini aniqlash imkonini beradi.

⁶⁶ Karimov I.A. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent.:1998. -64 b.

⁶⁷ Barkamol avlod O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. T. «Sharq», 1997, 8-9 bet

3-ШҶЪБА

ТАЪЛИМ ВА ФАННИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ ВА УЛАРНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

ТАЪЛИМДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

**Қаршиев Рустам Мардонович,
тарих фанлари номзоди, доцент**

Тарихий тараққиёт бевосита илм, фан ва таълим билан боғлиқ. Тараққиётнинг асоси ҳисобланган илм, фан ва таълим дунёнинг мафкуравий манзарасини шаклланишига асос бўлиб ҳам ҳисобланади. Бугунги кунда дунё мафкуравий манзарасини шаклланишида илм, фан ва таълимнинг ўзига хос юксак натижаси ҳисобланган ахборот технологиялари муҳим аҳамият касб этиб бормокда.

Шу нуқтаи назардан Ўзбекистонда ахборот технологияларини кенг ривожлантиришга алоҳида эътиборни қаратиш кечиктириб бўлмайдиган стратегик соҳасига айланиб бораётганлигини кузатиш мумкин. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари соҳасида таълим тизимини янада таомиллаштириш, илмий тадқиқотларни ривожлантириш ва уларни ИТ-индустрия билан интеграция қилиш чора тадбирлари тўғрисида”ги қарори айнан фикримизнинг тасдиғидир. Ушбу қарорда “Ахборот технологиялари соҳасидаги кадрларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш «Рақамли Ўзбекистон — 2030» стратегиясини муваффақиятли амалга ошириш, рақамли технологияларни ривожлантириш ва аҳолининг кундалик ҳаётига кенг жорий этишни таъминлашнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланиши»⁶⁸ кундалик ҳаётнинг ажралмас қисми сифатида ахборот технологияларининг ўрни муҳим эканлиги эътироф этилади.

Шунингдек, ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш давлат идоралари фаолиятининг янада шаффофлигини таъминлашга, муҳим бошқарув жараёнларида фуқаролар ва фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситаларининг фаол иштирок этиши учун шароит яратади. Шахслар ўртасида ўрнатилаётган мулоқотларда инсон омилининг иштирокини бартараф этиб ўзаро шаффоф ҳуқуқий муносабатларни шакллантиради.

Илм-фаннинг юксак натижаси ҳисобланган ахборот технологиялари илм фанни янада ривожлантиришда асосий восита сифатида ўзининг алоҳида ўрнига. Таълимда ахборот технологияси — олдинга қўйилган таълимий мақсадларга эришишга имкон берадиган, назарий асосланган таълим жараёнини амалга оширишнинг шакллари, услублари, усуллари ва

⁶⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари соҳасида таълим тизимини янада таомиллаштириш, илмий тадқиқотларни ривожлантириш ва уларни ИТ-индустрия билан интеграция қилиш чора тадбирлари тўғрисида”ги қарори//“Халқ сўзи” газетаси 7 октябрь 2020 йил.

воситаларининг йигиндисидир. Бунда у тегишли илмий моделлаштиришга (лойиҳалаштиришга) таянади, бу жараёнда ушбу мақсадлар бир хил маънода бериледи ҳамда ўқувчининг шахсий хусусиятлари ва сифатларини уни ривожлантиришнинг муайян босқичида объектив равишда босқичма-босқич ўлчаш ва баҳолаш имконияти сақланади.

“Ахборот технологияси” ҳар қандай педагогик тизимда — илмий масалалар билан ўзаро муносабатда бўлган тушунчадир. Бироқ, агар илмий масала ўқитиш ва тарбия қилиш мақсадларини ифодаладиган бўлса, у ҳолда ахборот технологияси ўқитиш ва тарбиялаш йўллари, уларган эришиш воситаларини ифодалайди. Бу жараёнда илмий масала тузилмасида талабаларнинг шакллантирилиши ва ривожлантирилиши лозим бўлган аниқланган сифатлари муайян шартшароитларда ўқитиш мақсадлари сифатида иштирок этади, у эса умумий ҳолда таълим мазмунининг ўзига хос хусусиятини белгилайди.

Мамлакатимиз таълим кенгликларида рўй бераётган туб бурилишлар ҳар бир таълим муассасасида дидактика соҳасини жонлантиришни талаб этади, янгиликни жорий этиш йўли эса ҳар доим мураккаб ва узокдир. Комил ишонч билан айтиш мумкинки, янги ахборот технологиялари яқин йиллар ичида дидактик янгиликка киришишнинг асосий манбаи бўлиб қолади.

Таълим-тарбия жараёнининг энг асосий хусусиятлари — бу унинг яхлитлиги, тизимлилиги, даврийлиги ва технологиявийлигидир. Яхлитлик деганда тарбиялаш ва ўқитиш жараёнлари, шунингдек шахсни ривожлантириш ва шакллантириш жараёнларининг ажралмас бирлиги тушунилади. Тарбиялаш ва ўқитиш, гарчи илм-фан уларни фарқласада, бир-бирига боғлиқ ва кўп умумийликка эга. Ўқитишнинг мазмунини асосан дунё ҳақидаш илмий билимлар ташкил этади. Тарбиянинг мазмунида меъёрлар, қоидалар, қадриятлар устунлик қилади. Ўқитиш асосан ақл-идроққа таъсир курсатади, тарбиялаш биринчи навбатда шахснинг истеъмол-далилий соҳасига айланган. Иккала жараён шахснинг онш ва хулқ-атвориға таъсир кўрсатади ва унинг ривожланишиға олиб келади. Қанчалик яқин бўлишиға қарамай, бу ўзига хос жараёнлар бўлиб, илм-фан уларни тарбия қилиш назариясида ва дидактикада алоҳида кўриб чиқади. Бунда замонавий шарт-шароитларда услубий тамойил ва айниқса долзарб ҳисобланган бутун педагогик жараённинг яхлитлиги таъминланади.

Таълимда замонавий ахборот технологиялари муҳитининг шаклланиши фан соҳаларини ахборотлаштиришга, ўқув фаолиятини интеллектуаллаштиришга, интефация жараёнларини тезлаштиришга, таълим тизими инфрасфуктураси ва уни бошқариш механизмларини такомиллаштиришга олиб келади.

Шундай қилиб, таълимни ахборотлаштириш жараёнининг ривожланиши, ўқув материалларининг мазмуни ва ҳажмини ўзгаришиға, ўқув предметлари (курслари) дастурларини қайта ишлаб чиқишға, алоҳида мавзулар ёки предметларнинг интефаллашувиға сабабчи бўлади. Бу эса, ўқув фанларининг мазмуни ва сфуктурасини ўзгаришиға, бинобарин, таълимнинг мазмуни ва сфуктурасини ўзгаришиға олиб келади. Бу жараёнға параллел равишда, ўқувчилар билим савияси муаммосиға, компьютер технологиялари асосидаги инновацион ёндашувни жорий этиш лозим бўлади. Таълим мазмуни ва таркиби,

назорат ва ўқитишнинг ташкилий шакллари, методлари ҳақидаги тасаввурларнинг ўзгариши ўқитиш жараёнида хусусий методикани ҳам такомиллаштиришни тақозо этади.

Ушбу конференцияда фикр мулоҳазадан ташқари юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, ушбу таклифларни ҳам қайд этишни жоиз деб топдим:

Биринчидан, таълим тизимида ўқувчи талабаларни мустақил фикрлашга йўналтиришда ахборот технологияларидан фойдаланиш;

Иккинчидан, таълим жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланишда дарс жараёнига берилган вақтни тўғри тақсимлашга эътибор қарати лозимлиги мавзунини мазмунли ёритишни таъминлайди.

АҲМАД ДОНИШ ВА УНИНГ СИЁСИЙ, ИЖТИМОИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ ҚАРАШЛАРИ

**С.Иноятов, БухДУ профессори, т.ф.д.
Б.Ҳамдамов, тадқиқотчи**

Марказий Осиё минтақаси халқларининг мустаҳкам асосга эга бўлган ижтимоий-сиёсий, фалсафий-ахлоқий ҳамда маданий-маърифий тараққиётида XIX аср иккинчи ярми ва XX асрнинг бошлари муҳим босқич ҳисобланади. Ушбу давр сиёсий жараёнлар кучайганлиги, мафкуравий ва ғоявий-назарий юксалиш шакллариининг ранг-баранглиги билан ажралиб туради ва у ижтимоий фанлар, жумладан, тарих, ҳуқуқшунослик, сиёсатшунослик фани нуқтаи-назаридан ўрганилиши зарур. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев ҳам бу ҳақда: “Дарҳақиқат, ўтмишда қанча-қанча синов ва қийинчиликларга дуч келмасин, Бухорои-шарифнинг илм-маърифат, маданият ва санъат дарёси ҳеч қачон тўхтаган эмас. Бу кўҳна юртда туғилиб ижод қилган Аҳмад Дониш, Абдурауф Фитрат, Файзулла Хўжаев, Садриддин Айний сингари кўплаб маърифат фидойиларининг ибратли ҳаёти бугунги кунда ҳам юртимизда янги жамият барпо этиш, баркамол авлодни тарбиялаш, маънавиятимизни юксалтиришда бизга бекиёс куч бағишлаб келмоқда”⁶⁹ - деб таъкидлаган эди.

Авлодларга катта мерос қолдирган қомусий олимлардан бири XIX асрда Бухорода яшаб, илм-фан, моддий ва маънавий, маданият соҳасида ўчмас из қолдирган, “Дониш” таҳаллуси билан шуҳрат қозонган, шоир ва мусаввир, хаттот ва жамоат арбоби, маърифатпарвар, жамиятшунос, табиий ва аниқ фанлардаги юксак салоҳият туфайли “муҳандис” номини олган Аҳмад ибн Мир Мансур ибн Юсуф ал-Ҳанафий ас-Сиддикий ал-Бухорий (1827-1897) дир.

Аҳмад Дониш бошланғич саводни онасидан олган, сўнг мактабда, мадрасада таҳсил кўрган. Адабиёт, тарих, фалсафа, тиббиёт, математика, астрономия илмини мустақил ўрганган. Хаттотлик, рассомлик ва наққошликни яхши билган, мунажжимликдан яхши хабардорлиги учун манғит амирларидан Насруллахон, Музаффархон, Абдулаҳадхон назарига тушган. 1857, 1869, 1873-

⁶⁹ Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижанб халқимиз билан бирга қураимиз. - Тошкент: Ўзбекистон, 2017. –Б. 146.

йилларда Бухоро амири элчиларининг мирзаси бўлиб, Россия (Петербург)га борган. Сафар таассуротлари асосида «Наводир ул-вақоеъ» («Нодир воқеалар») ва «Таржимаи аҳволи амирони Бухоро» («Бухоро амирларининг таржимаи ҳоллари») каби асарлар ёзган.⁷⁰ Уларда амирлик тузумини ислоҳ қилиш масаласини кўтарган. Аҳмад Дониш амир Музаффар таклифи билан «Манозир ул-кавокиб» («Сайёраларнинг жойлашишлари») номли астрономия (илми нужум)га оид китоб ёзган (1865). 1870-73 йларда ислоҳот ҳақида «Рисолаи дар назми тамаддун ва таовун» («Маданият ва жамият тартиби ҳақида рисола») асарини яратган. Бироқ ундаги фикрлар амирга ёқмаган ва уни саройдан узоқлаштирган (1874). Аҳмад Дониш маълум муддат Бухоро туманларида қози лавозимида ишлаган. Амир Музаффар вафотидан сўнг Бухорога қайтган, мадрасалардан бирида мударрислик қилган.

Аҳмад Дониш ўз замонасининг энг илғор кишиларидан бири сифатида фаннинг турли соҳаларида самарали меҳнат қилган. Адабиёт, тарих, фалсафа ва табиий фанларга бағишланган бир неча ўнлаб асарлар унинг қаламига мансубдир. Мутафаккирнинг илмий меросида сиёсат, давлат ва ҳуқуқ масаласи алоҳида ўрин тутди.

Аҳмад Дониш Ўрта Осиёда XIX асрнинг иккинчи ярмида шаклланган маърифатпарварлик сиёсий-ҳуқуқий мафкурасининг асосчиларидан эди. Аҳмад Дониш Ўрта Осиё мутафаккирлари орасида биринчилардан бўлиб давлат ва ҳуқуққа инсон кўзи билан қараган мутафаккирдир. У янги давр Европа мутафаккирларига ўхшаб давлат қонун-қоидаларини илоҳият билан эмас, балки ақл билан боғлашга ҳаракат қилган. Унинг таъкидлашича: “Ақл давлат бир-биридан ажралмас”⁷¹. Бошқа бир жойда мутафаккир шундай деб ёзади: “Қайси салтанат – давлатнинг қоида ва қонунлари ақл тадбирига мослаштириб қурилмаган бўлса, ундай давлатдан ҳеч вақт яхшилик кўра олмайдилар.”⁷²

Ўрта Осиё маърифатпарварларидан биринчи бўлиб Аҳмад Дониш давлатнинг вужудга келишини мулк билан боғлашга ҳаракат қилган. Унинг фикрича, бир вақтларда давлат ва ҳуқуқ бўлмаган. Уларнинг пайдо бўлиши мулк ҳуқуқининг, биринчи навбатда, ерга нисбатан мулк ҳуқуқининг вужудга келиши билан боғлиқ. Дастлабки даврларда ерга нисбатан умумий эгалик қилинган. Кейинчалик айрим халқларнинг бошқа халқлар ерларини босиб олиши натижасида ерга нисбатан алоҳида шахсларнинг мулки вужудга келган. Аҳмад Донишнинг ёзишича “Ер устидаги барча халқлар бир-бирлари билан тенг ҳолда яшашлари, барча тенг бўлиб олиб, улардан бир текисда фойдаланишлари лозимдур одам ато ўлгандан сўнг унинг болалари бу ерларни мерос сифатида теппа-тенг бўлиб олиб, адолат билан улардан фойдаланганлар. Сўнгра замон ўтган сайин, халқлар ўзгарганлар.”

Аҳмад Донишнинг давлат ҳокимияти ва унинг иқтисодий, ҳарбий қўшин ва халқ билан ўзаро алоқаси ҳақидаги фикрлари алоҳида диққатга сазовордир. Мутафаккирнинг таъкидлашича, ҳеч бир ҳукмдор ҳарбий қўшинсиз ҳукмдор бўлиши мумкин эмас, қўшинни эса хазинасиз ташкил этиб бўлмайди. Агар

⁷⁰ Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 1-том, 556-бет. Тошкент, 2000.

⁷¹ Аҳмад Дониш Наводирул вақое. Тошкент.: “Фан”, 1964, 137 –бет.

⁷² Ўша асар, 125-бет.

мамлакат ободонлаштирилмаган бўлса, хазина тўплаш мумкин эмас. Унинг қайд этишича, давлат ҳокимияти тахтда ўтирган кишига ўхшайди. Тахтни қуриш эса қуйидаги беш нарсасиз мумкин эмас. Бу – адолат, ҳарбий қўшин, халқ, сув, хазина. Булар бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир. Уларнинг биттаси бўлмаса, бошқалари ҳам бўлмайди. Хазинасиз ҳарбий қўшинни сақлаш мумкин эмас. Қўшинсиз мамлакатни душмандан ҳимоя қилиб бўлмайди, сувсиз керакли моддий неъматларни етиштириш амри маҳол, моддий неъматларни етиштирувчи эса халқдир. Халқ учун яхши турмуш шароитини фақат адолатли ҳукмдорлар раҳбарлигидагина яратиш мумкин.

Аҳмад Донишнинг таъкидлашича, давлат бошлиғи бўлиш ниҳоятда мураккаб ва масъулиятли иш, чунки мамлакатнинг равнақи ва халқнинг осойишталиги кўп жиҳатдан унга боғлиқ. Давлат бошлиғи ўз зиммасига юклатилган вазифани илм-фанга, тажрибага таяниб, адолатга ва қонун-қоидаларга риоя қилгандагина адо этиши мумкин. Амир ўз фаолиятини амалга оширишда ўнга шартга қатъий риоя амал қилиши, чунончи, давлат бошлиғи фуқаро манфаати билан боғлиқ иш юзасидан ҳукм чиқаришда ўзини оддий бир киши сифатида ҳисоблаши, ўзини фуқаро ўрнида тасаввур қилиши, унга мурожаат қилиб келганларни кўп зориқтирмаслиги, халққа муомала қилишда меҳрибонлик кўрсатиши, олимлар билан маслаҳатлашиб иш тутиши, такаббурчиликдан, бошқаларни менсимасликдан сақланиши керак. Ҳар бир мансабдор шахснинг ҳуқуқий ҳолати, ваколатлари ва бурчлари белгилаб қўйилиши, мансабдор шахснинг фаолияти устидан қатъий назорат ўрнатилиши лозим. Шунингдек, ҳар бир мансабдор ўз фаолияти юзасидан давлат бошлиғига ёзма шаклда вақти-вақти билан ҳисоб бериб туриши шарт. Барча мансабдор шахслар, шу жумладан давлат бошлиғи ҳам давлат хазинасидан белгиланган миқдорда маош билан таъминланиши зарур.

Аҳмад Донишнинг “Бухоролик манғит амирларининг қисқача тарихи” асарида амирликнинг бутун бошқариш тизими, унинг ички ва ташқи сиёсати, расмий мафкураси танқид остига олинади. Рисолада кўрсатилишича, жабр-зулм, зўравонлик, инсонларнинг ҳақ-ҳуқуқлари, иззат-нафсини, эркинлигини поймол қилиш, талончилик, босқинчилик ва ахлоқсизлик, адолатсизлик Бухоро амирлари ва уларнинг амалдорлари фаолиятининг мазмунини ташкил қилиб берган. бу иллатлар йилдан-йилга, авлоддан-авлодга ўтиб янада чуқурлашди.

Аҳмад Дониш Бухоро амирлигининг сиёсий тузумини чуқур таҳлил қилар экан, бу тузум ақлга ҳам, шариатга ҳам, инсон табиатига ҳам тўғри келмайди, шунинг учун уни ўзгартириш керак, деган хулосага келади. Унинг “Ўзаро ёрдам ва маданийлик тартиби ҳақида” рисоласида мамлакатда, биринчи навбатда, давлат аппаратида мустаҳкам тартиб ўрнатмасидан туриб халқ турмушини яхшилаш ва жамият ривожланишини таъминлаш мумкин эмас, деб таъкидлайди.

Бу рисолада Аҳмад Дониш давлат, ҳокимият ва бошқарув органларини ташкил этишни ҳуқуқий тартибга солинишини ёқлаб чиқади. Мамлакатда мустаҳкам тартибни жорий қилиш учун энг аввало салтанат тутиш ва давлат қуриш ҳақида бир низомнома тузилиши, албатта лозимдир. Ўша қонунга тўғри келмаган одамлар эса салтанат даргоҳига киритилмайди.

Аҳмад Дониш оила-никоҳ, жиноят, халқаро ҳуқуқ соҳаларида ўз даври учун илғор бўлган бир қатор фикрларни илгари суради. Жумладан, мутафаккир хотин-қизларнинг эркаклар билан тенг ҳуқуқлилигини ўрнатиш, тан жазосини бекор қилиш, давлатлараро тинчлик алоқаларини мустаҳкамлашни ўртага қўяди.

Аҳмад Донишнинг ижтимоий-сиёсий ва ҳуқуқий қарашлари нафақат ўз даври учун, балки ҳозирги кун учун ҳам аҳамиятини асло йўқотмаган. Ёш авлодни ҳар томонлама баркамол инсон бўлиб улғайиши учун ижтимоий-сиёсий масала алоҳида ўринда туради. Бу борада эса Аҳмад Дониш каби улуг инсонлар панд-насиҳатини янада батафсил ўрганиш ва тадқиқ қилиш истикболда олдимизда турган муҳим вазифалардан биридир. Аҳмад Дониш фикрларининг ҳозирги давр учун ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий аҳамияти шундаки, демократик ва ҳуқуқий давлатда миллатлараро дўстлик ва ўзаро ҳамжиҳатлик тамойиллариустувор бўлган жамиятда ишончли ижтимоий-сиёсий барқарорлик таъминланади. Бундай шароитнинг вужудга келиши эса, жамиятда сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий ва маънавий раванглик белгиловчи омиллардан бирига айланади.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИ СИФАТ-САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА АХБОРОТ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ

О.Эшдавлатов

НавДПИ катта ўқитувчиси

Барчамизга маълумки, мустақиллик йилларида мамлакатимизда таълим тизимида амалга оширилиб келинаётган кенг қўламли ислоҳотлар таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш ва замон талаблари билан уйғунлаштиришга ҳамда ўқувчи-ёшлар билими ва маънавиятини янада юксалтиришга қаратилганлиги билан алоҳида аҳамиятга эгадир.

XXI аср ахборот ва глобаллашув асри деб юритилиши бежиз эмас, албатта. Шу мақсадда бугунги кунда замонавий илғор педагогик технологияларни яратиш ва ўзлаштириш юзасидан инновацион лойиҳалар жадал суръатлар билан амалга оширилмоқда. Ахборот ва педагогик технологиялар орқали илм-фаннинг таълим амалиёти билан алоқасини таъминлаш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш, замонавий компьютерлаштириш ва компьютер тармоқлари негизида таълим жараёнини ахборот билан таъминлаш масалаларига жиддий эътибор қаратилмоқда. Бу эса, ўз навбатида ўқувчи-ёшларнинг билим даражасини кенгайтириш, маънавий ва интеллектуал салоҳиятини юксалтиришга хизмат қилади. Ахборот технологиялари ҳар доим ҳам ўқитиш ёки умуман педагогик жараёнларнинг ажралмас қисми бўлиб келганлигини таъкидлаш лозим. Шу билан бирга таълим жараёнининг ўзи ҳам ахборот жараёни ҳисобланади. Фақатгина замонавий компьютер технологияларининг пайдо бўлиши натижасида ахборот технологияларининг таълим жараёнидаги ўрни ва самараси сезиларли даражада ўзгарди. Демак, таълим жараёнида ахборот технологияларидан унумли фойдаланиш унинг мазмунига, сифатига ва самарадорлигига етарли даражада таъсирини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида бу борада тўхталиб шундай дейди: “Биз Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйган эканмиз, бунга фақат жадал ислохотлар, илм-маърифат ва инновация билан эриша оламиз.

Бунинг учун, авваламбор, ташаббускор ислохотчи бўлиб майдонга чиқадиган, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларини тарбиялашимиз зарур. Шунинг учун ҳам боғчадан бошлаб олий ўқув юртигача – таълимнинг барча бўғинларини ислох қилишни бошладик.

Нафақат ёшлар, балки бутун жамиятимиз аъзоларининг билими, савиясини ошириш учун аввало илм-маърифат, юксак маънавият керак. Илм йўқ жойда қолоқлик, жаҳолат ва албатта, тўғри йўлдан адашиш бўлади.

Шарқ донишмандлари айтганидек, **“Энг катта бойлик – бу ақл-заковат ва илм, энг катта мерос – бу яхши тарбия, энг катта қашшоқлик – бу билимсизликдир!”**

Шу сабабли ҳаммамиз учун замонавий билимларни ўзлаштириш, чинакам маърифат ва юксак маданият эгаси бўлиш узлуксиз ҳаётий эҳтиёжга айланиши керак.

Тараққиётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур ва шарт. Бу бизга юксалишнинг энг қисқа йўлидан бориш имкониятини беради. Зеро, бугун дунёда барча соҳаларга ахборот технологиялари чуқур кириб бормоқда.”⁷³

Бугунги кундаги таълим жараёнининг сифат-самарадорлиги ахборотларни ўқувчи-ёшларга қандай тарзда, қандай технологиялар асосида берилишига ва уларни қандай қабул қилишига боғлиқ. Шу нуқтаи назардан компьютер технологиялари: мультимедиа технологиялари, масофадан ўқитиш тизими, электрон қўлланмалар, Интернет тармоқлари ва ҳоказолар орқали фанларни ўрганиш жараёнини ташкиллаштириш албатта ижобий натижа беради. Масалан, мультимедиа технологиялари ўрганилаётган жараён тўғрисидаги ҳар бир ахборотни ўқувчи-ёшларга ҳаракатли, овозли, графикли кўринишларда баён қилиб беради. Бу эса янги материални бериш учун кетадиган вақтни тежаш билан бирга, ўқувчи-ёшларни янги ахборотни қабул қилиш эҳтиёжини қондиради. Фанларни ўрганишда мультимедиа технологияларини қўллаш ўқувчилар учун ҳам янги имкониятларни очиш билан бирга, ҳал қилиниши лозим бўлган муаммоларни ҳам келтириб чиқаради, яъни дарс жараёни самарадорлиги ўқитувчиларнинг ўқув жараёнига шу технологиялардан фойдаланишга оид билим ва малакаларга ҳам боғлиқ бўлади. Чунки ҳар бир ўқитувчи дарс ўтиш жараёнида назарий натижаларни ўқувчиларга кўргазмали кўринишларда етказиш, амалий машғулотларни компьютер синфларда ташкил қилиш учун ахборот ва компьютер технологиялари воситаларидан фойдаланиш кўникма ва тажрибаларга эга бўлмоғи лозим.

Ҳозирги кунда компьютердан унумли фойдаланиш бир неча кўргазмали воситаларни бир вақтнинг ўзида намоиш этишга имконият яратмоқда. Шундай

⁷³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи газетаси 2020 йил 25 январь, №19 (7521) 2-бет

экан, фанларни ўқитишда компьютер технологиясидан фойдаланиш ва дарс жараёнига узликсиз жорий этиш самарали кўрсаткичларга эришишда муҳим ўрин эгаллайди. Таъкидлаш жоизки, дарс машғулотларида мультимедиа воситаларидан фойдаланиш ва уларни татбиқ этиш давомида ўқув жараёнида ўзига хос янги жиҳатлар вужудга келади, яъни ўқув материаллари кўргазмалилигининг ошишига, ўқувчиларнинг билим самарасини назорат қилиш имкониятининг пайдо бўлишига, ўқитувчининг ўз иш фаолиятини янги услуб ва усуллар асосида ташкил этишга ёндашувлари юзага келиши билан изоҳлаш мумкин.

Демак, таълим жараёнида ахборот ва компьютер технологияларидан самарали фойдаланиш ўқувчи-ёшларнинг мустақил ишлаш кўникмаларини шакллантиради, талабалар махсус дастурлар асосида ўз билимларини назорат қилиш имкониятига эга бўладилар ҳамда бир вақтнинг ўзида билим даражасининг натижасини ҳам билиб оладилар. Шунингдек, ўқув жараёнидаги фаолликни оширади, ўқувчи-ёшларнинг илмий-ижодий фаолиятини шакллантиради ва ривожлантиради.

HUQUQIY FANLARNI O'QITISHDA INNOVATSION TA'LIM TEKNOLOGIYALARINI TATBIQ ETISH

**Sultonova Gulmira Mahmudovna,
NavDPI o'qituvchisi**

O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish islohotlari jarayonida jahondagi turli mamlakatlarda shu kabi jamiyat asoslarining yaratilish tajribasi, bu sohadagi islohotlarning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va huquqiy asoslarining shakllantirilishi, ularga doir nazariy ishlanmalarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, fuqarolik jamiyatining bu insoniyat uchun muhim bo'lgan ijobiy jihatlari (tamoyillari va va yashash muhiti) o'tish davrini o'z boshidan kechirayotgan mamlakatlarda inson huquq va erkinliklarini ta'minlash va huquqiy davlat sari rivojlanish sari intilishiga doir islohotlarida muhim tajriba sifatida namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, fuqarolik jamiyatiga doir fanni oliy ta'lim tizimida o'qitish muhim dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham Fuqarolik jamiyati fani jahonda bir necha minglab yillar davomida yig'ilgan umuminsoniy qadriyatlarni hozirgi umuminsoniy va demokratik qadriyatlar ilan uyg'un holda o'rganishi va ulardan xulosalar chiqarishi tufayli yosh avlodni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu fan insoniyatning eng so'ngi taraqqiyot bosqichi va insoniy birligi to'g'risidagi ta'limotlarni hozirgi davr bilan mustahkam bog'liqlik holida o'rganadi, isonni jamiyat qonuniyatlari va qadriyatlari asosida yashashga undaydi, bu yo'ldan inson manfaatdorligini asoslaydi. Bu jarayonda Fuqarolik jamiyati fani boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan hamkorlik qiladi. Umuman olganda, bu fan insonni hozirgi davrning so'nggi sivilizatsiyasi – fuqarolik jamiyatining rivojlanish qonuniyatlari, tamoyillari va uning shaxsni kamolga yetkazishdagi roliga doir bilimlar bilan qurollantiradi. Shu nuqtai nazardan jamiyatda huquqiy madaniyatni

yuksaltirishda fuqarolik jamiyati fanini oliy ta'lim tizimida o'qitish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Mustaqil taraqqiyot yo'li davomida mamlakatimizda yangi fanlar shakllanishi va rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 10 sentyabrdagi 07/1-616-sonli topshirig'i va Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2015 yil 18-sentyabrdagi "Oliy ta'lim muassasalarida "Fuqarolik jamiyati" fanini o'qitilishini joriy etish to'g'risida" gi 352-sonli buyrug'iga asosan barcha ta'lim yo'nalishlarida "Fuqarolik jamiyati" fanini o'qitish belgilangan.⁷⁴

Shu munosabat bilan oliy ta'lim bakalavriat yo'nalishidagi talabalarni sifatli va zamon talablariga mos tarzda o'qitish, munosib kadrlar tayyorlash bugungi kun oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. Mamlakatimizning har tomonlama taraqqiy etishi ham ko'p jihatdan kadrlar tayyorlash masalasiga bog'liq. Shu boisdan, respublikamizda ta'lim sohasiga alohida strategik masala sifatida qaralmoqda. Buning uchun zarur mablag' va mehnat sarflanmoqda.

Har bir mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlashda ta'limiy islohotlarni samarali va izchil olib borish muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi⁷⁵ farmoni ijrosi yuzasidan mamlakatimizda 2017 yilda siyosiy-huquqiy, iqtisodiy, ma'naviy sohalar bilan bir qatorda ijtimoiy sohada ham chuqur sifat o'zgarishlari ro'y berdi.

Prezidentimiz Oliy Majlisga Murojaatnomasida ijtimoiy sohani isloh kilish masalalariga alohida e'tibor qaratib: "Oliy ta'lim tizimini yanada takomillashtirish borasida ham ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2017-2021 yillarda oliy ta'lim tizimini kompleks rivojlantirish dasturi qabul kilindi", deb ta'kidlagandi.

O'zbekiston Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"⁷⁶ gi qaroriga ko'ra, quyidagilar oliy ta'lim tizimini kelgusida kompleks rivojlantirishning eng muhim vazifalari etib belgilandi:

-har bir oliy ta'lim muassasasi tomonidan xorijdagi yetakchi turdosh ilmiy-ta'lim muassasalari bilan istiqbolli hamkorlik aloqalarini yaqindan yo'lga qo'yish, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan eng zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ta'lim dasturlari va o'quv metodik materiallarni keng joriy etish, ilmiy-pedagogik faoliyatga yuqori malakali chet el o'qituvchilari va olimlarini jalb etish;

-oliy ma'lumotli kadrlarni tayyorlashning maqsadli mezonlarini shakllantirish, oliy ta'lim muassasalaridagi ixtisoslik yo'nalishlari va mutaxassislarni hududlar va sohalar bo'yicha joriy etilayotgan dasturlarning talab va ehtiyojlari, iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarni kompleks taraqqiy ettirish istiqbollari inobatga olgan holda optimallashtirish;

⁷⁴ Qarang: Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 10 sentyabrdagi 07/1-616-sonli topshirig'i va Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2015 yil 18-sentyabrdagi "Oliy ta'lim muassasalarida "Fuqarolik jamiyati" fanini o'qitilishini joriy etish to'g'risida" gi 352-sonli buyrug'i

⁷⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni //Xalq so'zi, 2017, 8 fevral.

⁷⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori. 2017 yil 20 aprel. /www.lex.uz

Harakatlar strategiyasida ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o'quv yurtlari va ilmiy tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlari va texnoparklarni tashkil etishga ta'lim va fan sohasini rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida alohida e'tibor qaratilgan.

Kadrlar tayyorlash ta'lim va tarbiyaning mazmuniga bog'liq. Bugungi texnologik jamiyatda zamonaviy ilg'or texnologiya tez joriy etilishi raqobatbardosh tovarlar va xizmatlar yaratishga xizmat qiladi. Ta'lim sohasida ham zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish bu sohadagi ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni barcha ta'lim yo'nalishlarida qo'llash maqsadga muvofiqdir. Ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasida ham zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlarni qo'llash ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Hususan, oliy o'quv yurtlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlarni qo'llash bo'lajak mutaxassislarni ob'ektiv ilmiy dunyoqarashini shakllanishiga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni talabalarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, talabalar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma hamda malakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda bu borada katta tajriba to'plangan bo'lib, ushbu tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda.

Interfaol mashg'ulotlarni amalda qo'llash bo'yicha ayrim tajribalarni o'rganish asosida bu mashg'ulotlarning sifat va samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi omillarni ko'rsatishimiz mumkin. Ularni shartli ravishda tashkiliy-pedagogik, ilmiy-metodik hamda o'qituvchiga, o'quvchilarga, ta'lim vositalariga bog'liq omillar deb atash mumkin. Ular o'z mohiyatiga ko'ra ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishini nazarda tutishimiz lozim.

Huquqiy fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalari, multimedia jihozlaridan foydalanib, mavzu bo'yicha ishlab chiqilgan Power Point formatidagi jadvallardan, kompyuterdan, audio va video jihozlardan, videoprojektorlardan foydalaniladi. Shuningdek, ma'ruza va seminar mashg'uloti davomida mavzuning tayanch tushunchalari hamda tamoyillarini tavsiflovchi tarqatma materiallar, tahliliy jadvallar, slaydlar hamda ko'rgazmali qurollar qo'llaniladi.

O'quv jarayoni bilan bog'liq ta'lim sifatini belgilovchi holatlar quyidagilar: yuqori ilmiy-pedagogik darajada dars berish, muammoli ma'ruzalar o'qish, darslarni savol-javob tarzida qiziqarli tashkil qilish, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalardan va multimedia vositalaridan foydalanish, tinglovchilarni undaydigan, o'ylantiradigan muammolarni ular oldiga qo'yish, talabchanlik, tinglovchilar bilan individual ishlash, erkin muloqot yuritishga, ilmiy izlanishga jalb qiluvchi ko'plab metodlar mavjud.

Huquq sohalariga oid fanlar bo'yicha o'tkaziladigan amaliy mashg'ulot turlaridan biri bu – seminar mashg'ulotidir. Seminar mashg'ulotlarida ma'ruzada bayon qilingan nazariy bilimlarni mustahkamlash, fan bo'yicha olingan bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish, talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish va bilish qobiliyatlarini o'stirish, nazariy o'qitish jarayonida egallagan bilimlarning amaliyotga tadbqiq etilishiga alohida e'tibor qaratiladi.

Seminar mashg'ulotlari davomida o'qituvchi va talaba o'rtasida ikki tomonlama yaqin aloqa o'rnatiladi, jonli suhbat olib boriladi, o'zaro fikr almashish va turlicha qarashlarni ifoda etish jarayonida fanning xususiy masalalarini chuqur o'rganish maqsadini amalga oshiradi. Bunda zamonaviy pedagogik texnologiyaning interfaol usullari qo'l keladi. Bu usullar yordamida seminar mashg'ulotlaridan asosiy maqsad-talabalarning faol ishlashi va mustaqil fikrlashi, o'z-o'zini baholash va boshqalarning fikrlarini hurmat qilish, mustaqil ishlash hamda guruhda ishlash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Demak, oliy o'quv yurtlarida Huquq sohalariga oid fanlarni o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish darsning maqsadiga erishish uchun xizmat qiladi. Fan mavzulari dolzarb va munozarali bo'lganligi uchun ushbu texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari ko'p bo'lib, talabalarni tahliliy va tanqidiy fikrlashga undaydi. Tahliliy fikrlash esa bilim olishning asosidir.

IJTIMOIIY TARMOQLARDA FUQAROLARNING MANFAATLARINI KAMSITISHGA QARSHI KURASHISH

**Muyinov Ixtiyor Nasullayevich
Buxoro viloyati Yuridik texnikumi
o'qituvchisi**

Hozirgi kunda inson huquqlarini kamsitilishi va shunga o'xshash holatlar kuchayib bormoqda. Itimoiy tarmoqlarda ayrimlar o'zini ko'z-ko'z qilish maqsadida yoki ataylab birovni obro'si, sha'niga putur yetkazish maqsadida qo'pol munosabatda bo'layotgani, haqorat qilayotganining guvohi bo'lyapmiz. To'g'ri, internet chegarasiz. Ammo bu internetda xamma xoxlagan ishini qiladi, haqorat qilganlar jazolanmay qoladi, degani emas-ku. Qonunchilikda bunday me'yor ko'rsatilganmi?

Mamuriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 41-moddasiga ko'ra haqorat qilish, ya'ni shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini kamsitish- eng kam ish haqqining yigirma baravaridan qirq baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Shuningdek, Jinoyat kodeksining 140-moddasiga ko'ra haqorat qilish, ya'ni shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini beodoblik bilan qasddan tahqirlash, basharti shunday harakatlar uchun ma'muriy jazo qo'llanilgandan keyin sodir etilgan bo'lsa – eng kam oylik ish haqqining ikki yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki ikki yuz qirq soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud bir yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi.

O'zbekistonda inson huquqlarini rag'batlantirish, himoya qilish va ularga rioya qilish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Qonun bilan Jinoyat kodeksiga kiritilgan qo'shimchaga ko'ra O'zbekiston prezidentini telekommunikatsiya tarmoqlari yoki internet butunjahon axborot tarmog'idan foydalangan holda haqoratlash yoki unga tuhmat qilish 3yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki 2 yildan 5 yilgacha ozodlikni cheklash yoxud 5 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Ilgari Prezidentni omma oldida haqoratlash yoki unga tuhmat qilish, shuningdek, mazkur jinoyatni matbuot yoki boshqa OAVdan foydalangan holda sodir etganlik uchun javobgarlik mavjud edi.

Kodeksga ommaviy tartibsizliklarga va fuqarolarga nisbatan zo'ravonlik qilishga omma oldida da'vat qilganlik uchun javobgarlik kiritildi.

Unga ko'ra, mazkur qilmishni sodir etgan shaxslar BHMning 100 baravaridan 300 baravarigacha jarima yoki 2 yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud 3 yildan 5 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, davlatimiz qo'lga kiritayotgan olamshumul yutuqlarni jahon media makonida keng targ'ib qilish hamda inson ma'naviyatini har tomonlama yuksaltirishga xizmat qiladigan juda ko'plab ma'lumotlar yoritib borilmoqda. Shu bilan birga, milliy mentalitetimizga raxna soluvchi turli ig'volar, g'iybatlar, milliy madaniyatlarning kushandasi bo'lgan; Ommaviy madaniyat "niqobidagi tahdid va boshqa illatlar xavf solishi hamon davom etmoqda.

Bugun mamlakatimizda jamiyatning barcha sohalarida, jumladan, inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash borasida keng ko'lamli demokratik o'zgarishlar ro'y bermoqda.

Jamiyatda bu borada ro'y berayotgan muhim siyosiy-ijtimoiy yangiliklardan xalqimizni o'z vaqtida xabardor etish maqsadida davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari, ta'lim muassasalari aholi orasida umuminsoniy qadriyatlar, inson huquqlarini hurmat qilish va ularga rioya etish tamoyillarini ommalashtirishga, shuningdek, fuqarolarning huquqiy axborotdan foydalanishini ta'minlashga keng jalb etilgan.

O'zbekiston Respublikasida inson huquqlariga rioya etish va uni himoya qilishning mexanizmlari ham takomillashib bormoqda.

Oliy Majlisning inson huquqlari bo'yicha vakili ya'ni Ombudsman va Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Tadbirkorlik sub'ektlari vakili kabi yangi lavozim tashkil etildi.

Ommaviy axborot vositalaridan davlat sirini yoki qonun bilan maxsus saqlanadigan o'zga sirni ochish, mavjud davlat tuzumi va ijtimoiy tuzumni zo'rlik bilan ag'darib tashlashga yoki o'zgartirishga da'vat qilish urushni, zo'ravonlikni, shavfqatsizlikni, irqiy, milliy, diniy ustunlikni targ'ib qilish jinoiy jazoga tortishga asos bo'ladi.

Zamon rivojlangani sari kishilar o'rtasida muloqot vositalarining turlari ham ortib bormoqda. Internet deb atalmish jahon axborot tarmog'ida suzib yurgan son-sanoqsiz ma'lumotlarning biri to'g'ri, biri qo'ng'ir maqsadni ko'zlagan bo'ladi.

So'nggi vaqtlarda ijtimoiy tarmoqlar orqali bir shaxsga nisbatan boshqa shaxs yoki guruhlar tomonidan tuhmat qilish holatlari tez-tez uchrab turibdi.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 40- moddasiga ko'ra, tuhmat qilganlik ya'ni bila turib yolg'on gap tarqatganlik uchun eng kam ish haqqining yigirma baravaridan oltmish baravarigacha jarima belgilanishi mumkin.

Foydalangan adabiyotlar: Jinoyat kodeksi, Inson huquqlari, Ommaviy axborot to'g'risidagi qonun.

ЮКСАК ХУҚУҚИЙ МАДАНИЯТ – ДЕМОКРАТИК ХУҚУҚИЙ ДАВЛАТ ҚУРИШ МЕЗОНИ

Ҳ.Ўсаров НавДПИ катта ўқитувчиси

Жамиятда аҳоли ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти даражасининг юксаклиги – демократик ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамиятининг муҳим мезонларидан бири ҳисобланади. Бугунги кунда аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш масалалари давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланди. Мамлакатимизнинг ривожланиши ва ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан аҳолининг ҳуқуқий онги ҳамда ҳуқуқий маданияти даражасига боғлиқдир. Шахснинг сиёсий-ҳуқуқий фаоллиги, унинг чинакам фуқаровий муносабати, демократик ислохотларга нисбатан дахлдорлик ҳисси давлатимиз ўз олдига қўйган буюк мақсадларга эришишининг муҳим омилдир.

Ҳуқуқий маданият савияси қабул қилинган қонунлар сони билан эмас, балки ушбу қонунларнинг барча даражаларда ижро этилиши билан белгиланади. Ушбу муҳим ишда фуқароларнинг қонунларга ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга нисбатан чуқур ҳурмат ҳиссини тарбиялаш алоҳида аҳамиятга эгадир.

Бунда ғоят муҳим жиҳат – жамоатчиликка давлат ҳокимияти ва бошқарув идоралари фаолияти ҳақида маълумот бериш, давлат ҳокимияти органлари томонидан қабул қилинадиган қарорлардан, биринчи навбатда, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, фуқароларнинг қонуний манфаатларига доир қарорлардан аҳолини кенг хабардор қилиб бориш механизмларини янада такомиллаштириш билан боғлиқ.

Бугунги глобаллашув замонида жаҳон жамоатчилигини, халқимизни ҳаётимизнинг барча соҳаларида амалга оширилаётган янгилик ва ўзгаришлардан ўз вақтида хабардор қилиш, айниқса, фуқароларнинг ҳуқуқий ахборотлар олишини кенг таъминлаш, шу йўл билан давлат ва жамиятга бўлган ўзаро муносабатларини холис ва ҳаққоний акс эттириш талаб этилади.

Айниқса, ёшларнинг ҳуқуқий ахборотга бўлган эҳтиёжини қондиришда замонавий ахборот воситалари имкониятидан кенг фойдаланиш зарурлигини инобатга олган ҳолда, ҳуқуқий йўналишдаги ахборот тизимлари сони ва сифатини ошириш, уларнинг фойдаланиш учун қулайлиги масалалари муҳим аҳамиятга эга.

Таълим ва тарбия тизими, маънавият ва маърифат билан боғлиқ барча муассасалар ўз фаолиятларини соф ахлоқий, юксак маънавий қадриятларни қарор топтириш ва омма онгига сингдириш ва энг муҳими фуқароларнинг

жамият ҳаётининг барча соҳалари, хусусан, ҳуқуқий масалалар доирасида ҳам фаоллигини ошириш вазифасига сафарбар этишлари лозим.

Шу боис Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан илгари сурилган 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясинининг «Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили»да ва кейинги йилларда амалга оширишга оид Давлат дастурида аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ошириш, бу борадаги чора-тадбирларни амалга оширишда давлат тузилмаларининг фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари билан ўзаро самарали ҳамкорлигини ташкил этиш борасида қуйидаги вазифалар белгиланган:

Биринчидан, қабул қилинган қонун ҳужжатларини аҳоли ва ижрочиларга ўз вақтида етказишнинг самарали тизимини яратиш мақсадида «Ҳуқуқий ахборотни тарқатиш ва ундан фойдаланишни таъминлаш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни лойиҳаси ишлаб чиқилади. Унда қуйидаги муносабатларни тартибга солиш назарда тутилади:

норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тарқатишнинг амалий ташкилий-ҳуқуқий механизмлари;

- ҳуқуқий ахборотни тарқатишга масъул бўлган давлат органлари ва уларнинг ваколатлари;

- норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинганидан сўнг уларни фойдаланувчига етказиш босқичлари;

- қабул қилинган қонун ва қонуности ҳужжатларининг концепциялари, тушунтириш хатларини эълон қилиш тартиби ва бошқалар.

Иккинчидан, фуқаро, жамият ва давлатнинг ўзаро муносабатларида аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ижтимоий фаоллигини янада юксалтириш, давлат органлари ходимлари, мансабдор шахслар ва фуқароларнинг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш самарадорлигини таъминловчи механизмларни такомиллаштириш ва бу борадаги муносабатларни тартибга солиш имконини беришга қаратилган Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Миллий дастури лойиҳаси тайёрланади ва қабул қилинади.

Учинчидан, ҳуқуқий ахборотни ўз вақтида ҳамда сифатли етказиш мазкур вазифа юклатилган давлат органлари ахборот хизматларининг ҳамкорликда фаолият юритишлари билан чамбарчас боғлиқдир. Бунда ушбу фаолиятни режа асосида, мувофиқлаштирилган тарзда амалга ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Аҳолининг фаол фуқаролик позициясини кучайтириш, жамиятда ҳуқуқий маданият ва ҳуқуқий онгни янада юксалтириш мақсадида давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг ахборот хизматлари ҳамкорлигини таъминлашга қаратилган комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиқилади ва амалга оширилади.

Тўртинчидан, тарғибот тадбирларининг самарадор шакли бўлиб, бевосита жой-ларга чиққан ҳолда аҳолининг турли қатламлари билан ўтказиладиган жонли мулоқот ҳисобланади. Шу сабабли давлат органлари ОАВдан қилинадиган чиқишлардан ташқари асосий эътиборни мазкур турдаги тарғибот тадбирларига қаратишлари мақсадга мувофиқдир. Барча давлат органлари

томонидан маҳаллаларда, ўқув муассасаларида, корхона, ташкилот ва идораларда жамият ҳаётидаги долзарб муаммолар муҳокамаси, қабул қилинаётган қонунларнинг мазмун-моҳиятини тушунтириш мақсадида тизимли равишда учрашувлар ўтказиш амалиёти жорий этилади.

Бешинчидан, қонун ҳужжатларини тарқатиш тизимини такомиллаштириш нуқтаи назаридан Адлия вазирлиги тузилмаси қайта кўриб чиқилади, қонун ҳужжатлари миллий электрон базасини қўшимча маълумотлар билан тўлдириш ва аҳолига эркин фойдаланиши учун кенг имкониятлар яратиш масалаларини назарда тутадиган «Қонун ҳужжатларини тарқатиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори лойиҳасини ишлаб чиқиш назарда тутилган. шу асосда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 февралдаги «Қонун ҳужжатларини тарқатиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ–2761-сон қарори қабул қилинди. Унда қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни, уларга киритилган ўзгартириш ва қўшимчаларни ижрочиларга ўз вақтида етказишни таъминлаш, уларнинг моҳияти ва аҳамиятини тушунтириш, шунингдек, тегишли қонун ҳужжатлари матнидан монеликсиз фойдаланиш имконини яратиш ва ўз таркибий ва ҳудудий бўлинмаларида қонун ҳужжатлари нормаларининг бир хилда қўлланилиши устидан доимий назоратни амалга ошириш вазирлик, давлат кўмиталари, идоралар, хўжалик бошқаруви органлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг муҳим вазифалари этиб белгилаб берилди.

Олтинчидан, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашни амалга оширадиган органлар фаолиятини мувофиқлаштиришнинг тартиби ва механизмларини белгилаб беришга қаратилган Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори лойиҳаси ишлаб чиқилади.

Еттинчидан, ҳуқуқий таълим ва ҳуқуқий тарбия тизимини такомиллаштириш ва кучайтириш механизмининг ўз ичига олган давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурларининг ишлаб чиқилишини назарда тутувчи Вазирлар Маҳкамаси қарори лойиҳаси тайёрланади. Қарор асосида ҳуқуқий таълимнинг давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурлари қайта кўриб чиқилади; узлуксизлик ва узвийлик тамойиллари асосида ҳуқуқий таълим модели ишлаб чиқилади; оила, мактабгача таълимдан бошлаб ҳуқуқий таълим-тарбия тизимининг сифати яхшиланади.

Саккизинчидан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан аҳолининг ҳуқуқий фаоллигини, ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасиз муносабатда бўлиш даражасини оширишга қаратилган «Мен ҳар қандай ҳуқуқбузарлик ҳолатларига қарши курашда фаол иштирок этаман», «Маҳалламиз жиноятчиликка қарши туради» акциялари ўтказилади. Бунда, биринчи навбатда, маҳаллаларда ҳуқуқбузарлик ва жиноят содир этган фуқароларнинг хатти-ҳаракатларини муҳокама қилиш амалиётини кенг жорий этиш кўзда тутилган. Бунинг натижасида жамиятда қонунларга ҳурмат, ҳуқуқбузарлик ҳолатларига муросасиз муносабатда бўлиш борасида фуқаролик позициясининг кучайишига ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга эришилади.

Тўққизинчидан, аҳолини, айниқса, ёшларни диний экстремизм, ақидапарастлик каби бузғунчи ҳаракатлар таъсиридан асраш мақсадида маҳаллаларда ва таълим муассасаларида «Ислоҳ маърифати ақидапарастликни қоралайди», «Диний экстремизм ва терроризм – ёшлар келажагига таҳдид» мавзуларида учрашув ва давра суҳбатларини ташкил этиш бўйича махсус дастур ишлаб чиқилади. Ушбу дастурнинг жорий этилиши асосида ёшларда динлар бўйича тўғри ва ҳаққоний маълумотлар шаклланишига, уларнинг саволларига мутахассислар томонидан ҳаққоний фактлар асосидаги жавоблар берилишига, миллий анъаналарга, бой маданий меросига таянган ҳолда маънавий ва маърифий ишларни тизимли олиб боришга эришилади.

Ўнинчидан, кўрик танловлар ўтказиш режаси асосида таълим муассасалари ўқувчи ва талабаларининг ҳуқуқий билимлари ва саводхонлигини янада ошириш ва мустаҳкамлашга қаратилган «Ҳуқуқ билимдонлари», «Сиз қонунни биласизми?», «Тафаккур синовлари», «Конституция – бахтимиз пойдевори» республика кўрик танловлари ўтказилади. Танловлар орқали ўқувчи ва талабаларда ҳуқуқий билимларни янада ошириш ва мустаҳкамлашга эришилади ҳамда бу соҳада иқтидорли ёшлар аниқланади. Шунингдек, танлов ва иштирок этган жамоалар билан бирга, тингловчи сифатида жалб қилинган кенг ёшлар қатламининг ҳуқуқий онгини оширишга ҳам эришилади.

Ўн биринчидан, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга қаратилган ҳаётий мисолларга асосланган, ҳуқуқий-маърифий йўналишдаги «Жиноятдан сақланинг!» рукнида оммабоп рисоалар тайёрланади ва нашр этилади, уларнинг тақдимотлари ўтказилади. Жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича профилактика ишлари самарадорлигини оширишга эришилади.

Ўн иккинчидан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ходимлари ҳамда аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, уларга қабул қилинган янги қонун ҳужжатларининг мазмун-моҳиятини тушунтириш мақсадида маҳаллаларда ҳафтада бир марта «Ҳуқуқий билимлар» ўқув машғулотини жорий этилади ва доимий ўтказиб борилади. Бунинг натижасида аҳолига амалдаги қонун ҳужжатларининг, айниқса янги қабул қилинаётган қонун ҳужжатларининг мақсади, мазмун-моҳиятини ўз вақтида етказишга эришилади.

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ СОҲАСИДА ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ТАЖРИБАСИ ТАҲЛИЛИ

Шухрат Қаҳҳоров
НавДПИ катта ўқитувчиси

Сўнгги йилларда мамлакатимизда парламентаризм соҳасида амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлардан келиб чиққан ҳолда давлат механизмнинг марказий иштирокчиларидан бири сифатида парламент ҳуқуқий ҳолатига оид хорижий тажрибага алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ.

Вакиллик, қонунчилик ва назорат демократик давлат парламентининг функциялари сифатида қатор мамлакатларнинг конституцияларида у ёки бу даражада ифодаланган, хусусан: Японияда: парламент давлат ҳокимиятининг олий ва ягона қонун чиқарувчи органи бўлиб ҳисобланади. Ҳар икки палата бутун халқ вакили ҳисобланмиш сайланувчи шахслардан иборатдир (41, 43 м.м.); Болгарияда: Халқ мажлиси қонун чиқарувчи ҳокимият ва парламент назоратини амалга оширади (62-м.); Польшада: қонун чиқарувчи ҳокимиятни Сейм и Сенат амалга оширади. Сейм Конституция ва қонунларда белгиланган доирада Вазирлар Кенгаши фаолияти устидан назоратни амалга оширади (95-м.); Россияда: Федерал Мажлис Россия Федерациясининг вакиллик ва қонун чиқарувчи органидир (94-м.); Грузияда: парламент қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширувчи мамлакатнинг олий вакиллик органидир (48-м.); Қозоғистонда: парламент қонун чиқариш функциясини амалга оширувчи Республика вакиллик органидир (49-м.)⁷⁷.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, айрим хорижий давлатлар конституцияларида парламентнинг конституциявий тузум асослари, инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларига оид муҳим масалалар юзасидан қонунлар қабул қилиши ва конституцияга тузатишлар киритиши мумкин эмаслиги тўғридан-тўғри белгилаб қўйилган. Жумладан, Туркия Асосий қонунининг 4-моддасига кўра, мамлакатни демократик, дунёвий, социал, республика бошқарув шакли ва ҳуқуқ нормаларига асосланган, халқ бирдамлиги ва адолатга таянувчи, инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилувчи давлат сифатида белгиловчи ҳамда мамлакат ҳудудининг яхлит ва бўлинмаслигини, давлат тили турк тили эканлигини, давлатнинг рамзлари ва пойтахтини ўрнатувчи Конституциянинг 1, 2 ва 3-моддалари ўзгармас бўлиб, уларни ўзгартириш ҳақида таклифлар киритиш ҳам маън этилади⁷⁸. Шу каби қоидалар Греция (110-м.), Италия (139-м.), Руминия (148-м.), Украина (157-м.) ва бошқа давлатлар конституцияларида мустаҳкамлаб қўйилган⁷⁹. Бир қатор мамлакатларда парламентнинг қонун-чилик фаолияти Конституцияга мувофиқ бўлишини таъминлаш учун назорат ўрнатилган. Бундай конституциявий назоратни англо-саксон ҳуқуқ тизимига кирувчи давлатларда (Австралия, Ҳиндистон, Канада, АҚШ) умумий юрисдикция судлари, айрим бошқа давлатларда (Германия, Италия, Венгрия, Россия) махсус ташкил этилган конституциявий суд, яна бир бошқа давлатларда эса (Франция, Қозоғистон, Марокко, Сенегал, Тунис, Эфиопия) конституциявий кенгаш амалга оширади⁸⁰.

Парламентда ва умуман, давлат ва жамият ҳаётида манфаатлар муштараклиги, ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлашда конструктив сиёсий муҳолифат муҳим ўрин тутди. Бундай муҳолифат оқилона танқид, ўзининг муқобил ривожланиш дастурлари орқали парламент ва ҳукумат фаолиятини ҳолисона баҳолаш, озчиликнинг манфаатларини ҳимоя қилиш

⁷⁷ Зарубежные конституции // [Электронный ресурс] Режим доступа: www.constitution.garant.ru /DOC_4000.htm, свободный.

⁷⁸ Зарубежные конституции // [Электронный ресурс] Режим доступа: www.constitution.garant.ru /DOC_4000.htm, свободный.

⁷⁹ Ўша жойда.

⁸⁰ Чиркин В.Е. Конституционное право. М.: Юристъ, 2001. -С. 45

ҳамда давлат ҳокимияти тизимида мутаносиб мувозанат сақланишига хизмат қилади. Шу боис, айрим хорижий давлатлар парламентида конструктив сиёсий муҳолифат фаолиятини кафолатлашга алоҳида эътибор қаратилади. Хусусан, Буюк Британияда парламентдаги муҳолифат раҳбарини расман давлат бошлиғи – монарх тасдиқлайди ва у давлат бюджетидан молиявий таъминланади. Парламентдаги муҳолифатга мунтазам равишда ҳукуматдан расмий маълумот ва ҳужжатлар олиш ҳуқуқи кафолатланган⁸¹. Муҳолифат партияси раҳбари ўз партияси аъзолари орасидан ҳукумат идоралари тизимига монанд тарзда “муқобил ҳукумат”ни шакллантиради⁸². Бу ҳукумат аъзоларининг асосий фаолияти парламент дебатларида амалга оширилади. Улар дебатларда расмий ҳукумат аъзоларига саволлар билан мурожаат қилишади, уларнинг хато ва камчиликларини кўрсатишга ҳаракат қилишади. Буюк Британияда бўлгани каби Австралия, Ҳиндистон, Малайзия, Канада каби бир қатор давлатлар қонунчилигида ҳам парламентдаги муҳолифат ҳуқуқлари кафолатланган⁸³.

Парламент назоратига оид хориж тажрибаси ҳақида тўхталиб, шуни қайд этиш лозимки, парламент назоратининг мазмун-моҳияти давлатларнинг бошқарув шаклига қараб фарқланади. Жумладан, парламентлик бошқарув шаклига асосланган давлатларда парламент назорати президентлик республикалардагига нисбатан ўзининг кўлами ва таъсири жиҳатидан салмоқлироқ ҳисобланади. Бу албатта, табиий ҳол, чунки, парламентлик бошқарув шаклига асосланган республикаларда ҳукумат бевосита парламент томо-нидан шакллантирилади. Президентлик республикаларида эса, парламент назорати, асосан, қонунлар ижроси, шунингдек парламент ваколатларига киритилган бошқа йўналишларда ҳукумат фаолиятини назорат қилишдан иборат бўлади⁸⁴.

Бу борада хорижий мамлакатлар қонунчилиги таҳлили шуни кўрсатадики, Австрия, Германия, Греция, Дания, Испания, Италия, Португалия, Франция, Грузия, Украина, Арманистон каби аксарият давлатлар конституцияларида парламент томонидан муайян ҳолатлар ва масалаларни текшириш бўйича махсус комиссиялар тузилиши мумкинлиги белгиланган. Германия, Испания ва Италия давлатларининг конституцияларида эса парламент текширувини ўтказувчи комиссиялар мақоми, фаолияти тартиби ва бошқа давлат органлари билан ўзаро муносабатларининг шакллари атрофлича ифода этилган. Шу билан бирга, бу масалалар алоҳида қонунларда ҳам акс эттирилган, мисол учун, Австрия парламентининг регламентида, Германиянинг Жиноят-процессуал кодексида, Польшанинг “Сеймнинг тергов комиссияси тўғрисида”ги Қонунида, Литванинг “Сеймнинг муваққат тергов тергов комиссиялари тўғрисида”ги Қонунида, АҚШ Сенатининг 62-сонли резолюциясида, Россия Федерациясининг “Россия Федерацияси Федерал Маж-лисининг парламент тергови тўғрисида”ги Қонунида ва ҳ.к.⁸⁵.

⁸¹ Конституционное право государств Европы // Отв. ред. Д.А. Ковачев. - М.: Волтерс Клувер, 2005.- С. 151.

⁸² Конституции зарубежных государств // Сост. проф. В.В. Маклаков - 2-е изд., исправ. и доп. - М.: Издательство БЕК, 2000.- С.84.

⁸³ Конституционное право государств Европы // Отв. ред. Д.А. Ковачев. - М.: Волтерс Клувер, 2005.- С. 76.

⁸⁴ Хакимов Р.Р. Давлат ҳокимияти тизимида парламент: назария ва амалиёт муаммолари: Юрид. фан. номз. ... дисс. – Тошкент: ТДЮИ, 2009. – Б. 127.

⁸⁵ Нудненко Л.А. К истории разработки и принятия Федерального Закона “О парламентском расследовании Федерального Собрания Российской Федерации” // Государство и право. - 2008, № 8. –С.6-7

Хорижий мамлакатлар тажрибасига мурожаат қилсак, Давлат бюджети ижроси устидан парламент назоратини амалга оширишда – Ҳисоб палатаси (Австрия, Германия, Испания, Франция), Бош ҳисобот бошқармаси (АҚШ), Бош аудит идораси (Канада, Швеция), Давлат ҳисобот қўмитаси (Буюк Британия), Ҳисобот суди (Бразилия, Руминия, Португалия, Туркия) каби парламент томонидан шакллантириладиган махсус молия-назорат органлари катта ўрин тутди⁸⁶. Бу органлар зиммасига қоида тариқасида давлат молияси аудити ва давлат молиявий интизомини таъминлаш вазифа-лари юклатилган. Илғор хорижий тажрибадан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг бу йўналишдаги назорати самарадорлигини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарига Ҳисоб палатасини шакллантиришда иштирок этиш ваколатини бериш мақсадга мувофиқдир.

ЖАМИЯТДА ҲУҚУҚИЙ ОНГ ВА ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ЮКСАЛТИРИШ ҚОНУН УСТУВОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ МУҲИМ ШАРТИ.

**Шодиева Мағфират Худойбердиевна
Навоий вилояти юридик
техникуми ўқитувчиси**

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш қонун устуворлигини таъминлаш ҳамда қонунийликни кафолатлашнинг муҳим шартларидан ҳисобланади. Кейинги йилларда миллий ҳуқуқ тизимини тубдан ислоҳ қилиш, жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ҳамда малакали юридик кадрларни тайёрлаш масаласига алоҳида эътибор берилмоқда.

Юридик таълимни такомиллаштиришда замонавий ахборот-коммуникация тизимларини жорий этилиши мамлакатимизда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий ислохотлар ва ўзгаришларни самарали амалга оширишнинг муҳим шarti ҳисобланади.

Бугунги кунда барча соҳаларда компьютер ва телекоммуникация технологиялари, дастурий таъминот маҳсулотлари ва улар асосида кенг турдаги интерфаол хизматлар кўрсатишни ўз ичига олган ахборот-коммуникация технологиялари соҳасининг роли ва аҳамияти тобора ортиб бормоқда.

Бузғунчи кучларнинг замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва Интернет тармоғидан фаол фойдаланиши аҳоли, айниқса, ёш авлоднинг дунёқараши, онги, маданиятига салбий таъсир кўрсатишининг олдини олиш, ёшларнинг хавфсиз ахборотдан фойдаланишининг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш юзасидан мамлакатимизда бир қанча ишлар амалга оширилмоқда.

⁸⁶ Герасимов В., Ахмедова З. Парламентский контроль исполнения бюджета. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.rau.su/bserver/N5_2003/5_13.htm, свободный

Халқнинг ҳуқуқий онгини ошириш, юридик таълимни ривожлантириш, замонавий талаблар, илғор халқаро юридик тажриба ва меҳнат бозори эҳтиёжлари асосида юқори малакали, ижодий фикрлайдиган ҳалол кадрлар тайёрлашни таъминлаш, ахборот ва киберхавфсизликни таъминлаш соҳасидаги илғор хорижий тажрибани ўрганиш ва жорий қилиш бўйича тизимли ишларни йўлга қўйиш, миллий ахборот маконини ҳимоя қилишнинг замонавий усуллари жорий қилиш, телекоммуникация, ахборот ва киберхавфсизлик соҳасидаги назорат тизими, муҳим ахборот инфратузилмасини мукамаллаштириш, давлат ахборот тизимлари объектлари, рақамли иқтисодиёт ва шахсий маълумотларнинг ҳимоя қилинишнинг ҳуқуқий базаси мукамаллаштириб борилмоқда.

Юридик кадрлар тайёрлашда ҳозирги замон талабидан келиб чиқиб, ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда машғулотларни олиб бориш келажакда кадрлар фаолиятида муҳим аҳамият касб этади.

Юридик таълим сифати самарадорлигини ошириш мақсадида ҳуқуқ соҳасидаги илмий тадқиқотлар натижаларини амалий жиҳатдан жорий этиш, ўқитишнинг илғор услубларидан кенг фойдаланиш, шунингдек, замонавий талабларни инобатга олган ҳолда таълим стандартларини модернизациялаш ишлари амалга оширилмоқда.

Юридик таълим ва фанни янада ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири ўқув жараёнида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг қўллаш ҳамда ўқув базасини модернизациялаш; клиник юридик таълимни ривожлантириш йўли билан ўқув жараёни ва ҳуқуқни қўллаш амалиёти ўртасида узвий алоқани таъминлашдан иборат.

Юридик техникумда замонавий технологиялар ва интерактив таълим услубларини (Е-Minbar электрон платформаси), талабаларнинг мустақил ўқув ва амалий фаолияти (кейс-стади, коучинг ва ҳ.к.)ни ривожлантириш орқали амалиёт ўташ, шунингдек ўқитувчи ва талабанинг ўзаро масофавий ҳамкорлигини (вебинар технологиялар) таъминлашга, уларда инновацион ва таҳлилий фикрлашни ривожлантиришга мўлжалланган модулли, объектга йўналтирилган ва динамик таълим муҳитини (Moodle) кенг жорий қилиш, амалиётга йўналтирилган ва мунозарали машғулотлар ўтказишни кучайтириш, танқидий фикрлаш ва нотиклик санъатини ривожлантиришни таъминловчи лаборатория ташкил этиш орқали ўқув-услубий базани мустаҳкамлаш йўлга қўйилмоқда.

Ахборот – коммуникация тизимида шахс ҳуқуқлари ҳимояланишининг ҳуқуқий асосларидан яна бири ушбу соҳадаги ижтимоий муносабатларга зарар етказилишининг олдини олиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексида жиноий жавобгарликнинг белгиланишидир.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар, яъни ахборотлаштириш қоидаларини бузиш; компьютер ахборотидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш; компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш; компьютер ахборотини

модификациялаштириш; компьютер саботаж; зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш; телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун жиноий жавобгарлик белгиланган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги 2021 йил 30 мартдаги ЎРҚ-679 сонли қонуни билан Жиноят Кодексига қуйидаги ўзгартиришлар киритилди.

Жиноят Кодекси 158-модасининг 3-қисмига тўлдириш киритилиб, Ўзбекистон Республикаси Президентини омма олдида ҳақоратлаш ёки унга туҳмат қилиш, шунингдек, матбуот ёки бошқа оммавий ахборот воситаларидан, телекоммуникация тармоқларидан ёки Интернет бутунжаҳон ахборот тармоғидан фойдаланган ҳолда уни ҳақоратлаш ёки унга туҳмат қилиш учун жиноий жавобгарлик белгиланди.

Жиноят Кодекси 244-модаси 2-қисмининг “б” бандига ҳам тўлдириш киритилиб, оммавий тартибсизликларга ва фуқароларга нисбатан зўравонлик қилишга омма олдида даъват қилиш оммавий ахборот воситаларидан, телекоммуникациялар тармоқларидан, Интернет жаҳон ахборот тармоғидан, шунингдек матнни кўпайтиришнинг босма ёки бошқа усулларида фойдаланган ҳолда содир этилганлиги учун жиноий жавобгарлик белгиланди.

INNOVATIVE APPROACH AND MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION

Mukhammadjon Jabborov Sunatullo son
Navoi State Pedagogical institute ,
Faculty of History, 2nd year student
Research advisor: Rakhmatov M.G

Today, the basis of sustainable development of any state is innovative activity. History has shown that man has come a long way with his ingenuity, from inventing the first tools of labor to inventing algorithms and nanoparticles, modern innovative computers, the sun, and other high technologies.

Today we are embarking on the path of innovative development aimed at radically renewing all spheres of life of the state and society. This is not a coincidence, of course. Because who will win in today's fast-paced world? A new idea, a new idea, a state based on innovation wins. Innovation means the future. If we start building our great future today, we must start it on the basis of innovative ideas, innovative approaches.

From the first years of independence in Uzbekistan, special attention was paid to creating a solid foundation for the further development of science, leading scientific schools of the country, first of all, the largest and most important organization, the Academy of Sciences of Uzbekistan. The decrees and resolutions adopted by the first President Islam Karimov have become a special incentive for the consistent implementation of state policy in the field of science, technology and innovation in line with new historical realities.

A number of normative documents have been adopted to provide practical support to these incentives. Decree of the First President of the Republic of Uzbekistan Islam Karimov dated July 8, 1992 on state support of science and development of innovative activity and measures of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated July 21, 1992 on measures of state support of development of science and innovation The decision is the first major document in the field of science and innovation development. In accordance with the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated August 7, 2006 on measures to improve the coordination and management of the development of science and technology, reforms aimed at state regulation and management of science in Uzbekistan, focusing its efforts on priority areas were continued.

It is no secret that the XXI century is the century of engineering and technology. Yes, the name was not given in vain. Events in the environment further fueled his interest in organizing. This interest has been followed by unprecedented discoveries in the field of science. Surprising news is being created day by day.

In this regard, it is appropriate to quote the following words of the First President of the Republic of Uzbekistan Islam Karimov: The foundation of our future is laid in educational institutions, in other words, the future of our people depends on how our children are educated today.

Indeed, the foundation of a prosperous future is the young people who are now thriving. Therefore, it is important that they grow up with high knowledge and skills.

Rapid changes in the socio-economic, political and cultural spheres in our country require radical reform of the education system, as a key factor in educating young people to be creative and independent in all respects, which determines the future intellectual potential of the Republic and its prosperity and development. serves as. Therefore, the most important strategic direction in education is the innovative activity of educational institutions.

This has been one of the most pressing issues in all educational institutions, especially in the form of innovative technologies in higher education institutions that train creative, high-potential professionals. In particular, today there is a growing interest in the use of innovative technologies, pedagogical and information technologies in the educational process.

The process of integration of science and industry will be more effective only when universities and technical institutes together with manufacturing companies and firms implement research and innovation projects with a small share in patented development. It is no coincidence that 85% of all international patents issued by the European Patent Office account for such joint development.

World experience shows that only in countries with a well-developed innovation system, innovation processes are carried out effectively, technologies and other popular products are commercialized. The participation of the state in this process, the real sector of the economy and the support of innovative activities of leading companies are important. Indeed, science is the basis of this integration mechanism, which ensures the technical progress of the state and the socio-economic development of society.

In conclusion, it should be noted that if today's innovative technologies are successfully used in science and education, the new generation will learn from this world experience and grow up, there is no doubt that the future of our country will be bright.

List of used literature:

1. From the speech of Shavkat Mirziyoyev, December 22, 2017, in his address to the Oliy Majlis.
2. Islam Karimov. Uzbekistan is on the path of independent development. T.: "Uzbekistan", 1994.

O'ZBEKISTONDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING O'RNI VA JAMIYATIMIZ TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATI.

**Quvonov Sardor,
Jalilov Mirsaid Bektosh o'g'li
NavDPI 1-kurs magistrantlari**

Annotatsiya: Ommaviy axborot vositalarining jamiyatimiz hayotidagi mavqei va tutgan o'rni nechog'li muhim ahamiyat kasb etishini vaqtning o'zi isbotlamoqda. Jamiyatimizda kechayotgan islohotlar tajribasi shuni ochiq-oydin ko'rsatmoqdaki ommaviy axborot vositalarining erkin va mustaqil faoliyatini ta'minlamay turib, tom ma'nodagi demokratik o'zgarishlarga erishish mumkin emas.

Kalit so'zlar. Matbuot, ommaviy axborot, demokratiya, bloggerlik, jurnalist etikasi, teliradiokompaniya, gazeta-jurnal.

Ma'lumki, rivojlangan huquqiy demokratik davlatda ommaviy axborot vositalari siyosiy institut sifatida jamiyatni boshqarishda, to'g'rirog'i, uni ma'lum qonun-qoidalar asosida boshqaruvini tashkil etishda muhim ijtimoiy-siyosiy vazifani ado etadi. U nafaqat axborot yetkazish vositasi vazifasini bajaradi, balki jamiyatda mavjud muammolarni bartaraf etish, mustaqil siyosiy kuch sifatida hokimiyat tomonidan qabul qilinadigan qarorlarga jamiyat manfaatlari yo'lida ta'sir ko'rsatadi. Ommaviy axborot vositalari aynan shu funksiyani bajarishi bilan huquqiy fuqarolik jamiyatida siyosiy institut vazifasini o'taydi. Ommaviy axborot vositalarining jamiyatning "to'rtinchi xokimiyati" deb atalishining mohiyatida ham uning siyosiy institut sifatidagi vazifasi yotadi. Ommaviy axborot vositalari esa bu jarayondagi eng muhim bo'g'in hisoblanadi, ya'ni jamoatchilikning, xalqning hokimiyatga nisbatan fikrini erkin, xolis ifoda etadi va hokimiyat bilan jamiyat o'rtasidagi vositachi vazifani o'taydi. Shu bilan birga davlat tomonidan qabul qilingan qarorlarni amalga oshirishda ham jamoatchilik fikrini yo'naltirishga xizmat qila olishi, jamiyat oldida turgan eng muhim vazifalarni amalga oshirishda juda katta rol o'ynashi kerak. ».XX asrning so'nggi o'n yilligi insoniyat tarixida katta o'zgarishlarga boy bo'ldi. Xususan, yurtimiz mustaqilligi va uning mustaqil davlat sifatida dunyo hamjamiyatida munosib o'rin egallashi insoniyat tarixida kechgan buyuk o'zgarishlarning ahamiyatli jihatlaridan biri bo'ldi. Yurtimiz oldida bir siyosiy tuzumdan boshqasiga o'tishdek murakkab va ma'suliyatli vazifa ko'ndalang bo'ldi. Aynan shu bois, ommaviy axborot vositalari erkinlashtirish to'g'ri tanlanganini hayotning o'zi isbotlab turibdi.

Mazkur tamoyil ommaviy axborot vositalari sohalariga ham bevosita taalluqli ekanini o'tgan o'n ikki yillik tajribamiz yaqqol ko'rsatmoqda. «Bozor munosabatlariga o'tish uchun, – degan edi birinchi prezidentimiz I.Karimov 1992 yilning yozida, – odamlarni shunga tayyorlash, avvalo, ko'niktirish kerak. 74 yil bir xil tuzumda yashab kelib, bir yoki ikki-uch yil ichida butunlay boshqa tartibga o'tib bo'lmaydi». Bu so'zlarni ma'naviyatning muhim bo'lagi bo'lmish matbuot sohasiga ham bimalol tatbiq etish mumkin. jamiyat ijtimoiy ongi, inson tafakkuridagi o'zgarishlarga munosib ravishda islohotlar qadamma-qadam odimlaganiga guvoh bo'lamiz. Taraqqiyot bosqichlarini davrlashtirish hamisha turlicha qarashlarga sabab bo'lgan, lekin muhimi bosqichlarning soni yoki qamrab olingan davri emas, balki maqsad va vazifalarni nechog'lik hal etilishidir. Mustaqil O'zbekiston davri ommaviy axborot vositalari oldidagi eng katta maqsad va marra esa mutloq yangi – matbuotda so'z va fikr erkinligiga erishishdan iborat edi. Biz ommaviy axborot vositalarini erkinlashtirish jarayonini shartli ravishda uch bosqichdan iborat deb belgilashni maqsadga muvofiq deb topdik. Birinchi bosqich, 1990 yildan boshlanib, 1995 yillarni o'z ichiga oladi. 1990 yilning yanvarida «Xalq so'zi» va «Narodnoye slovo» gazetalari chiqa boshladi. Bu erkin o'zbek matbuotining, qolaversa mustaqil yurtning debocha nashri edi. 1991 yilning 14 iyunida «Ommaviy axborot vositalari to'g'risida» qonun qabul qilindi. 1992 yil 8-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul etilishi ham ommaviy axborot vositalari hayotida katta voqea bo'ldi. Konstitutsiyaning maxsus XV bobi «Ommaviy axborot vositalari» deb nomlandi va ommaviy axborot vositalari demokratik tuzumning zarur konstitutsiyaviy instituti sifatini o'zida mujassam etdi. Konstitutsiyada senzura yo'l qo'yilmasligi rasman e'lon qilindi. Shu davrda mahalliy nashrlarni nomarkazlashtirish harakatlari boshlanib ketdi va bu jarayon ham matbuotni erkinlashtirish, demokratik tamoyillarni nashrlar hayotiga tobora kirib borishida muhim ahamiyat kasb etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent 2018.
2. 1991-yi 114-iyunda qabul qilingan "Ommaviy axborot vositalari" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonuni
3. Sh. M. Mirzoyayev "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" Toahkent O'Bekiston 2017.

MASOFAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANGAN HOLDA KELAJAKDAGI INFORMATIKA O'QITUVCHILARINI O'QITISH MODELI TASHKIL ETISHNI O'RGANISH

**Rustamova M., Navoiy Davlat pedagogika instituti ,
X.M.Xasanov, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATUFF**

Ta'limni axborotlashtirish sharoitida kelajakdagi informatika o'qituvchilarining tayyorgarligi tahlil qilingan, masofaviy ta'lim texnologiyalari (DOT) va an'anaviy trening, ushbu ta'lim turlarining ijobiy va salbiy tomonlari ochib beriladi, DOTning

faoliyat funktsiyalari aniqlanadi va ularning asosida DOT yordamida o'rganish modeli yaratiladi. Masofaviy va an'anaviy usullarni birlashtirgan holda aralash o'qitish ko'rsatilgan texnologiya qurilgan modelga asoslangan. Jamiyatni axborotlashtirish davrida sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda va ta'lim sohasida. Birinchi o'rinda nafaqat bilim, balki ushbu bilimlarni turli hayot, professionallarni muammolar hal qilishda qo'llash qobiliyati turadi. Ta'lim sifati hozirda mutaxassisning, birinchi navbatda o'z ichiga olgan vakolati kontseptsiyasi bilan bog'liq ma'lumot bilan ishlash, mustaqil ravishda qaror qabul qilish, bilimlaringizni yangilash qobiliyati. Shu sababli, har xil mutaxassislikdagi bo'lajak o'qituvchilarni vosita va usullardan foydalangan holda pedagogik faoliyatga tayyorlash oliy pedagogik ta'limning eng muhim vazifalaridan biri edi. Informatika tayyorlash kompyuter fanlari o'qituvchilari, o'zlarining kasbiy faoliyatlarida informatika o'qituvchisi sifatida faoliyat turli rollarda harakat qilishi mumkin - maslahatchi, ma'mur sifatida, psixolog, ekspert va boshqalar. Professionallarga qo'yiladigan asosiy talablar kelajakdagi informatika o'qituvchisini tayyorlash mustaqillikka aylanadi ta'lim olish; ta'lim faoliyati rejimini tanlash uchun axborot faoliyatini amalga oshirish ko'nikmalarini shakllantirish, shuningdek va o'rganishda rejalashtirilgan rivojlanish uchun zarur bo'lgan bilimdir.

Birlamchi oliy ta'limni modernizatsiya qilishning vazifasi mamlakat taraqqiyotining zamonaviy hayotiy ehtiyojlariga javob beradigan yangi, zamonaviy ta'lim sifatiga erishishdir. Pedagogik nuqtai nazardan, bu ko'p qirrali vazifadir talabalar, ularning qobiliyatlari, o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyatlari, yoshlarning o'zgarishga moslashishga tayyorligi va qobiliyatini shakllantirish ijtimoiy sharoit. Ushbu vazifalarni hal qilish ta'lim mazmunini farqlamasdan imkonsizdir.

Keling, an'anaviy ta'lim va uning vazifalarini ko'rib chiqishdan boshlaymiz. Zamonaviy didaktika o'quv jarayonining uchta funktsiyasini ajratadi: tarbiyaviy, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy [2]. Ta'lim funktsiyasi - bu jarayon trening birinchi navbatda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan. Ta'limning ta'lim funktsiyasini tahlil qilib, biz bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan rivojlanish funktsiyasini taqsimlashga kelishamiz. Ta'limning rivojlantiruvchi funktsiyasi shundan iboratki, o'rganish jarayonida bilimlarni o'zlashtirish, barchani rivojlantirish talaba shaxsiyatining sohalari, shaxs esa faoliyat jarayonida rivojlanadi. Agar u maxsus yo'naltirilgan bo'lsa, o'qitish rivojlanadi ya'ni shaxsiy rivojlanish maqsadida. Ta'lim mazmuni tanlovi mavjud va o'quv jarayonini tashkil etishning didaktik tizimi barpo etilmoqda. Ta'limiy o'qitishning vazifasi shundaki, axloqiy va estetik g'oyalarni o'rgatish jarayonida dunyoga qarashlar tizimi, jamiyatdagi xatti-harakatlar me'yorlariga rioya qilish, unda qabul qilingan qonunlarni bajarish qobiliyati shakllanadi. Ta'lim jarayonida shaxsning ehtiyoji ham shakllanadi, ijtimoiy motivlar xulq-atvori, faoliyati, qadriyatlari va qadriyatga yo'nalishi, dunyoqarashi. O'quv funktsiyalari jarayonning barcha didaktik tarkibiy qismlarida amalga oshiriladi o'rganish; o'quv vazifalari majmuasida, o'qitish mazmunida, usullar tizimida, shakllari, o'quv qo'llanmalari, shuningdek o'quv jarayonining psixologik sohasi. Endi masofaviy o'qitish va uning funktsiyalarini ko'rib chiqishga o'tamiz.

Masofaviy ta'lim (DL) - bu an'anaviy, yangi, keng assortimentdan foydalanishga asoslangan ta'limning universal gumanistik shakli axborot va telekommunikatsiya

texnologiyalari va texnik vositalar, bu o'quvchining ta'limni erkin tanlashi uchun sharoit yaratadi standartlarga javob beradigan fanlar, o'qituvchi bilan dialog almashinuvi, o'quv jarayoni talabaning makon va vaqt ichida joylashgan joyiga bog'liq emas.

An'anaviy ta'lim shakllaridan masofaviy o'qitish quyidagi xarakterli xususiyatlari bilan ajralib turadi: moslashuvchanlik, modullik, interaktivlik, masofadan o'qitishni qo'llash sohasidagi tadqiqotlarni tahlil qilib, muvofiqlashtirish, boshqarish, texnologiyalarni tanlash va h.k. quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Treningning maqsadi - stajer tomonidan mutaxassis modeli va davlat buyurtmasiga muvofiq shakllanadigan ko'nikmalar va bilimlar tizimini egallash.

- tadqiqot - talabalar, o'qituvchilar, tadqiqotchilar va boshqalarning turli xil qo'shma tadqiqot ishlarini tashkil etish;

- maslahat - tezkor maslahat berish talabalarning keng doirasi;

- o'rganilayotgan mavzu bo'yicha tezkor - tezkor ma'lumotlar, g'oyalar, rejalar almashinuvi;

- kommunikativ - talabalar va tinglovchilarni muloqot qobiliyatlarini, muloqot madaniyatini shakllantirish;

- axborot - har xil manbalardan ma'lumotlarni olish, zamonaviy kompyuterlar yordamida qayta ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiya, uni saqlash va uzatish;

- rivojlanayotgan - madaniy, gumanitar rivojlanishga hissa qo'shish talabalar boshqa rejadagi ma'lumotlar bilan tanishish asosida. Ro'yxatdagi an'anaviy va masofaviy o'qitish funktsiyalarini hisobga olgan holda, aralash ta'limni tashkil etish maqsadga muvofiqdir, degan xulosaga kelish mumkin. O'sha kunduzgi ta'limni masofaviy ta'lim texnologiyalari bilan birlashtirish. Ushbu maqsadlar uchun biz o'quv jarayonining modelini shu tarzda qurishni taklif qilamiz shuning uchun kunduzgi shaklning kuchli tomonlarining oqilona kombinatsiyasi mavjud masofaviy o'qitish texnologiyalarining afzalliklari va o'qitish

Shunday qilib, zamonaviy masofaviy ta'lim texnologiyalari noan'anaviy axborot manbalariga kirish imkoniyatini ochadi, mustaqil ish samaradorligini oshiradi va ijod uchun mutlaqo yangi imkoniyatlar beradi. Va ta'limni axborotlashtirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi davrida kelajak o'qituvchisi rivojlanishi kerak edi maksimal idrok etish va yangi darajani o'zlashtirishga tayyorlik sifati ushbu texnologiyalardan, bu, ayniqsa, kelajakdagi kompyuter fanlari o'qituvchilari uchun to'g'ri keladi

HUQUQIY TA'LIM JARAYONIDA INTERFAOL O'YINLARDAN FOYDALANISH

NavDPI o'qituvchisi O'.Shonazarov

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da “Inson, uning har tomonlama uyg'un kamol topishiga va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlari va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning

andozalarini o'zgartirish Respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi⁸⁷ ekanligi alohida ta'kidlab o'tilgan. Shu boish hozirgi kunda ta'lim jarayonida yangi innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarini, interaktiv metodlarni qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor borgan sari kuchayib bormoqda.

Ma'lumki, bilim berish, o'qitish - "ta'lim jarayoni" deb, ta'lim samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi, ta'lim maqsadiga erishish yo'llari, usullari esa "metod" deb yuritiladi. O'qituvchi va o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi aniq maqsadga erishishiga qaratilgan birgalikdagi faoliyatlari ta'lim usuli bo'lib, o'quv materialini nazariy va amaliy jihatdan o'zlashtirish yo'llarini anglatadi. O'quv faoliyati mazmunining to'laqonli yoritilishida ta'lim shakli, metod va vositalarining ahamiyati katta bo'lib, o'qitish metodlari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday kechishi, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish, qay tarzda olib borish kerakligini belgilab beradi. Ta'lim shakli, vositalari, metodlari sinfdan-sinfga, bosqichdan bosqichga o'tgan sari oddiydan-murakkabga qarab o'stirib borilgan holda qo'llanilishi, dars jarayonida ham bir emas, bir necha metodlardan foydalanish mumkin. Dars samaradorligi bevosita ushbu metodlarning to'g'ri qo'llanishiga bog'liq bo'ladi. Turli xil pedagogik vaziyatlarda o'qituvchi va o'quvchi-talabalarning faoliyati fikrlarining o'zgarib, almashinib turishi, albatta, dars metodlarining o'zgarishiga ham sabab bo'ladi. Bu pirovard natijada har bir darsning boshqalariga o'xshamagan shaklda, o'ziga xos tarzda tashkil etilishiga yordam beradi va o'quvchi-talabalarda ushbu fanga qiziqish, yangiliklarni ilg'ab olishga intilish hissini uyg'otishga olib keladi.

Bugungi kun o'qituvchisi har bir mashg'ulotga kirar ekan, har doim uning oldida "Darsni qanday tashkil etish kerak?", "Qaysi didaktik materialdan qay tarzda foydalanish kerak?", "Ushbu mavzuni o'tishda qaysi metodlardan foydalanish samarali bo'ladi?" degan savol turadi. Darsda ko'zda tutilgan ta'limiy-tarbiyaviy maqsadlarga erishishda o'qituvchining o'z mutaxassisligi doirasidagi chuqur bilimi, intellektual salohiyatining o'zi yetarli emas. O'qituvchi o'zidagi bilimlarni o'quvchilarga to'liq singdira olishi hamda ularda egallangan bilimlarini amalda qo'llay olishga qaratilgan ko'nikma va malakalarni shakllantira olishi kerak. Shu bois har bir fan o'qituvchisi, xoh u maktab o'qituvchisi, xoh u oliy ta'lim o'qituvchisi bo'lsin, nafaqat o'z tajribasi, balki o'zgalar tajribasiga ham suyangan holda dars o'tish metodlari ustida jiddiy bosh qotirishi zarur.

Metodlarning ob'ektiv va sub'ektiv jihatlari mavjud bo'lib, uning ob'ektiv jihatparida barcha didaktik qoidalar, qonunlar va qonuniyatlar, tamoyillar, ya'ni o'quv faoliyatining shakllariga xos bo'lgan barcha umumiy jihatlar aks etsa, sub'ektiv jihatlari pedagog shaxsi va ta'lim oluvchilarning o'ziga xos xususiyatlari, konkret shart-sharoitlarga bog'liq bo'ladi. Keyingi yillarda ta'lim jarayonida erkin fikrlaydigan, mustaqil izlanadigan o'quvchilarni shakllantirishga yo'naltirilgan interfaol – interaktiv usullarni qo'llashga e'tibor kuchaydi. "Interfaol" atamasi lotincha "interakt" so'z birikmasidan olingan bo'lib, "inter" - o'zaro, birgalikda va "akt" – faoliyat ma'nolarini anglatadi.

⁸⁷Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш миллий дастури //Олий таълим меъёрий ҳужжатлар тўплами, 1-қисм.-Т.: "Шарқ", 2001. -19-6.

Interfaol metodlar ta'lim jarayoni ishtirokchilarining birgalikda, ya'ni o'zaro hamkorlikdagi faoliyat yuritishiga asoslanadi, Bunda o'quvchilar va talabalar an'anaviy ta'limdagi kabi faqat tayyor bilimlarni eshitib qabul qiluvchi passiv ob'ektdan ta'lim jarayonida bevosita ishtirok etuvchi, mustaqil fikrlovchi faol sub'ektga aylanadilar. Tadqiqotchi I. Rajabova ta'kidlashicha, "Interfaol metodlardan to'g'ri foydalanilganda, bilim olish o'quvchi uchun qiziqarli hayotiyfaoliyatga aylanadi. Bunday usullar qo'llanilganda, o'quvchilar o'qitilmaydi, balki ularning o'zlari o'qituvchi bilan birgalikda muayyan yo'nalish va mikdordagi bilimlarni mustaqil o'zlashtirishadi". Biroq bunda, o'qituvchining o'rni nihoyatda katta, chunki, u muayyan fan o'quv dasturi asosida rejalashtirilgan, darslik, qo'llanmalarda belgilab berilgan muayyan mavzuga xos xususiyatlar, mavjud pedagogik shart-sharoitlar, o'quvchilarning yosh, psixologik va fiziologik xususiyatlari, ularning hayotiy ehtiyoji va qiziqishidan kelib chiqib, ta'lim metodlari va dars shakllarini tanlaydi. Ushbu jarayonda, albatta, o'qituvchining bilim va malaka darajasi, dunyoqarashi, ijodkorligi, vaziyatni baholay olishi hamda unga muvofiq tezkor harakat qila olish layoqati muhim o'rin tutadi. O'z navbatida, o'quvchilarning yosh, psixologik, fiziologik xususiyatlari, bilim darajasi, dunyoqarashining ko'lami hamda sinf, guruhning faolligi ham noana'anaviy ta'lim shakli, metodi va vositalarini tanlash, ulardan maqsadga muvofiq foydalanish uchun turtki bo'ladi.

Ma'lumki, ta'lim jarayoni ikki tomonlama xarakterga ega bo'lib, o'qituvchi va o'quvchilarning teng munosabatlaridan tashkil topadi. Bu jarayonga rahbarlik qiluvchi o'qituvchi ta'lim jarayonining to'g'ri tashkil etilishi, ta'lim maqsadlarining to'g'ri amalga oshirilishi va ta'lim natijalari uchun javobgar shaxs hisoblanadi. Ammo bu, ta'lim jarayoni o'qituvchining to'liq hukmronligi ostida amalga oshadigan jarayon, degan noto'g'ri fikrning tug'ilishiga asos bo'la olmaydi. Ta'lim jarayoni o'quvchilarning fan asoslarini o'zlashtirishlariga oid mexanizmga bo'lib qolmasdan, balki shaxsning umumiy ijtimoiy-madaniy qobiliyatlarini tarkib toptirishga ham qaratilishini unutmaslik lozim. Hozirgi davr talabi o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorlik munosabatini yo'lga qo'yish orqali o'quvchi talabalarning ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqarish va ularni faollashtirishdir. Interfaol ta'lim jarayonini quyidagi ikki qismga bo'lish mumkin:

- o'qituvchi bilan o'quvchilar hamkorligi;
- o'quvchilarning o'zaro bir-birlari bilan hamkorligi.

O'qituvchi bilan o'quvchilarning hamkorligi o'qituvchining o'quvchilarga ko'rsatadigan yordamidan boshlandi. U asta-sekin faollashib, o'qituvchi bilan o'quvchilarning o'zaro hamkorlik pozitsiyasiga o'sib o'tadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchining o'quvchilar bilan hamkorlik qilishi katta ahamiyatga ega. O'quvchilarning fanga qay darajada ixlos qo'yishi o'qituvchining mana shu hamkorlik jarayonini yo'lga qo'yish mahoratiga, ya'ni pedagogik ijodkorligiga bog'liq. Sh.A.Amanashvili "Pedagogik ijodkorlikni faqatgina yangilikka, tajribalar o'tkazishga intilish deb tushunmaslik kerak" deb ta'kidlaydi. Haqiqatan ham, o'qituvchi bilan o'quvchilarning o'quv faoliyatidagi muhitning to'g'ri uyushtirilishi o'quvchilarni fanga bo'lgan qiziqisjlari, intilishlarini kuchaytiradi, butun kuch va g'ayratlarini sarflab, o'zlarini namoyon qilishga undaydi.

Ta'limning dars shakli. Huquqiy ta'limning asosiy shakli bu dars bo'lib, bir tomondan o'qitishni tashkil etishning kollektiv shakli, ikkinchi tomondan kurs, mavzuning mantiqiy birligini qamrab oladi. Darsni muvofaqqiyatli olib borish ko'proq o'qituvchining uni qanday tashkil etilishiga bogliq.

Huquq asoslarini o'qitish huquqiylik to'grisida egallagan huquqiy tajriba va axborotlarni o'rganish jarayonini o'z ichiga oladi. Darsning bosh vazifasi uni o'quvchilarga yetkazib berish va erishilgan tajribalar bo'yicha o'quvchilar jamoasini hamkorlikdagi faoliyatini tashkil qilishdir.

4-ШҶЪБА

АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТИЗИМИДА ШАХС ХУҚУҚЛАРИНИ ХИМОЯЛАНИШИНИНГ ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ: ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ ВА ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ХУҚУҚ ТИЗИМИ

ЗАМОНАВИЙ ОЛАМДАГИ ИНТЕРНЕТ БИЛАН МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТАНҚИДИЙ ФИКРЛАШ

НавДПИ Математика ўқитиш методикаси
кафедраси доценти п.ф.н А.А Жалилов

Рақамли маълумотлар ва технологиялар чатлардаги енгил сёрфингдан ўтиб асталик билан жамиятни манипуляция қилиш ва жамиятни издан чиқариш инструментига айлана бошлади. Янги технологиялар ва медиа соҳасида бундай ўзгаришлар оммавий коммуникация воситалари ва умуман ахборот маконини танқидий қабул қилишга йўналтирилган таълимга бўлган эҳтиёжнинг ўсиб бораётганидан далолат беради. Бундай таълим бизга нафақат медиа тушунчасининг ўзини, балки унинг сиёсий ва ахлоқий асосларини қайта англашга ёрдам бериши керак.

Дивина Фрау-Майгс (Франция)

Агарда илгари саводхонлик ҳақида сўз кетганда одамнинг маълумоти, унинг ёзма ва оғзаки нутқи, фикрлаш кенглиги ва тафаккури кўзда тутилган бўлса, бугунги кунда ушбу тушунча инсон фаолиятининг кўп сонли йўналишларини, шу жумладан, ахборот, медиа ва рақамли коммуникация воситалари билан боғлиқ фаолиятни ҳам қамраб олади. Бу эса ушбу тушунчанинг кенгайишига олиб келган.

Хозирги кунда интернет сайтларига ҳар қандай маълумотларни жойлаш мумкин ва у маълумотларнинг хажми жудаям ортиб кетдики уни ўлчай оладиган ўлчов бирлигининг ўзи мавжуд эмас. Тармоқлардаги маълумотларнинг қай даражада фойдали ёки зарарли эканлигига ажрата олиш учун эса воқеликка очиқ кўз билан қараш, жаҳонда ва ён атрофимизда юз бераётган ўзгаришларга, тобора кучайиб бораётган маънавий таҳдид ҳамда хатарларни, тарқатилаётган турли маълумотлар, ахборотларни тўғри баҳолаб, улардан тегишли хулоса ва сабоқ чиқариш доимо хушёр бўлишни талаб қилади. Мамлакатимизда ахборотлаштириш ва интернет ресурсларидан фойдаланиш юзасидан кўплаб Қонунлар ва қарорлар қабул қилиниб, амалда ижроси таъминланмоқда, дарсликлар ва журналлардан фойдаланиш имкониятини яратмоқда, фойдаланувчиларнинг турли янгиликлардан фойдаланишларида, илмий ва тадқиқот ишларини олиб боришларида ҳамда масофавий лойиҳаларда иштирокларини таъминламоқда.

Лекин Интернет тармоғидан фойдаланишда масаланинг иккинчи томони мавжудки, у ҳам бўлса, интернет саҳифаларига наркотиклар, беҳаё фильмлар, ахлоқсиз ўйинлар, диний, ирқий дискриминацияни тарғиб қилувчи материаллар ва бошқа салбий, ёт ғоялардан иборат виртуал оламга кириб қолиши туфайли

Ўзининг ёки ўзгаларнинг жонига қасд қилиш оддий ҳолга айланаётгани сир эмас. Компьютер хизматларидан фойдаланиш учун вақтини ҳам, пулини ҳам хаттоки соғлиғини ҳам аямайдиганлар сафи тобора кенгайиб бормоқда. Ёки баъзи мамалакатларда реал ҳаётни виртуал ҳаётга алмаштирган, рухий носоғлом беморларни даволашга ихтисослашган шифохоналар ташкил этилаётгани ҳам глобал тармоқдан тўғри фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш долзарб масала эканлигини кўрсатмоқда.

Одамнинг асосий хислати ҳисобланадиган танқидий фикрлаш кўникмасига эътибор қаратиш зарур. Танқидий фикрлаш - бу ахборот ва билимларни истеъмол қилиш жараёнига тааллуқли категория ҳисобланади. Бу содир бўлаётган воқеа объекти ва предметига нисбатан таҳлил қилиш, маълумотларни таққослаш, шубҳаланиш ва саволлар бериш лаёқати демак. Бу медиаматнни ўхшаш мавзулар ва воқеалар билан боғлаш лаёқати демак. Танқидий фикрлашни ривожлантириш натижасида киши асосланган хулосаларни ифодалаш, асосланган баҳо бериш, шарҳлаш, олинган натижаларни эса вазиятлар ва муаммоларга нисбатан ўринли қўллай олишга қодир бўлади. Бу ахборотни олишга истеъмолчи сифатида муносабатда бўлишга йўл қўймайдиган аудиториянинг фаол позициясидир. Танқидий фикрлаш ахборот берувчилар томонидан манипуляцияларга йўл қўймайди ва оқилona гумонсирашни кўзда тутади.

Шунинг учун ҳам катталарнинг вазифаси – интернет тармоғида мавжуд маълумотларни, ахборотларни тушуниб, кераклисини танлаб олиш шароитларини яратиш ва таҳлил қилиш кўникмасини шакллантиришдан иборатдир. Агар ўқитувчи ўз фани бўйича Интернат сайтлар рўйхатини тузиб, ресурслар билан ўқувчиларни таништиради, уларнинг фаолиятини мақсадга йўналтиради, улар бегона сайтларга ҳуда беҳуда қирмайдилар. Интернет кенг имкониятлар яратиб берувчи тармоқ бўлиб, фан ўқитувчилари ва ўқувчиларда бу тармоқда ишлаш кўникма ва малакаларни ривожлантириш такомиллаштириб бориш таълим тарбия жараёни самарадорлигини оширишга хизмат қилиши зарур. Шунини таъкидлаш керакки, замонавий оламдаги оммавий ахборот ва интернет билан мулоқот маданиятини шакллантириш мақсадида ижодий, коммуникатив салоҳиятлар, танқидий тафаккур, ахборотларни тўлақонли идрок этиш, талқин қилиш, таҳлил қилиш ва баҳолашнинг турли шакллари ўқитиш мақсадида оммавий коммуникация воситалари ва материаллари ёрдамида шахсни ривожлантириш муҳим вазифа бўлиб қолмоқда. Ҳозирги кун талаби ҳам ушбу технологияни мукамал билиш, амалда қўллай олиш, ёшларнинг компьютер саводхонлигини ошириш. Интернет тармоғидан унумли фойдаланиш билим ва кўникмалари шаклланган малакали кадрлар тайёрлашдан иборат. Ўқувчи ёшларда интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш учун саводлилиқ-билимлиқ-салоҳиятлилиқ-маданият менталитет тизимини ривожлантириш зарур. Бугунги кунда ўқитиш ва ўрганиш жараёнида Интернет технологияларига катта ўрин ажратилмоқда.

Хозирги кунда кўплаб мамлакатларда интернетдан фойдаланиш дарслари факультатив сифатида мактаб дастурига киритила бошланди. Бундай факультатив дарслар орқали ;

-ўқувчи -ёшлар интернетдан олинадиган маълумотларнинг ҳаққоний ва тўғрилигини текширишга ўргатилади;

- интернетдан фойдаланиш маданияти шакллантирилади;

- уларнинг салбий томонларини, ёшларнинг онгига таъсирини камайтириш чора тадбирлари кўрилади;

- ахборотлардан фойдаланиш тартиб қоидалари кенг тарғиб қилинади;

-уларнинг имкониятларидан тўғри йўлда фойдаланиш кўникмаларини тарғиб этилади;

-интернет ресурсларидан тўғри ва оқилона фойдаланиш ташкил этилади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, бугунги кун баркамол авлод ёшларини тарбиялашда ахборот коммуникация технологияларини ўрганиш интернет ресурсларидан оқилона фойдаланиш етакчи ўринни эгаллайди.Яъни бугунги куннинг замонавий малакали мутахассиси бўлиш учун замонавий билимлардан орқада қолмаслигимиз кераклигини ўқувчи- ёшлар онгига сингдиришимиз керак бўлади.

АХБОРОТ САВОДХОНЛИГИ КОМПЕТЕНЦИЯСИГА ДОИР ТАНҚИДИЙ ТАФАККУР ЁШ АВЛОДНИНГ САЛОМАТЛИГИ ВА ФАРОВОНЛИГИ ОМИЛИ

**НавДПИ Факультетелараро жисмоний маданият
кафедраси ўқитувчиси Д.О Рахмонова**

Бугунги глобаллашув жараёнлари, инновациялар даврида интернетдан фойдаланиш маданиятини ўқувчи- ёшларда тўғри шакллантириш таълим жараёнида уларда мустақил, шахсий ва танқидий тафаккурни ривожлантириш вазифасини қўймоқда. Чунки, узлуксиз таълим тизимида ахборот коммуникатив технологияларидан фойдаланиш тизимини такомиллаштириш орқали ўқувчи ёшларда оммавий ахборот воситаларидан, интернетдан фойдаланиш маданиятини жорий этиш билан бирга педагогик , психологик , маънавий ҳамда жисмоний зарар етказмасликка хизмат қилувчи рационал онг, тафаккур ва дунёқарашни шакллантириш зарурияти мавжудлигини инкор этиб бўлмайди.

Ахборот саводхонлиги концепцияси умуминсоний ҳуқуқларга асосланади ҳамда айрим шахслар, жамоалар ва бутун миллатлар сўз эркинлиги ҳуқуқи ва ахборотдан фойдаланиш эркинлиги ҳуқуқидан фойдаланишининг асосий шarti деб ҳисобланади. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 19-моддасида қайд этилишича, “Ҳар бир инсон эътиқод эркинлиги ва уни эркин ифода қилиш ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ ҳеч бир тўсиқсиз ўз эътиқодига амал қилиш эркинлигини ҳамда ахборот ва ғояларни ҳар қандай восита билан, давлат чегараларидан қатъи назар, излаш, олиш ва тарқатиш эркинлигини ўз ичига олади”.

Ахборот саводхонлигини ўқув жараёнига интеграция қилиш дунёнинг турли мамлакатларида турлича суръатлар билан кечмоқда. Масалан, АҚШдаги Стони Брук университети ўзига хос янгиликлар саводхонлиги маркази (newsliteracy) ҳисобланади. У ерда медиасаводхонлик янгиликлар журналистикасида тўртта йўналишга бўлинади: ахборотнинг турли шакллари бeлгилаш, бунинг факультет “сизнинг ахборот қўшничилигингизни билиш” деб атайди; ахборот манбалари ва янгиликлардаги манбаларни баҳолаш; янгиликлар ва фикрларни аниқлаш; ва ОАВнинг бир томонламалигини тушуниш ва аниқлаш, шунингдек, янгиликлар истеъмоличиларининг қарашлари улар медиаматнларни қандай тушунишига таъсир кўрсатишини тушуниш.

Америкалик олимларнинг фикрича, ахборот саводхонлиги компетенцияси ва медиаконтентга доир танқидий тафаккур ёш авлоднинг саломатлиги ва фаровонлиги, шунингдек, уларнинг мамлакатнинг фуқаролик ва иқтисодий ҳаётидаги келгуси иштирокида ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Media Literacy Now лойиҳаси оммавий ахборот воситаларининг саломатликка таъсирини аниқлаш бўйича тадқиқот ўтказди ва медиасаводхонликни ушбу жараёнга аралаштириш стратегияси деб белгиледи. Чекиш АҚШда бевақт ўлим ҳолатларининг асосий сабабларидан биридир ва чекишдан вафот этганларнинг 90 фоизи чекишни ўсмирлик давридан бошлаган. Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, ОАВдаги чекиш билан боғлиқ хабарлар, жумладан, фильмлар ва реклама эълонларидаги персонажларнинг чекиши ўсмирлар ўртасида чекувчилар сонини сезиларли тарзда кўпайтиради. Кейинчалик амалга оширилган лойиҳалар давомида улар шундай ҳулосага келганки, ўз ичига медиасаводхонликни қамраб олувчи ўқув дастури чекишга қарши анъанавий дарсларга (улар самарали, аммо медиасаводхонликни кўзда тутмайди) нисбатан анча самарали бўлиб, ўқувчиларнинг чекишдан сақланишларига ёрдам беради.

Ушбу маъруза чекиш, алкогольли ичимликларни ва гиёҳванд моддаларни истеъмоли қилиш; семириш ва тўйиб овқатланмаслик; руҳий саломатлик, уйқунинг бузилиши ва академик характеристикалар, интернет ва ижтимоий тармоқларнинг таъсири, шафқатсизлик ва зўравонлик; ёшлар учун жисмоний саломатлик образи каби долзарб масалаларни қамраб олади. Ҳисоботда медиаахборотли истеъмолининг ушбу муаммоларнинг авж олишига таъсири кўрсатилган ва ахборот саводхонлиги компетенцияси ва медиаконтентга доир танқидий тафаккур ёш авлоднинг саломатлиги ва фаровонлиги, тўғри танлов қабул қилишда, ўлим ҳолатларининг олдини олишда ва мақбул келажак барпо этишда медиасаводхон ёшлар қўлидаги энг самарали воситалардан бири сифатида келтирилган. Яна битта мисол келтирамиз, дунёда 2011 йилдан бошлаб ўсмирлик депрессияси ва ўзини ўзи ўлдириш даражаси ниҳоятда кўпайиб кетди. “Муболағасиз айтиш мумкинки, ёш авлод руҳий саломатлик соҳасида сўнгги ўн йилликлар давомидаги энг оғир инқироз ёқасида турибди... Биз ёшларнинг қўлига бериб қўйган ускуналар уларнинг ҳаётига жиддий таъсир кўрсатиб, уларни жиддий тарзда бахтсиз қилаётганлигига ишончли далиллар мавжуд”.

Яқинда ўтказилган бошқа тадқиқотлар эса шуни кўрсатмоқдаки, ижтимоий тармоқларда кунига 2 соатдан ортиқ бўлиш ўсмирлар руҳий саломатлиги

ёмонлашувига олиб келади, бунга депрессия аломатлари, хавотирланиш ва ўзини ўзи ўлдириш тўғрисидаги фикрлар киради. Олимлар шундай хулосага келмоқдаки, медиасаводхонлик билан бирга талабалар ОАВдан масъулиятли, хавфсиз ва ахлоқий фойдаланишга ҳам ўрганади, бунга ҳаддан ортиқ фойдаланиш хавфи, “рақамли озиқланиш” концепцияси ҳамда ОАВ ва технологиялардан фойдаланишнинг саломатлик учун хавфи ҳам кўзда тутилади.

Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, бизнинг ижтимоий тармоқлар билан муносабатларимизни ва уларнинг таъсирини янада чуқурроқ тушуниш ёшларга улардан фойдаланишга жиддий муносабатда бўлиш ва ҳаққоний алоқаларни излашга имкон беради.

ZAMONAVIY TA'LIMDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TIZIMI IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Sultonova G. M. NavDPI o'qituvchi

Bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim sohasi, shu jumladan, oliy ta'limga katta e'tibor qaratilmoqda. Oliy ta'lim muassasalarini moddiy texnik bazalarini qayta jihozlash, tajribali pedagog-xodimlarni xorijiy oliy ta'lim muassasalariga stajirovkaga yuborish, oliy ta'lim muassasalarida qo'shma ta'lim dasturlarining yo'lga qo'yilishi qisqa fursatda keng ko'lamli islohotlar samarasidir.

Jumladan, O'zbekiston Prezidentining 2018-yil 22-yanvardagi farmoni bilan tasdiqlangan «2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturining 172-bandida «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunining yangi tahrirdagi loyihasini ishlab chiqish vazifasi belgilab berildi. Shu asosda 2020-yil 23- sentyabrda O'zbekiston Respublikasi yangi “Ta'lim to'g'risida” gi Qonun qabul qilindi. Qonun loyihasini ishlab chiqish jarayonida yigirmadan ortiq xorijiy davlatning (Rossiya, Janubiy Koreya, Germaniya, Italiya, Angliya, AQSh, Fransiya, Shvetsiya, Daniya, Norvegiya, Hollandiya, Ukraina, Belarus, Qozog'iston va b.) ta'lim to'g'risidagi qonunlari o'rganildi va ularning ilg'or tajribalari inobatga olindi.

Ta'lim sohasidagi amalga oshirilayotgan islohotlar pandemiya sharoitida ham jadallik bilan davom etmoqda. Pandemiya sababli respublikamizdagi barcha oliy ta'lim muassasalarida 2020 yilning 16 mart kunidan boshlab onlayn- masofaviy ta'lim tizimiga o'tilishi munosabati bilan qisqa vaqt ichida malakali pedagog-xodimlar va o'qituvchi va murrabiylari faolligi bilan “onlayn maktab” va “ masofaviy ta'lim” platformasi ishga tushirildi. Masofaviy ta'lim tizimida ham talabalarning sifatli va uzluksiz ta'lim olishlarini kafolatlash, dars jarayoniga qatnashish imkoni bo'lmaydigan, olis hududlarda yashovchi talabalar uchun tuman markazlarida maxsus axborot texnologiyalari markzalarining ishga tushirilishi bu borada keng ko'lamli say-harakatlar olib borilganligini ko'rsatadi.

«Masofali ta'lim deganda o'quv axborotlarini masofali almashish vositalariga asoslangan (yo'ldoshli televideniye, radio, kompyuter aloqasi va bosh.) maxsus axborot-ta'lim muhiti yordamida mamlakatda va chet elda aholi keng qatlamlariga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari to'plami tushuniladi». Masofali ta'lim g'oyasida aynan ta'lim an'anaviy turlarida qabul qilingan (ham kunduzgi, ham sirtqi) «o'quvchilarning bilimga intilishlaridan» «bilimlarni o'quvchilarga qarab harakatlanishi» juda muhim. Dastavval masofali ta'lim oliy ta'limga ega insonlarning malakalarini oshirishlari uchun mo'ljallangan edi. Uning eng o'ddiy turi — bu avvallari ham mashhur bo'lgan televizion ko'rsatuvlar seriyasi hisoblanadi. Masofali ta'lim, uzluksiz ta'lim tizimi shakllaridan biri hisoblanib, insonning bilim olish va axborotlardan foydalanish huquqini amalga oshirishga yo'naltirilgan. Masofali ta'lim har bir xohlagan inson uchun kasbiy faoliyati bilan bir qatorda asosiy yoki qo'shimcha ta'lim olishi imkonini beradi. Uning xususiyatlari haqida fikr yuritish ekanmiz, birinchi navbatda, moslashuvchanligi to'g'risida ta'kidlab o'tish zarur. Masofali ta'lim tizimida bilim oluvchilar odatda, leksiylar va seminarlar kabi muntazam mashg'ulotlarga qatnamaydilar, balki o'ziga qulay vaqtda, qulay joyda hamda qulay sur'atlarda ishlaydilar. Haqiqatda bilim olishni istovchilar. Odatiy hayot tarzini buza olmaydigan yoki xohlamaydiganlar uchun katta ustunliklari mavjud. Bundan tashqari, o'qishga kirish uchun talabadan ma'lum bilim darajasi talab qilinmaydi va har kim fanni o'zlashtirishi va baholanishi uchun qancha kerak bo'lsa, shuncha o'qishi mumkin.

Ko'pchilik chet el davlatlari masofali ta'limni ustuvor yo'nalish deb e'lon qildilar va ushbu yo'nalishni rivojlantirishga katta mablag'lar ajratmoqdalar. Ushbu jarayonni amerikaliklar boshlab berdilar (AQShda ta'lim ushbu turining juda ko'plab shakllari mavjud). So'nggi paytlarda ta'limning ushbu turi Yevropada ham faol rivojlanmoqda; Avstraliya ta'lim dasturlarini ommaviy ravishda kompyuter tiliga o'tkazib, ularni faol eksport qilmoqda. Masofaviy ta'lim yuqoridagi sanab o'tilgan ijobiy xususiyatlar bilan birga qator kamchiliklardan ham xoli emas. Ushbu xususiyatlarni inobatga olgan holda, keng jamoatchilik talabi asosida ta'lim tizimi jarayonida an'anaviy ta'lim tizimi asosida dars mashg'ulotlarini olib borish haqidagi takliflar bildirildi. Chunki, o'tgan davr mobaynida an'anaviy ta'lim tizimining afzalliklari va samaradorligi so'zsiz o'z isbotini topdi. Chunki, bugungi kunda keng tarqalgan ta'lim turi an'anaviy ta'lim tizimi bo'lib, uning asosiy mohiyati deyarli to'rt asr oldin Ya.A. Komenskiyning "Buyuk didaktika" asarida yoritib berilgan. "An'anaviy ta'lim" atamasi XVII asrda shakllangan bo'lib, ta'limni sinf-dars shaklida tashkil etishni anglatadi.

An'anaviy ta'limning shubhasiz ustunligi- bu qisqa vaqt ichida katta hajmdagi ma'lumotlarni etkazish qobiliyatidir. Bunday mashg'ulotlar yordamida talabalar tayyorligini, uning haqiqatini isbotlash usullarini ko'rsatmasdan olishadi. Bundan tashqari, u bilimlarni o'zlashtirish va takrorlashni va ularni o'xshash vaziyatlarda qo'llashni o'z ichiga oladi. O'rganishning ushbu turidagi muhim kamchiliklar orasida diqqat markazini fikrlashga emas, balki xotiraga ko'proq bag'ishlash mumkin. Ushbu trening ijodkorlik, mustaqillik, faollikni rivojlantirishga ozgina hissa qo'shadi. Eng keng tarqalgan vazifalar: qo'shish, ta'kidlash, eslab qolish, takrorlash, misol orqali hal qilish va hk. O'quv va kognitiv jarayon asosan tabiatda reproduktiv (reproduktiv)

bo'lib, natijada talabalarda kognitiv faoliyatning reproduktiv uslubi shakllanadi. Shuning uchun u ko'pincha "xotira maktabi" deb nomlanadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, etkazilgan ma'lumotlarning hajmi uni o'zlashtirish imkoniyatlaridan oshadi (o'quv jarayonining tarkibiy va protsessual tarkibiy qismlari o'rtasidagi qarama-qarshilik). Bundan tashqari, o'quv sur'atini o'quvchilarning turli individual psixologik xususiyatlariga moslashtirish uchun imkoniyat yo'q (frontal ta'lim va bilimlarni o'zlashtirishning individual tabiati o'rtasidagi qarama-qarshilik) Ta'limning ushbu turida o'qish uchun motivatsiyani shakllantirish va rivojlantirishning ba'zi xususiyatlarini ta'kidlash kerak.

“An'anaviy ta'limning” afzalliklari

1. Qisqa vaqt ichida kontsentrlangan shaklda talabalarni fan asoslari va faoliyat usullari misollari bilan tanishtirishga imkon beradi.

2. Bilimlarni o'zlashtirish va amaliy ko'nikma va qobiliyatlarni tezda shakllantirishning mustahkamligini ta'minlaydi.

3. Bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonini bevosita boshqarish bilimlardagi bo'shliqlar paydo bo'lishining oldini oladi.

4. Assimilyatsiyaning kollektiv xususiyati odatdagi xatolar va ularni bartaraf etish uchun yo'naltirishlarni aniqlashga imkon beradi.

Ko'p yillar davomida an'anaviy dars o'tish ta'limning asosiy shakllaridan biri bo'lib keldi. Chunki, an'anaviy dars o'tishda ta'limning turli xil metodlaridan foydalanish imkoniyatlari kengroq. Talabalarning mustaqil va kreativ fikrlashga undaydigan, “faol fuqarolik” pozitsiyasini shakllantirishga qaratilgan, o'qituvchi tomonidan talabalarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirilib turadigan, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda bahs, munozara, aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, tadqiqot roli o'yinlar metodlarini qo'llash, rang-barang qiziqitiruvchi misollarning keltirilishi, talabalarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash, adolatli baholash usullaridan foydalanish, ta'lim vositalaridan o'rinli foydalanishga yo'naltirilgan an'anaviy ta'lim tizimi asosida dars mashg'ulotlarini davom ettirish maqsadga muvofiqdir.

SHAXSIY MA'LUMOTLAR HIMOYALANISHINING HUQUQIY ASOSLARI: AQSH VA O'ZBEKISTON QONUNCHILIGI MISOLIDA

**Mustafojev M.A. Navoiy viloyati yuridik texnikumi
huquqshunos o'qituvchisi
Bahronov Sh.Sh. Navoiy viloyati yuridik texnikumi**

Bugungi kunda deyarli har bir shaxs o'z shaxsiy ma'lumotlarini oz yoki ko'p miqdorda bo'lsa ham internetga joylashtiradi. Ijtimoiy tarmoqlar, turli-tuman xizmatlar ulardan foydalanishimiz uchun bizdan o'zimiz haqimizdagi ma'lumotlarni kiritishni so'raydi. Bu xizmatlarning ayrimlari mijozlarga yanada yaxshiroq xizmatlar taqdim etish maqsadida shaxsiy ma'lumotlardan foydalansa, boshqalari g'arazli maqsadlarda foydalanishlari mumkin. Har yili AQShda taxminan 15 million

odamning shaxsiy ma'lumotlari o'g'irlangan yoki shaxsiy ma'lumotlari firibgarlik maqsadida ishlatiladi bu esa o'z navbatida, juda katta moliyaviy yo'qotishlarga olib keladi. 2014-yilda AQSH huquqni muhofaza qiluvchi organlariga shaxsiy ma'lumotlar o'g'irlanishi bilan bog'liq 2,5 milliondan ortiq shikoyatlar kelib tushdi. Shundan 60 foizi firibgarlikka oid shikoyatlar bo'lib, 13 foizi shaxs ma'lumotlarini o'g'irlash bilan bog'liq shikoyatlar hisoblanadi. 2017-yilda dunyo miqyosida 16,5 milliondan ortiq shaxs ustidan shaxsiy ma'lumotlar bo'yicha firibgarlikka oid ishlar ko'rilgan. Aynan shu maqsadlarni hisobga olgan holda, O'zbekistonda shaxsiy axborot xavfsizligini ta'minlash va mediasavodxonlikni oshirish ishlariga jiddiy e'tibor berish boshlandi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 27-moddasida har bir shaxs o'z sha'ni va obro'siga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalani va turar joy daxlsizligi huquqiga egaligi belgilab qo'yilgan.⁸⁸

Shaxsiy ma'lumotlarni qanday muhofazalash masalasiga to'xtalib o'tishdan oldin shaxsiy ma'lumotlar, ularning o'g'irlanishi va uning qanday turlari mavjudligini bilib olishimiz zarur.

O'zbekiston Respublikasining "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonunining 4-moddasiga asosan, shaxsga doir ma'lumotlar muayyan jismoniy shaxsga taalluqli bo'lgan yoki uni identifikatsiya qilish imkonini beradigan, elektron tarzda, qog'ozda va (yoki) boshqa moddiy jismda qayd etilgan axborot hisoblanadi.⁸⁹

Shaxs ma'lumotlarini o'g'irlash - bu uning moliyaviy manbalariga kirish yoki pul, kredit yoki sug'urta to'lovlari kabi boshqa imtiyozlardan foydalanish uchun boshqa shaxsning shaxsiy ma'lumotlarini o'g'irlash hisoblanadi. Bu boshqa shaxsning shaxsiy ma'lumotlarini yoki shaxsiy moliyaviy hujjatlarini, masalan, kredit karta yoki bank hisobvarag'ini, odatda, moliyaviy daromad olish maqsadida firibgarlik yo'li bilan olish va ishlatish harakati sifatida ham namoyon bo'ladi.⁹⁰

Vijdonli shaxslar ma'lum bir identifikatsiya ma'lumotlari bilan boshqa shaxsning shaxsini o'z zimmlariga olishlari orqali uning nomidan harakat qilishlari mumkin. Biror kishiga kredit olish, xaridlarni amalga oshirish va hatto bo'sh bank hisobvaraqlarini ochish imkoniyatini beradigan ma'lumotlar jabrlanuvchining ismi va manzili, elektron pochta manzili, ijtimoiy xavfsizlik raqami, tug'ilgan sanasi, haydovchilik guvohnomasi raqami va boshqa ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Jabrlanuvchining shaxsiy ma'lumotlariga kirilganidan so'ng, jinoyatchi jabrlanuvchining moliyaviy aktivlariga yoki boshqa manbalariga kirish uchun ma'lumotdan foydalanadi. Ko'pincha, jabrlanuvchi jinoyat sodir bo'lganligini yoki

⁸⁸ "Xalq so'zi" gazetasi, 1992-yil 15-dekabr, 243 (494)-son; O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1994-y., 1-son, 5-modda; O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2003-y., 3-4-son, 27-modda; O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 2011-y., 12/1-son, 343-modda; O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2007-y., 15-son, 152-modda; 2008-y., 52-son, 510-modda; 2011-y., 16-son, 159-modda; 2014-y., 16-son, 176-modda; 2017-y., 14-son, 213-modda, 22-son, 406-modda, 35-son, 914-modda; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 16.10.2018-y., 03/18/498/2051-son; O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 2019-y., 2-son, 47-modda, Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.03.2019-y., 03/19/527/2706-son, 05.09.2019-y., 03/19/563/3685-son; 09.02.2021-y., 03/21/670/0089-son, 09.02.2021-y., 03/21/671/0093-son

⁸⁹ Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.07.2019-y., 03/19/547/3363-son; 15.01.2021-y., 03/21/666/0032-son.

⁹⁰ <https://legaldictionary.net/identity-theft/>

uning ma'lumotlari o'g'irlanganligini tushunmaydi. Shuning uchun har bir shaxs uchun shaxsni o'g'irlashdan himoya qilish rejasi bo'lishi muhimdir.

Har bir davlatda shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash jinoyatini belgilaydigan va jazolaydigan qonunlar mavjud. AQSh Adliya vazirligi shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash bo'yicha ishlarni federal qonunlar asosida agressiv ravishda sudga tortadi. Kongress 1998-yilda shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash holatlarining sezilarli va doimiy ravishda o'sib borishiga javoban shaxsni o'g'irlash to'xtatish to'g'risidagi qonunni qabul qildi. Qonunda boshqa shaxsning shaxsini tasdiqlovchi ma'lumotlarga egalik qilish yoki bila turib topshirish yoki ulardan foydalanish ushbu shaxs tomonidan aniq qonuniy vakolatlarsiz amalga oshirilgan holda, bunday harakat noqonuniy hisoblanadi. Shuningdek, firibgarlik maqsadida boshqa shaxsning shaxsiy ma'lumotlarini tasdiqlovchi hujjatlarga egalik qilish ham noqonuniy hisoblanadi.

AQSHda shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash to'g'risidagi qonunlar juda qattiq bo'lib, jinoyatda aybdor deb topilgan shaxslarga qattiq jazolarni taqdim etadi. Shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash uchun qilmish natijasida yetkazilgan zarar uchun jarima, olingan har qanday mol-mulkni musodara qilish va 15 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosi belgilangan.

Shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlashning beshta alohida turi mavjud:

Shaxsni klonlash va yashirish - huquqbuzar o'zining haqiqiy shaxsini yashirish uchun boshqa shaxsning ma'lumotlarini qabul qilganda namoyon bo'ladi. Masalan, noqonuniy muhojir ish topish uchun boshqa shaxsning shaxsiy ma'lumotlarini o'g'irlashi mumkin;

Jinoiy identifikatsiyani o'g'irlash - shaxs o'zini huquqni muhofaza qilish organlari tomonidan aniqlanmaslik, hibsga olishdan qochish yoki jinoyat uchun javobgarlikka tortilmaslik uchun o'zini boshqa shaxs sifatida ko'rsatganda sodir bo'ladi;

Sintetik shaxsni o'g'irlash - Ushbu huquqbuzarlik to'liq yoki qisman to'qilgan shaxsni yaratishni o'z ichiga oladi. Bu shaxsning haqiqiy ijtimoiy xavfsizlik raqami, nomi va tug'ilgan sanasi bilan birlashtirish orqali amalga oshiriladi;

Tibbiy shaxsni o'g'irlash - bu atama 2006-yilda kiritilgan bo'lib, sug'urta firibgarligining bir turi hisoblanadi. Bunday huquqbuzarlarga jabrlanuvchining ismi va tug'ilgan sanasi, uning sug'urta polisi to'g'risidagi ma'lumotlardan foydalangan holda, boshqa shaxsning ismi ostida tibbiy yordam oladigan shaxslar kiradi.

Bolaning shaxsini o'g'irlash - ota-onaning daromad solig'i bo'yicha qaramog'ida deb da'vo qilingan barcha bolalar o'zlarining ijtimoiy xavfsizlik raqamlariga ega bo'lishlarini talab qiladi. Ushbu ijtimoiy xavfsizlik raqamlari firibgarlar uchun tovar sifatida baholanadi, chunki ularda ular bilan bog'liq ma'lumotlar yo'q. Bolaning shaxsini o'g'irlash oila a'zosi yoki do'sti tomonidan sodir etilishi mumkin, ammo notanish odamlar uning raqamlaridan kredit olish uchun murojaat qilishi, kredit kartalarini olishi va hatto haydovchilik guvohnomasini olishlari mumkin.

Shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash va firibgarlikka oid eng mashhur ishlardan biri boshqa shaxs nomidan 100 000 AQSh dollaridan ortiq kredit qarzini olgan, shuningdek 200 000 AQSh dollari miqdoridagi federal uy qarzini olgan va boshqa shaxsning nomiga mototsikl va qurol sotib olgan sudlanuvchiga tegishli hisoblanadi. Devid ismli huquqbuzar jabrlanuvchining ijtimoiy ta'minot raqamini va moliyaviy ma'lumotlarini oldi, kredit kartalaridagi mablag'larni ishlatib yubordi. Huquqbuzar

jabrlanuvchiga qo'ng'iroq qilib, uni xoxlaganicha davom ettirishini aytdi, chunki u paytda shaxsni o'g'irlash federal jinoyat emas edi.

Jabrlanuvchi o'zining kredit hisobvarag'i va yaxshi nomini tiklash uchun to'rt yildan ko'proq vaqt va 15 000 dollar sarfladi. Jinoyatchi o'qotar qurolni olish to'g'risida yolg'on ko'rsatma bergani uchun faqat qisqa muddatli jazo muddatini o'tagan Bu esa 1998-yilgi shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash to'xtatish to'g'risidagi federal qonunni qabul qilinishiga sabab bo'lgan.⁹¹

Mutaxassislar tomonidan shaxsiy ma'lumotlar o'g'rilanishi oldini olish bo'yicha axborot xavfsizligi yuzasidan bir nechta maslahatlar berib o'tgan:

PIN-kodlarni qo'yish va ularni saqlash;

Bankomatlar yoki to'lov tizimlaridan foydalanganda klaviatura qalqonida ma'lumotlar saqlanib qolmasligini oldini olish;

Xarajatlarning belgilangan vaqtga kelib tushishiga, kiruvchi hisobotlarni yoki kvitansiyalarni saqlab qo'yish;

Uydagi barcha shaxsiy ma'lumotlarni xavfsiz joyda saqlash;

Shaxsiy ma'lumotlar asosida kiruvchi so'rovlarni e'tiborsiz qoldirish;

Har doim xavfsiz parollardan foydalanish;

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga ko'ra, shaxsiy ma'lumotlardan foydalanish xavfsizligini tartibga soluvchi quyidagi huquqiy hujjatlar mavjud:

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi;

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi;

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks;

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi;

O'zbekiston Respublikasining "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni;

"Sud amaliyotida fuqaro va tashkilotlarning sha'ni, qadr-qimmati va ishchanlik obro'sini himoya qilish haqidagi qonunlarni qo'llash to'g'risida"gi Oliy sud Plenumining qarori.

O'zbekiston Respublikasining "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonunining 27-moddasiga ko'ra, davlat shaxsga doir ma'lumotlarning himoya qilinishini kafolatlaydi.

Mulkdor va (yoki) operator, shuningdek uchinchi shaxs shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha quyidagilarni ta'minlaydigan huquqiy, tashkiliy va texnik choralarni ko'radi:

subyektning o'z shaxsiy hayotiga aralashuvdan himoya qilinish huquqi amalga oshirilishini;

shaxsga doir ma'lumotlarning yaxlitligini va but saqlanishini;

shaxsga doir ma'lumotlarning maxfiyligiga rioya etilishini;

shaxsga doir ma'lumotlarga qonunga xilof ravishda ishlov berilishining oldi olinishini.⁹²

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 100-moddasiga muvofiq, fuqaro o'zining sha'ni, qadr-qimmati yoki ishchanlik obro'siga putur yetkazuvchi ma'lumotlar yuzasidan, basharti bunday ma'lumotlarni tarqatgan shaxs ularning

⁹¹ <https://www.retirementliving.com/is-identity-theft-protection-worth-it/>.

⁹² Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.07.2019-y., 03/19/547/3363-son; 15.01.2021-y., 03/21/666/0032-son.

haqiqatga to'g'ri kelishini isbotlay olmasa, sud yo'li bilan raddiya talab qilishga haqli.

O'zining sha'ni, qadr-qimmati yoki ishchanlik obro'siga putur yetkazuvchi ma'lumotlar tarqatilgan fuqaro bunday ma'lumotlar rad etilishi bilan bir qatorda ularni tarqatish oqibatida yetkazilgan zararlar va ma'naviy ziyoning o'rnini qoplashni talab qilishga haqlidir.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 46¹-moddasiga ko'ra, shaxsning shaxsiy yoki oilaviy sirini tashkil etuvchi shaxsiy hayoti to'g'risidagi ma'lumotlarni uning roziligisiz qonunga xilof ravishda yig'ish yoki tarqatish, — bazaviy hisoblash miqdorining o'n baravaridan qirq baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Shaxsga doir ma'lumotlarni qonunga xilof ravishda yig'ish, tizimlashtirish, saqlash, o'zgartirish, to'ldirish, ulardan foydalanish, ularni berish, tarqatish, uzatish, egasizlantirish va yo'q qilish, — fuqarolarga bazaviy hisoblash miqdorining uch baravaridan besh baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa — besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 141¹-moddasiga asosan, shaxsning shaxsiy yoki oilaviy sirini tashkil etuvchi shaxsiy hayoti to'g'risidagi ma'lumotlarni uning roziligisiz qonunga xilof ravishda yig'ish yoki tarqatish, shunday harakatlar uchun ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin sodir etilgan bo'lsa, — bazaviy hisoblash miqdorining ellik baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud ikki yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. <https://lex.uz/docs/-20596>;

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. <https://www.lex.uz/docs/111189>;

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks. <https://lex.uz/ru/docs/-97664>;

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. <https://lex.uz/docs/-111453>;

O'zbekiston Respublikasining "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.07.2019-y., 03/19/547/3363-son; 15.01.2021-y., 03/21/666/0032-son;

"Sud amaliyotida fuqaro va tashkilotlarning sha'ni, qadr-qimmati va ishchanlik obro'sini himoya qilish haqidagi qonunlarni qo'llash to'g'risida"gi Oliy sud Plenumining qarori. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 1997-yil 2-may va 1998-yil 11-sentabrdagi 24-sonli qarorlariga asosan kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalar bilan;

<https://legaldictionary.net/identity-theft/>

<https://www.retirementliving.com/is-identity-theft-protection-worth-it/>

YOSHLARNING HUQUQIY MADANIYATINI OSHIRISHDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Axmedova Madina, Tarix fakulteti 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: dots. Kandaxarov A.X

Butun dunyoda yoshlar har bir davlatning siyosiy, iqtisodiy, va ijtimoiy boyligi, sayyoramizda farovon hayot va yuksak taraqqiyot barqaror bo'lishi uchun yangi g'oyalar va ijodiy ruhdagi say-harakatlarni amalga oshiradigan beqiyos kuch hisoblanadi. Shuning uchun ham Birlashgan Millatlar Tashkilotining Yoshlar strategiyasida "Yoshlar siymosida eng qimmatli va o'ta muhim resurslar mujassam topgan bo'lib, unga har qancha investetsiya kiritsa arziydi, chunki bu sarmoyalar bir necha barobar ziyoda bo'lib qaytadi" deb ta'kidlanadi. Yoshlarimiz siymosidagi bu resurslarni behuda sarflanishini oldini olish uchun esa, yoshlarimizning huquqiy madaniyati yuksak darajada bo'lmog'i kerak.

Bugungi kunda yoshlarning huquqiy madaniyatini shakllantirish dolzarb mavzulardan biridir. Ayni paytda biz yoshlar kelajakda mamlakatimizni rivojlantirishda, demokratik qadriyatlarni qaror topishida, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy huquqiy sohalarni boshqarib, erkin farovon va yuksak madaniyatli jamiyatni barpo etishdek ma'suliyatli vazifani amalga oshiramiz. Shu o'rinda kelajak poydevori bo'lgan yoshlarning huquqiy madaniyatini oshirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki huquqiy madaniyat demokratik jamiyatning asosi bo'lib, davlatning huquqiy jihatdan mukammaligini va jamiyatning har bir a'zosi tomonidan huquqiy normalarga rioya etilishini bildiradi. Yoshlarda huquqiy madaniyat, yuksak ma'naviyatni shakllantirishda avvalo ularni umuminsoniy va milliy qadriyatlarda tarbiyalash joizdir. Aytish joizki, yoshlarda huquqiy madaniyatni shakllantirishga doir ilk tushunchalarni bolalar oilada, maktabgacha ta'lim muassasalarida oladilar. Maktab davrida esa ular konstitutsiyaviy tuzum, davlat qurilishi, fuqarolarning huquq va erkinliklari, majburiyatlari haqidagi bilimlarga ega bo'lishadi. Albatta bu bilimlar o'rta maxsus ta'lim muassasalari va oliy ta'lim o'quv yurtlarida takomillashib boradi. Oxirgisida talabalar uchun tashkil qilinadigan maxsus kurslar orqali ular xalqaro siyosiy hayot, jahonda insonlarning huquqlari qay darajada himoya qilinishi bilan tanishadilar. Birinchi navbatda yoshlarga bosh qomusimiz –Konstitutsiyamiz o'rgatiladi. Chunki Konstitutsiya har bir insonning, fuqaroning huquqiy hulq atvorini belgilab beradi. Uni bilmay turib, huquqiy madaniyatga erishib bo'lmaydi. Bu borada, birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning Konstitutsiya huquqiy madaniyat asosi, milliy qonunchilik negizi ekanini, Konstitutsiyaga sadoqat Vatanga va o'z xalqiga sadoqatni keltirib chiqarishini inobatga olib, Asosiy qonunni o'rganish masalasiga alohida e'tibor qaratgani ayniqsa diqqatga sazovor. Chunki, aslida ham, Konstitutsiya huquqiy bilimlarning asosiy poydevoridir. Fuqarolarimizning ma'naviyatini, huquqiy madaniyati va ongini milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar asosida o'stirish borasidagi faoliyatimizda birinchi Prezidentimiz tomonidan 2001-yil 4-yanvarda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganishni tashkil etish to'g'risida"gi farmoyishi muhim ahamiyatga egadir.

Birinchi Prezidentimiz aytganlaridek: “Odamlarimizda huquqiy madaniyat, huquqiy ong yetarli darajada emasligi jamiyatda adolat mezonlarining buzilishiga sabab bo’lmoqda. Ochig’ini aytganda, har birimiz ham Konstitutsiya va qonunlarimiz bergan haq-huquqlarimizni yaxshi bilmaymiz va uni himoya qila olmaymiz. Bir so’z bilan aytganda, Konstitutsiyamiz biz uchun nazariy-huquqiy hujjat-burch va majburiyatlarimiz majmuasigina emas, balki u hayotimizni farovon etish, uni chinakam qonuniy asosda qayta qurish, o’z haq-huquqimizni ta’minlash, jamiyatda qonun va adolat ustuvorligini o’rnatishning hayotbaxsh manbaidir. Bu oliyjanob maqsadlarga erishish uchun barchamiz, avvalo, Konstitutsiyamiz va qonunlarimizning tub mohiyatini anglab yetishimiz va ularni hayotga tatbiq etish yo’lida birgalikda qa’tiyat bilan kurashmog’imiz lozim”. Bu haqda gap ketganda, avvalo, aholini huquqiy axborotlar bilan ta’minlash, bunda ommaviy axborot vositalarining rolini yanada oshirish g’oyat dolzarb vazifa ekanini, ya’ni fuqarolarning axborot olish borasidagi konstitutsiyaviy huquqlarini ta’minlash, o’z navbatida, yurtdoshlarimizning huquqiy madaniyati va huquqiy ongini oshirishga ham xizmat qilishini alohida ta’kidlash joiz.

Yoshlarni huquqiy merosimiz xazinasidagi asarlar bilan ta’nishtirish, hech shubhasiz, yosh avlodni o’zligini tanishiga, Vatanga muhabbat, kattalarga hurmat-e’tibor ruhida kamol topishiga xizmat qiladi. Shu bois buyuk allomalarimizning “Hidoya”, “Sunani Termiziy”, “Siyosatnoma”, “Usulul fiqh” kabi huquqiy asarlarni nashir etish, ularning mazmun mohiyatini ommaviy axborot vositalarida muntazam ravishda targ’ib etish lozim. Umuman olganda, ommaviy axborot vositalari aholining ayrim hollarda hali ham saqlanib kelayotgan eskicha psixologiyasini tamomila o’zgartirishi, odamlarda huquqiy madaniyani shakllantirishga xizmat qilishi zarur. Huquqiy madaniyatni oshirishda axborot –kommunikatsiyalarining o’rni beqiyosdir.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2019-yil 9-yanvarda chiqarilgan “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish tog’risida”gi farmonida ham “Ommaviy axborot vositalarining huquqiy axborot bilan ta’minlashdagi rolini oshirish, huquqiy targ’ibotning innovatsion usullaridan keng foydalanish, shu jumladan, veb texnologiyalarni qo’llashni kengaytirish” kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Bundan tashqari farmonda quyidagi vazifalar belgilangan:

1. Huquqiy mavzularni tizimli va tahliliy yoritib borish hamda aholini qonunga hurmat ruhida tarbiyalashga doir teleko’rsatuvlar ko’lamini kengaytirish.

2. Ommaviy axborot vositalarining (matbuot, televideniye, radio) huquqiy targ’ibot sohasidagi faoliyatini rag’batlantirishning huquqiy mexanizmlarini belgilab berish bo’yicha takliflar tayyorlash.

3. Huquqiy davriy nashrlarni internet tarmog’iga integratsiya qilish va ularning elektron nusxalari joylab borilishini ta’minlashni yo’lga qo’yish.

4. Aholining huquqiy xabardorligini oshirish maqsadida “Huquqiy axborot” radio loyihasini tashkil etish va amalga oshirish.

5. Huquqiy sohani yorituvchi jurnalistlarni tayyorlash va qayta tayyorlash, ularning malakasini doimiy oshirib borish tizimini yaratish yuzasidan takliflar ishlab chiqish.

6. Qabul qilingan qonun hujjatlariga mustaqil ekspertlar, mutaxassislar va aholining fikri hamda munosabatini aks ettiruvchi tahliliy tok-shou, bahs-munozara yo'nalishidagi ko'rsatuv va eshittirishlarni efirga uzatish.

7. Aholi o'rtasidagi dolzarb ijtimoiy-huquqiy muammolardan kelib chiqib, fuqarolarning huquqiy ma'rifatini oshirishga xizmat qiladigan, huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan ta'sirchan teleko'rsatuvlar va radioeshittirishlarni hamda huquqiy mavzudagi loyihalarni tayyorlash va tarqatish.

8. Ommaviy axborot vositalarining jamoatchilik nazoratini ta'minlash borasidagi rolini kuchaytirish, ularning davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari bilan aloqasini kuchaytirish yuzasidan qo'shimcha chora-tadbirlarni tashkil etish.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, bugungi Yangilanayotgan O'zbekiston yoshlari o'z fikri, o'z dunyoqarashi, o'z bilim salohiyati, eng asosiysi, xalqaro miqyosda o'z so'zi va o'z o'rniga ega shaxslar bo'lib voyaga yetishlari uchun barcha zarur sharoitlar yaratilgan. Darhaqiqat, bugun bizning asosiy vazifamiz esa ana shu imkoniyatlardan unimli foydalanish hamda vatan taraqqiyoti yo'lida xizmat qilish asosiy vazifamizga aylanmog'i darkor.

AXBOROT VA SO`Z ERKINLIGINI TA`MINLASH

Jalilov Mirsaid Bektosh o'g'li

NavDPI 1-kurs Magistranti

Quvonov Sardor

NavDPI 1-kurs Magistranti

Annotatsiya: Mamlakatimizda so'z erkinligini ta'minlash axborot va ommaviy kommunikatsiyalar sohasini boshqarish tizimini qayta tashkil qilish ijtimoiy siyosiy sotsial iqtisodiy rivojlanishning muammoli masalalarini hal etishda ommaviy axborot vositalarining rolini oshirish boprasida sezilarli ishlar amalga oshirildi va oshirilib kelinmoqda.

Kalit so'zlar. Ommaviy axborot vositalari, kommunikatsiyalar, texnika texnologiya, jadallashuv, modir nizatsiya, qonunlar, qaror farmonlar,

So'z erkinligi — insonning asosiy shaxsiy va fuqarolarning siyosiy huquklaridan biri; hozirgi davrda aksariyat mamlakatlarda "axborot erkinligi" deb ataladigan umumiy huquqning tarkibiy qismi. O'z fikrini ommaviy tarzda (og'zaki va ommaviy axborot vositalaridan foydalangan holda yozma) bayon etish imkoniyatini bildiradi. So'z erkinligiga demokratiya ko'rinishlaridan biri sifatida qaraladi. O'zbekistonda So'z erkinligi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida nazarda tutilgan. Konstitutsiyaga ko'ra, "har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega" (29modda). Uzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi buyicha har kim o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ham ega. Biroq amaldagi konstitutsiyaviy tuzumga qarshi qaratilgan axborot va qonun bilan belgilangan boshqa cheklashlar bundan mustasnodir. Fikr yuritish va uni ifodalash erkinligi faqat davlat siri va boshqa sirlarga taallukli bo'lgan taqdirdagina qonun bilan cheklanishi mumkinligi Konstitutsiyada o'z ifodasini topgan. O'zbekiston Respublikasining

"Davlat sirlarini saqlash to'g'risida"gi qonunida davlat sirlari toifalari aniklangan va ular haqidagi ma'lumotlarni olish va tarqatish chegaralangan. Demokratik mamlakatlarda ommaviy axborot vositalarining faoliyati So'z erkinligiga asoslangan. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida ham alohida moddada ana shu qoida alohida ta'kidlab o'tilgan. Unga ko'ra, "ommaviy axborot vositalari erkindir va qonunga muvofiqishlaydi... Senzuraga yo'l qo'yilmaydi" (67modda). Fuqarolar ommaviy axborot vositalarida, jumladan, televideniye va radio, matbuotda o'z fikrlarini erkin bayon qilishi, so'zlashi mumkin. Erkin fuqarolik jamiyatining qonunchilik va sud amaliyoti So'z erkinligi suiste'mol qilinishining oldini olish maqsadida unga nisbatan muayyan cheklashlar tizimini ishlab chiqqan. Xususan, jahonning ko'pchilik davlatlarida So'z erkinligidan qonuniy davlat hokimiyatini zo'rlik bilan ag'darish, davlat siri va qonun bilan muhofaza qilinadigan boshqa sirni oshkor qilish, jinoyatlar sodir etishga undash, milliy, irqiy, diniy va boshqa adovatni keltirib chiqarish, boshqa shaxslarni haqoratlash va tuhmat qilish, jamoat axloqi va odobilani buzish maqsadida foydalanish man qilinadi. Bu haqda qonunchilikda tegishli yuridik javobgarlik belgilanadi. Favqulodda rejim va harbiy holat amal qilayotgan davrda So'z erkinligini cheklashlar ortishi mumkin.

O'zbekistonda So'z erkinligiga oid konstitutsiyaviy qoidalar quyidagi qonunlarda aniqlashtirilgan va rivojlantirilgan: "Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida" (1997), "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida" (1997), "Jurnalistlik faoliyatini himoya qilish to'g'risida" (1997), "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida" (1996), "Noshirlik faoliyati to'g'risida" (1996), "Reklama to'g'risida" (1998), "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida" (2002). Ushbu qonunlarning asosiy maqsadi O'zbekistonda So'z erkinligini ta'minlash kafolatlariga, har kimning axborotni erkin va moneliksiz izlash, olish, tekshirish, tarqatish, foydalanish va saqlash huquqlarini ro'yobga chiqarishga qaratilgandir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi Toshkent o'zbekiston 2018.
2. O'zbekiston Respublikasi prezidenti qarori ommaviy axborot vositalari muistaqilligini ta'minlash, hamda davlat organlari va tashkilotlari axborot xizmatlari faoliyatini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi Toshkent 2019-yil 27- iyundagi.
3. O'zbekiston milliy ensiklpediyasi 12-tom 2000 2005- yillardagi nashrlari.
4. A. Saidov oliy majlisda so'z erkinligi bo'yicha so'zlagan nutqidan.

AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TIZIMIDA SHAXS HUQUQLARINI HIMOYALASHNING HUQUQIY ASOSLARI: JAHON TAJRIBASI VA O'ZBEKISTON MILLIY HUQUQ TIZIMI

**Izzatullayev Javohir,
Usmonqulova Shaxlo**

Xalqaro miqyosda rivojlanib borayotgan globallashuv va integratsiya jarayonlari jahon xalqlari o'rtasida iqtisodiy aloqalar o'sishiga, urbanizatsiya rivojlanishiga, eng avvalo, inson kapitali oqibatida sodir bo'layotgan ijtimoiy, siyosiy, moddiy-ma'naviy muhitdagi o'zgarishlar bilan bir qatorda XXI asrni noosfera asri sifatida

e'tirof etilishiga sabab bo'lgan inson omilining tadrijiy taraqqiy etishi, necha asrlardan beri davom etayotgan inqilobiy o'zgarishlar, insonning o'z huquq va erkinligi uchun kurashlar qurolli qo'zg'olonlar bilan emas, balki tinch usulda hal etilayotgani ham yangi asrda kishilar ongining o'sganligini, mafkuraviy dunyoqarashning shakllanganligini ko'rsatadi. Tarixiy jarayonlar shuni ko'rsatadiki, feodalizm quldorlik davridagi hikimiyat uchun qonli kurashlar, inson huquqlarining ayovsiz poymol qilinishi, ularga nisbatan shavqatsiz jabr – zulm o'tkazish “ Vaxshiy qadimgi dunyo tarixi” o'z o'rnini ma'rifatsiz va muttasib o'rta asrlar davriga bo'shatib bersada vaholanki o'sha davrda ilg'or Yevropaning rivojlangan davlatlarida ham inson - huquqlari tushunchasi faqat oliy aslzoda tabaqa nisbatan qo'llanilganligi, oddiy mazlum xalqning manfaatlari nazar pisand qilmasligi ular hayotida tushkunlik kayfiyati paydo bo'lishi kishilik jamiyatida inson g'oyasi huquqning mustaqil sebekti sifatida shakllanishiga olib kelmadi. Bundan ko'rinadiki, ilk sinfiy jamiyatda huquqning dastlabki ko'rinishi inson, huquq va erkinlik tushunchalari nima ekanligini anglatmaydigan nomukammal qonunchilik tizimi yaratilishiga asos bo'ldi. Faqatgina respublika ildizi borib taqaladigan Rim va Yunoniston huquqshunosligida tabiiy, tug'ma inson huquqlari tengligi g'oyasi nisbatan rivojlandi. Shu o'rinda, J. Tenekidesning mana bu fikriga qo'shilish mumkin: “ Inson huquqlarini muhofaza qilish ko'hna Yunoniston institutlarida o'zining olis ona makoniga ega ”. Feodalizm tartiblariga qarshi noroziliklar keng quloch yoyishi ziyolilar orasida ilg'or g'oyalarni tarqalishiga va uni keng xalq ommasiga jalb qilishiga yordam beradi. Uyg'onish davriga kelib inson huquqlari keng jamoatchilikning e'tibor markazidagi muammoga aylandi. Bu davrda Jon Lok, Deni Didro, Sharl Monteyski, Spinoza, Geotiskiy kabi gumanizm yetakchilari insonlarning tabiiy huquqlari va tenglik g'oyalarini yoqlab chiqdi. Industrial svilizatsiya bilan birga kapitalizm kurtak ota boshlagan davrlarda soyosiy elita shakllanib, iqtisodiyot asta- sekin sanoatlashuv pallasiga kirgan paytda ishchilar sinfiga bo'lgan talab oshadi. Inson huquqlarini umumbashariyat tomonidan ilk marotaba e'tirof etilishi BMT tomonidan 1948 – yil 10 – dekabrda “Inson Huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi” da o'z aksini topgan. Ushbu deklaratsiya 30 moddadan iborat bo'lib, har bir bandida insonning erkinligi, tengligi, sha'ni, qadr – qimmatini himoyalash masalasi yotadi. Ushbu deklaratsiya inson huquqlarini amalga oshirish mexanizmini mustahkamlash bilan bir qatorda ushbu sohadagi o'zgarishlarni yangi bosqichga ko'tardi. Inson huquqlarining ajralmas qismi sifatida ayollar, xotin – qizlar huquqlarini himoya qilish, ularga nisbatan kamsitilishning barcha shakllarini oldini olish jahon hamjamiyatini qattiq tashvishga solyapti desak mubolag'a bo'lmaydi. Ayollarga nisbatan ijtimoiy hayotda milliy, mintaqaviy va xalqaro dearajada, shuningdek jins belgisi bo'yicha kamsitilishning barcha shakllariga barham berish, davlat boshqaruvining yetakchi kuchiga aylantirish va boshqaruvga daxldorlik hissini uyg'otish, ularda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, iqtisodiy hayotda teng huquqiy imkoniyat va imtiyozlar yaratish jamiyatning birinchi galdagi vazifasi bo'lib turibdi. O'zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov 1998 – yil 5 – dekabrda Oliy Majlisning qo'shma majlisi yig'ilishdagi nutqida ham “Insoniyat tarixi guvohlik beradiki, ming yillar jarayonida har jamiyatning madaniy- ma'rifiy hayoti ularning ayollarga bo'lgan

munosabati bilan belgilanadi. Bizga bu qadriyat yanada qimmatlidir, chunki biz ayollarga sharqona hurmat bilan munosabatda bo'lamiz" deb ta'kidlab o'tadilar.

Inson huquqlarini xalqaro va umumintaqaviy asosda himoya qilish mexanizmini amalga oshirishda yaratilgan shart – sharoitlar ko'lamini va bundagi tadbiriq etilayotgan muammolar yechimi, sohadagi islohotlarning tub mazmun mohiyatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, jahon tajribasiga asoslangan o'zligimiz va mentalitetimizga to'la mos keladigan milliy huquq tizimining poydevori Temuriylar davridan tortib Xonliklar davrigacha bo'lgan vaqtgacha yaratib berildi. Zamonlar o'tib tuzum o'zgarib brogan sari inson huquqi milliy huquq tizimida o'z o'rnini egallab, rivoj topib sayqallanib bordi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

(Tenekids G. L'action des Nations unies conlre ea discrimination raciale//R.A.D.I 484. Vol. 168. – P 303)

ZAHRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING SIYOSIY VA HUQUQIY QARASHLARI

Sayfiyeva.B.U NavDPI talabasi
Arziqulov.J.X NavDPI o'qituvchisi

Tarix sahifalaridan munosib o'rin egallagan buyuk vatandoshlarimizdan biri yozuvchi va shoir, sarkarda va davlat arbobi Zahridin Muhammad Bobur(1483-1530-y). Bobur 1483-yil 14-fevralda Farg'ona viloyati (ulusi)ning poytaxti Andijonda tug'ilgan. Uning otasi Umarshayx Mirzo Amir Temur nabirasi Sulto Abusaid Mirzo katta o'g'li bo'lib, Farg'ona viloyatining hokimi edi. Onasi-Qutlug' Nigorxonim Toshket hokimi Yusufxonning qizi edi.

1494-yilning yozida Umarshayx Mirzo bevaqt vafot etgach, 12 yoshda bobur taxtga o'tirdi. U hali yosh bo'lishiga qaramasdan, mamlakatni donolarcha boshqara boshladi. Ma'lumki o'sha davrda Amir Temur yaratgan saltanat tanazzulga yuz tutgan edi. Bobur Amir Temur saltanatini qayta tiklash maqsadida Samarqandga uch bor yurish qiladi.

Dastlab 1495-1496 yillarda Samarqandni ishg'ol etadi, ukasi Jahongir Mirzo va tog'asi Ali Do'st Andijonda fitna uyushtirgach orqaga qaytadi. Ikkinchi marotaba 1499-1500 yillarda Samarqandga yurish qiladi, ammo Shayboniylardan yengilgach Toshkentga chekinadi. Uning so'ngi marta 1512-yilda Samarqandni Eron shohi Ismoil Safaviy yordamida bosib olishi muvaffaqiyatsiz tugaydi. Shundan keyin, Bobur yuzaga kelgan ziddiyatli siyosiy shart-sharoit tufayli vatanni tashlab ketishga majbur bo'ladi va Afg'oniston tomon yo'l oladi.

Bobur 1512-yilda Qobulni egallab, u yerda qaror topadi, Afg'onistonda o'z hokimyatini mustahkamlaydi va ijod bilan shug'illanadi. U o'zga yurtda doimo vatanni qumsab yashaydi. Boburning vatanga qaytish orzusi amalga oshavermagach, Hindistonni egallashga qaror qiladi va 1519-1525 yillar Hindistonga bir necha marta yurish qiladi. Nihoyat, 1526-yilning aprel oyida Panipat jangida Sulton Ibrohim Ludiyni yengib, Dehli va Agra shaharlarini egallaydi va Hindistonda Boburiylar sulolasiga asos soladi. Shunday qilib Bobur hayotining so'ngi yillarini Hindistonda o'tkazadi va 1530-yil 26-dekabrda vafot etadi.

Bobur Mirzo taniqli sarkarda va davlat arbobi bo'lishi bilan birga, buyuk yozuvchi va va shoir ham edi. U qisqa umr ko'rishiga qaramasdan, jahonga mashhur bo'lgan "Boburnoma", "Mubayyin", "Aruz risolasi" va "Xatti Boburiy" kabi asarlarni yaratishga ham ulgurdi. Albatta, Bobur yaratgan asarlari orasida eng nodiri "Boburnoma" qomusiy asaridir. Mashhur venger sharqshunos olimi Herman Vamberi bu asrni "Sharq Sezarining kommentariyasi" deb atagan.⁹³

Boburnoma uch qismdan iborat. Birinchi qismda 1493-yildan 1512-yilgacha Movauunnahrda bo'lib o'tgan voqea-hodisalar haqida bayon qilinadi. Ikkinchi qism 1512-1524 yillarda Afg'oniston (Kobul ulusi)dagi voqea-hodisalar bilan bog'liq. Uchinchi qismda esa, 1525-1529 yillarda Shimoliy Hindistondagi siyosiy voqea va hodisalar haqida yozilgan.

"Boburnoma"da 1509-1518 yillar, 1521-1524 va 1529-1530 yillarda bo'lib o'tgan voqea-hodisalar to'g'risidagi ma'lumotlar yo'qolganligi sababli berilmagan. Ma'lumki Bobur o'z asarlarida boshqa masalalar qatori, siyosiy va huquqiy masalalarga to'xtalib o'tgan. U o'zining davlat haqidagi qarashlarida davlatni ikki turga bo'lib ko'rsatadi.

Adolatli, markazlashgan davlat.

Adolatsiz, tarqoq davlat

Bobur doima adolatli, markazlashgan davlat tarafdori bo'lgan va davlatni odil, adolatparvar podsho yoki shoh boshqarishi kerak deb hisoblagan. Uning fikricha, davlat boshlig'i hamisha oddiy, mehnatkash xalq haqida o'ylashi va g'amxo'rlik qilishi zarur:

"Davlatqa etib mehnat elin unutma

Bu besh kun uchun o'zingni asru tutma"⁹⁴

Bobur davlatni boshqarishda diniy e'tiqod va vijdon erkinligi masalalariga ham katta e'tibor bergan hamda o'g'illari Humoyun Mirzo va Kamron Mirzolarga ham ushbu masalalar yuzasidan oqolona maslahatlar bergan. Jumladan, o'g'li Nasriddin Muhammad Humoyunga atalgan vasiyatida shunday deb yozgan: "...Ey farzand! Hindiston mamlakati turli mashablardan iborat. Subhanollo taolo haqqi senga buyurildiki, har bir mazhabga pok qalb bilan qaragin, har bir mazhab va tariqatga adolatli bo'l.

Xususan, sigirni qurbon qilishdan saqlanginki, bu Hindiston xalqning qalb ardog'li va bu viloyata ahli podshohga yaxshi nazar bilan bog'lanadi. Podshoh farmoniga bo'ysungan xalqni xarob qilmagin. Adolatni ixtiyor qilgin. Shunda shoh raiyatdan, raiyat shohdan xotirjam bo'ladi. Islomning taraqqiyoti ehson tig'i bilan yaxshiroqdir, zulm tig'i bilan emas. Ahli sunnat va shialarning ikir-chikirlaridan ko'zingni yum. Chunki islomga qarshilar bor. Turli e'tiqodlarga xalqlarni teng tutginki, shunda saltanat turli tashvishlardan holi bo'ladi. Hazrat Amir Temurning ish yuritishlari doimo yodingda bo'lsin. Shunda davlatining ma'mur va puxta bo'ladi..."⁹⁵ edi. Boburning huquqiy qarashlari asosan uning "Mubayyin" asarida o'z ifodasini topgan. Mubayyin islom dini asoslarini bayon etuvchi yirik asar bo'lib besh qismdan ibarat.

⁹³ Bobur Z.M. Boburnoma. T., Sharq, 23-bet.

⁹⁴ Bobur. Tanlangan asarlar. T., "O'qituvchi". 1996, 74-bet.

⁹⁵ Bobur. Z.M. Boburnoma. Toshkent. "Sharq" 2002, 331-bet.

E'tiqodiya.
Kitob-u-s-salot;
Kitob-u-z-zakot;
Kitob-u-s-savm;
Kitob-u-l-haj.

Shunday qilib Bobur Mirzo tarix sahnasida uchmas iz qoldirgan adolat hukmdor sifatida iz qoldirgan. O'z saltanatida asosan shariat qonun-qoidalariga amal qililb ish tutgan. Lekin ba'zi bir sohalarda mahalliy shart-sharoitdan kelib chiqib yangi qonun-qoidalarni ham qo'llagan va islohotlar o'tkazgan. Masalan: u o'sha davrda Hindistonda amal qilgan soliqlar tizimini o'zgartiradi.

ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ ФЕНОМЕН

**Тошпулотов Шохихахон Эшпулотович,
Преподаватель Ташкентского
Государственного Юридического Университета**

Противоречивый процесс создания глобального сообщества, усиление человеческих способностей к созиданию и разрушению, а также быстрое изменение геополитической и демографической ситуации в мире в последнее время выдвинули на первый план проблему столкновения религиозных ценностей в глобальном масштабе.

Национализм и религия - оказались несравненно более сильными мотивами, чем классовая вражда и стремление к социальному равенству». На первый план выходит противостояние мировых религий, в первую очередь христианства и ислама, двух великих мировых религий, воплощающих в себе этическое, культурное и политический выбор между разными стратегиями будущего развития человечества. В то же время политический цинизм, корыстные интересы «великих держав», преобладание материальных интересов над духовными, массовая культура и многие другие факторы стремительно разрушают этические истины, веками сохраняемые и поддерживаемые мировыми религиями.

Как уже отмечалось, либерализм возник на основе религиозной раздробленности Европы после Реформации и религиозных войн XVI-XVII веков, что поставило вопрос о том, как в обществе могут сосуществовать различные интерпретации христианства. Толерантность была предложена как лучший ответ на этот вопрос. Д. Ролз выразился так: «Исторически политический либерализм (либерализм в более общем смысле) берет свое начало от реформации и ее последствий, которые привели к долгим дискуссиям о религиозной терпимости XVI-XVII веков». Д. Ролз считал свою версию политического либерализма продолжением этой традиции и считал, что она «дополняет и расширяет то направление мысли, которое началось три столетия назад.

В последнее время некоторые авторы выразили сомнения в адекватности оценки либерализма как способа разрешения религиозного конфликта.

Например, П. Манен считает, что либерализм был мотивирован не столько желанием разрешить религиозный конфликт, сколько желанием избавиться от церкви как института. Фактически, считает он, это была попытка решить политические вопросы, выходящие за рамки категорий добро и зло, поскольку их использование является обязанностью церкви.

Другими словами, либерализм возник не столько из-за необходимости найти решение религиозного конфликта, сколько из его собственных идеологических предпочтений, которые противоречили институциональной религии. Его аргументы развиты В. Кавано. Он считает, что так называемые религиозные войны «на самом деле были колыбелью государства, поскольку в основном они велись ради расширения государств, возникших на обломках средневекового церковного строя.. С точки зрения Кавано, призыв к либерализму был не более чем призывом служить государству, а не церкви.

Действительно, решение когда-то было предложено Ж.Ж Руссо и Д. Локк, был основан на определенной идеологии, имевшей значительный богословский и церковный подтекст. Они видели опасность христианства в его потенциальной способности ограничивать лояльность граждан к политической системе во имя лояльности к церковной системе. Терпимость может распространяться только на тех, кто согласен ограничить свою приверженность христианству до уровня, не противоречащего их первичной преданности государству. Следовательно, терпимость не распространялась на католиков, которые оставались убежденными в универсальном характере Церкви и верности папству. С точки зрения некоторых ученых, толерантность была осуществима в США, потому что под влиянием протестантизма такие универсалистские деноминации, как католицизм и иудаизм, в значительной степени потеряли лицо и приняли общий принцип, согласно которому общность веры объединяется вокруг определенной частной системы убеждений.

Однако современный мир в большей степени характеризуется не секуляризацией, а плюрализмом - мирным сосуществованием различных расовых, этнических или религиозных групп в одном обществе. Плюрализм, ускоренный, расширенный и укрепленный глобализацией, он стал неотъемлемой частью общественной жизни и сознания людей. На институциональном уровне плюрализм означает, что признанные религии больше не могут восприниматься как дарованные, что определенная группа населения пассивно признает их авторитет. Если свобода вероисповедания гарантирована, что является типичной ситуацией при либерально-демократической системе, религиозные институты не могут рассчитывать на помощь государства в пополнении своей паствы.

Людей необходимо убедить принять эту власть, которая порождает своего рода религиозный рынок. Даже если одна религиозная традиция все еще считает большую часть населения ее номинальными адептами, любой может добровольно выйти из организации, представляющей эту традицию (как, например, в преимущественно католических странах Европы). На уровне индивидуального сознания это означает, что религиозная уверенность

становится все более редкой. Выбор религии может быть делом выбора - страстное обязательство или, чаще всего, выбор потребителя (что прекрасно передает американское выражение "религиозное предпочтение"). В любом случае, человек остается один на один с пониманием и формированием собственного мнения о родной религиозной традиции.

Список литературы:

Конвенция о защите основных прав человека и основных свобод/ М.: ИЦП «Финпол», 1996.

Рекомендация № 1178 Парламентской Ассамблеей Совета Европы 5 февраля 1992 г. [Электронный ресурс]. Доступ из справ.-правовой системы «КонсультантПлюс»

Гулякевич Т.Д. Социальная сущность современного американского иеговизма. М., 1972.

Еленский В.Е. О новых религиях и старых инструкциях. URL: <http://newsbabr.com/?IDE=46408> (дата обращения: 12.08.2015).

ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКИСТОНДА ҚОНУН ИЖОДҚОРЛИГИ АМАЛИЁТИ

(хорижий тажриба мисолида)

**Юлдошбоев Амурбек, Эркаев Элёрбек
Наманган давлат университети
Юридик факультети 1-босқич талабалари**

Янгиладанаётган Ўзбекистонда барча соҳалар каби қонун ижодкорлиги соҳасида ҳам амалий тажриба асосида кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда. Биргина Ёшлар Парламентини ташкил қилиши ўз ўрнида қонун ижодкорлигида аҳолининг барча қатламини фаол иштирокини таъминлашга хизмат қилмоқда.

Шу ўринда илмий адабиётларда ҳуқуқ ва қонун ижодкорлигини бир – биридан фарқлаб олиш учун аввало биз ушбу икки нисбий тушунчаларига тўхталишимиз керак.

Ҳуқуқ бу нима? Ҳуқуқ – давлат томонидан белгиланган ёки тасдиқланган умумий мажбурий ижтимоий нормалар тизими. У ҳуқуқий муносабатлар ва фуқаронинг давлат томонидан мустақамланадиган, кафолатланадиган ва муҳофаза этиладиган асосий ҳуқуқларини ўз ичига олади.[1]

Қонун эса – нарс ва ҳодисалар ўртасидаги муҳим, зарурий, барқарор, такрорланувчи муносабатдир. Мазкур муносабат объектив воқеликка мансуб бўлса, у воқелик қонунлари деб юритилади.[2]

Ҳуқуқ ижодкорлиги-бу энг аввало, ваколатли давлат органларининг норматив-ҳуқуқий актларини яратиш, уларга ўзгартириш киритиш ёки уларни бекор қилишга қаратилган фаолиятдир. [3]

Қонун ижодкорлиги-Қонунчилик ижодкорлиги жараёни деганда парламентнинг ўз ваколатидан келиб чиққан ҳолда қонунни қабул қилиш, уни

ўзгартириш ёки жамият ҳаётида ўзоқ муддат давомида амалда бўлиб, ижро этилиш датий ҳолга айланган одат, ахлоқ ёки бошқа ижтимоий нормаларни санкциялашга қаратилган фаолияти тушунилади. [4]

Ўзбекистон Республикасида қонун ижодкорлиги ривожланган демократик бошқарув шаклига эга давлатлардаги каби амалга оширилади. Яъни ҳар бир янги чиқаётган қонунлар бош қомусимизнинг 84-моддасида таъкидланганидек... “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинган қонун қабул қилинган кундан эътиборан ўн кундан кечиктирмай Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенатига юборилади.[5]

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати маъқуллаган қонун имзоланиши ва эълон қилиниши учун Ўзбекистон Республикаси Президентига ўн кун ичида юборилади. Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан қонун ўттиз кун ичида имзоланади ва эълон қилинади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати томонидан рад этилган қонун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига қайтарилади. Агар Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати томонидан рад этилган қонунни қайта кўриб чиқишда Қонунчилик палатаси депутатлар умумий сонининг учдан икки қисмидан иборат кўпчилик овози билан қонунни яна маъқулласа, қонун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган ҳисобланади ҳамда имзоланиши ва эълон қилиниши учун Ўзбекистон Республикаси Президентига Қонунчилик палатаси томонидан юборилади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати томонидан рад этилган қонун юзасидан Қонунчилик палатаси ва Сенат юзага келган келишмовчиликларни бартараф этиш учун Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенат аъзолари орасидан тенглик асосида келишув комиссиясини тузиши мумкин. Палаталар келишув комиссияси таклифларини қабул қилганда қонун одатдаги тартибда кўриб чиқилиши керак. [6]

Ўзбекистон Республикаси Президенти қонунни ўз эътирозлари билан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига қайтаришга ҳақли. [7]

Агар қонун аввалги қабул қилинган таҳририда тегишинча Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенати аъзолари умумий сонининг камида учдан икки қисмидан иборат кўпчилик овози билан маъқулланса, қонун Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан ўн тўрт кун ичида имзоланиши ва эълон қилиниши керак”. Лекин Ўзбекистон Республикаси Президенти рад этишига иккита сабаб бўла олади.

Биринчидан, ўша ишлаб чиқилган қонун Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мос келмаслиги, ҳар бир чиқаётган қонун, қарор ва фамойишлар Конституциямизга зид келмаслиги ва Конституция чиқаётган юридик ҳужжатлар учун асос бўлиши керак. [8]

Иккинчидан, ўзгартириш ва камчиликлар учун қайтарилади, бундай ҳолатда Қонунчилик палатаси кўриб чиқади ва Сенат билан биргаликда мақулласа Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан ўн тўрт кун ичида имзоланиши ва эълон қилиниши керак. [9]

Энди мазкур жараёнларни хорижий мамлакатлар мисолида таҳлил қилсак. Қўшни мамлакатларда ҳам давлат бошқаруви Республика тизимида бўлгани сабабли давлат бошқарув шаклини ва қонун ижодкорлигини ўхшаш тарафлари мавжуд.

Мисол учун Қозоғистон Республикаси. Қозоғистон Республикасида ҳам давлатни Президент бошқаради. Қозоғистон Республикасининг Конституциясида келтириб ўтилган 40-модда 1-қисмида таъкидланишича: давлат раҳбари Қозоғистон Республикаси Президенти ҳисобланади, унинг асосий мажбуриятлари давлатни ички ва ташқи сиёсатида Қозоғистон Республикаси номидан иш кўриши таъкидалаб ўтилган (Қозоғистон Республикаси Конституцияси 48-модда 1-қисм).

Қозоғистон Республикасида Парламент энг олий қонун чиқарувчи органдир (Қозоғистон Республикаси Конституцияси 49-модда 1-қисм). Парламент икки қисмдан иборат Сенат ва Мажлис.

Парламент қонун ишлаб чиқади ва у Республика ҳудудида умумий мажбурий ҳисобланади. Яъни ҳар бир Қозоғистон фуқароси бу норма мажбурий бўлади. Парламент ишлаб чиққан қонун Қозоғистон Республикаси Президенти имзолаганидан сўнггина юридик кучга киради (Қозоғистон Республикаси Конституцияси 62-модда 1 ва 2 - қисм).

Ушбу мамлакатда Конституцияга ўзгартириш ва қўшимча киритиш тартиби қуйидагачи амалга оширилади: ҳар бир палатанинг умумий ҳисобда тўртдан уч қисми маъқулласагина, амалга оширилади (Қозоғистон Республикаси Конституцияси 62-модда 3 қисм).

Қонун ижодкорлиги тўғрисида бевосита Америка Қўшма штатларига тўхталар эканмиз, ушбу давлат демократия ривожланган давлатлар ичида лидерлар қаторида жой олганлигини биламиз.

Ушбу мамлакатда қонун чиқарувчи палата ва Сенат янги қонун ишлаб чиқади. Лекин Америкада бизнинг Конституциямизнинг 84-моддасида таъкидланганидек, Президент имзолаганидан сўнггина юридик кучга кирмайди, аксинча у давлатда қонун ишлаб чиқилади ва Сенат маъқуллаганидан сўнг Президентга огоҳлантириш берилади ва қонунни юридик кучга кирита олади. Яни Сенат ва Палаталар томонидан маъқулланган қонун ва фармойишлар тўғридан тўғри юридик кучга кириши мумкин ва бунга ҳеч қандай чекловлар қўйилмаган.

Фойдаланилган адабиётлар

Сабуров Н. / Сайдуллаев Ш. Давлат ва ҳуқуқ назарияси, Тошкент – 2011. 102-110 бетлар.

Хусанов О.Т. Ўзбекистон Республикасининг конституциявий ҳуқуқи, Тошкент – 2012, 241-300 бетлар.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 84 – моддаси.

Қозоғистон Республикаси Конституцияси 40, 49, 62 моддалар 1-3 қисм.

ЁШЛАР ҲУҚУҚИЙ САВОДХОНЛИГИНИ ЮКСАЛТИРИШДА МАЪНАВИЙ МЕРОСНИНГ ЎРНИ

МУСФИРА МУНАВВАРОВА

Навоий давлат педагогика институти
катта ўқитувчиси, фалсафа фанлари номзоди

IX-XI асрларда форсий ва туркий тилларда буюк фалсафий карашлар вужудга келди. Аждодларимиз бу даврда яратган буюк маънавий мерос, шубҳасиз, халқимизга чексиз ифтихор, ғурур туйғусини бағишлайди.

Мустақиллик барча замонларда ҳам аждодларимиз учун энг олий қадрият ҳисобланган. Буни Маҳмуд Қошғарийнинг девони яна бир бор тасдиқлайди. Мустақиллик тушунчаси девонда келтирилган мақолларда ҳар жихатдан асослаб берилади. Бу тушунча кўплаб умуминсоний қадриятлар ва тушунчалар билан боғлиқ ҳолда талқин этилиши ва инсонни фаол ижобий ҳаракатга ундаши билан ҳам муҳим аҳамиятга эгадир. «Ўкуз азақи булғинча, бузағу баши бўлса йик»- «Хўкизнинг оёғи бўлгунча, бузоқнинг боши бўлган яхшироқ» мақолини Маҳмуд Қошғарий «Мустақиллик бўйсунидан яхши»⁹⁶ деган маънода қўлланилади, деб талқин қилади. Демак, адабий ҳаракатнинг маҳсули бўлган бу мақолга аллома янада долзарб ва ёрқин ижтимоий маъно юклаган.

«Тулум анутса, қулун бўлур,

Тулум унутса, болун бўлур»- душманга (қарши) қурол ҳозирлаган киши қулун (той) бўлади, қурол ҳозирлашни унутган киши асир бўлади. Ўз мустақиллигини ҳимоя қилишга ҳамиша хушёр турмаган мамлакат аҳли асир, қул, қарам бўлади. Қулун (той)нинг туркий халқларда қадимдан улуғ рамзий маънони англатгани мустақиллик тушунчасининг аждодларимиз учун қанчалик эъзозли бўлганини билдиради. Мустақиллик ор, ғурур, кадр тушунчаларини ўзида мужассам этган.

Чунончи, «Тулки ўз инига урса, увуз болур»-«Тулки ўз уясига қараб улиса кўтир бўлади» мақолини Маҳмуд Қошғарий шундай изоҳлайди: «Бу мақол ўз элини ва мамлакатини ёмонловчиларга қарата айтилади».⁹⁷ «Девону луғотит турк»да инсон ва ватан тақдири тушунчасини донишмандлик билан уйғунлаштирувчи яна бир мақол бор; «Жапин булғанса, эл булғанур»-«Кифт суягига қулфат етса, мамлакатга қулфат етади».⁹⁸ Зеро, ватан ободлиги халқнинг фаровонлиги билан чамбарчас боғлиқ. Фуқаролари фаровон яшайдиган мамлакатгина моддий ва маънавий бой ҳамда барқарор бўлади. Бу мақол миллий истиқлол ғоясининг муҳим тамойилларидан бири инсон кадр-қимматини ҳар томонлама юксалтириш халқ фаровонлигини ошириш билан чамбарчас боғлиқ эканлигини англашда теран маънога эга.

Танланган эзгу мақсад йўлидан ортга қайтмаслик, мустақилликнинг нечоғлик муҳим аҳамиятга эга эканлиги, ватан ва инсон тақдирининг чамбарчас боғлиқ эканлигини англашга даъват, илм-маърифат ва меҳр-оқибат

⁹⁶ Маҳмуд Қошғарий. Девону луғотит турк. 1-жилд. -Тошкент: Фан, 1960. - 91 б.

⁹⁷ Маҳмуд Қошғарий. Девону луғотит турк. 3-жилд. -Тошкент: Фан, 1967. - 88 б.

⁹⁸ Маҳмуд Қошғарий. Девону луғотит турк. 3-жилд. -Тошкент: Фан, 1967. - 28 б.

устуворлигини ёқлаш, бунёдкорликка ундовчи ғоялар сингдирилиб девон орқали бизгача етиб келган мақоллар бугун ҳам ўз ижтимоий аҳамиятини йўқотган эмас. «Азгуликни сув азқинда кемиш башинда тила»-«Халққа яхшилик қил, уни сув тагига ташласанг-да, сув устида кўрасан», «Қут белгиси билик» - «Бахт белгиси илм ва ақлдир»⁹⁹, «Куч алдин кирса, инсоф туйнукдан чиқади» - «Зулм эшикдан кирса, инсоф туйнукдан чиқади»¹⁰⁰, «Кен тон абрамас, кенгашлик билир артамас» - «Кенг тўн тўзимайди, кенгашли иш бузилмайди»¹⁰¹ каби мақоллардаги ғояларнинг жамиятда қудратли маънавий муҳит яратилишида ва миллий жипсликни таъминлашда, уни асраб қолишда ўз муносиб ўрни бор.

XI асрнинг яна бир йирик маънавий ёдгорлиги Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» достони «Қутадғу билиг»да инсон маънавиятини белгилайдиган қайси мезон ҳақида мулоҳаза юритилмасин, асосий мақсад юрт фаровонлигига, равнақига қаратилган:

«Бу эдгу ул-ул қылса халққа асығ,
Бу асғы биле будны булса таптығ».
(«Бу эзгу шулдирки, у халққа фойдаси тегса,
Бу фойдаси билан халқи фароғат топса»)¹⁰²

Маълумки, эл, юрт, ватан фаровонлигини, юксалишини комил инсонсиз тасаввур этиб бўлмайди. Бу ижтимоий ҳақиқатни «Қутадғу билиг» яна бир бор асослайди. Юсуф Хос Ҳожиб илгари сурган комил инсон ғоясида илм асосий ўзакни ташкил этади. Бинобарин, илмсиз тоат-ибодатда ҳам бирор маъно бўлиши мумкин эмас. Барча эзгуликлар, ютуқлар билим нафи туфайлидир:

«Укуш бирле ишле қалуг ишлериг,
Ҳавақа басықма конул тут тириг».
Ҳамма ишларни заковат билан ишла,
Ҳавас-нафсга босқин бўлма, кўнглингни зийрак тут»)¹⁰³

«Қутадғу билиг»да баҳс юритилган илм, адолат, эзгулик, ҳалоллик каби ғоялар ва тушунчалар инсоннинг маънавий-руҳий камолотини белгиловчи мезонлар сифатидагина эмас, балки, улуг мақсад - мамлакат ва халқ фаровонлиги, юксалиши, миллий тараққиёт билан чамбарчас боғлиқ ҳолда очиб берилгани учун ҳам Юсуф Хос Ҳожиб даъватлари бугунги мураккаб глобаллашув ва маънавий таҳдидлар хавфи мавжуд булган даврда долзарб ижтимоий қимматга эгадир.

Адабиётлар

1. Маҳмуд Қошғарий. Девону луғотит турк. 1-жилд. -Тошкент: Фан, 1960. - 91 б.
2. Маҳмуд Қошғарий. Девону луғотит турк. 3-жилд. -Тошкент: Фан, 1967. - 88 б.
3. Маҳмуд Қошғарий. Девону луғотит турк. 3-жилд. -Тошкент: Фан, 1967. - 28 б.

⁹⁹ Маҳмуд Қошғарий. Девону луғотит турк. 2-жилд.-126 б. 1-жилд. -403 б. -Тошкент: Фан, 1961.

¹⁰⁰ Маҳмуд Қошғарий. Девону луғотит турк. 3-жилд. -Тошкент: Фан, 1967- 25 б.

¹⁰¹ Маҳмуд Қошғарий. Девону луғотит турк. 3-жилд. -Тошкент: Фан, 1967. - 370 б.

¹⁰² Юсуф Хос Ҳожиб.Қутадғу билиг. -Тошкент: Фан,1972. -511 б.

¹⁰³ Юсуф Хос Ҳожиб.Қутадғу билиг. -Тошкент: Фан,1972. -771 б.

4. Махмуд Қошғарий. Девону луғотит турк. 2-жилд.-126 б. 1-жилд. -403 б. - Тошкент: Фан, 1961.
5. Махмуд Қошғарий. Девону луғотит турк. 3-жилд. -Тошкент: Фан, 1967-25 б. Махмуд Қошғарий. Девону луғотит турк. 3-жилд. -Тошкент: Фан, 1967. - 370 б.
6. Юсуф Хос Ҳожиб.Қутадғу билиг. -Тошкент: Фан,1972. -511 б.
7. Юсуф Хос Ҳожиб.Қутадғу билиг. -Тошкент: Фан,1972. -771 б.

МОДЕРНИЗАЦИЯ ЖАРАЁНИДА ЁШЛАРДА ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

**Абдуллоҳ Шухратжонов, Камронбек Махсудов,
Талъатбек Мамадалиев Наманган давлат
Юридик факультети 1-босқич талабалари**

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш бўйича ҳуқуқий маърифий тадбирлар ва учрашувларни кенгайтириш, халқимиз тарихи, дини, миллий қадриятларини ёш авлод онгида шакллантириш орқали ватанпарварлик ҳиссини кучайтириш каби долзарб вазифалар турган бир пайтда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги 2019 йил 9 январдаги ПФ-5618-сонли Фармонининг қабул қилиниши айни муддаодир.

Ёшларда ҳуқуқий маданиятни шакллантириш — энг муҳим масала ҳуқуқий маданият ўзида узоқ йиллар шаклланган ва турли авлодлар томонидан қадрланиб келинаётган анъаналарни ва ғояларни ўзида ифода этади.

Ёшларда ҳуқуқий онг, ҳуқуқий билим, ҳуқуқий мулоҳаза ва ҳуқуқий ҳуқ-атвор каби тушунчаларни ўзида мужассам этган юксак ҳуқуқий маданият тушунчасини шаклланишига сабаб бу Бош қомусимиз бўлди. Конституциямиз ёшларда нафақат ҳуқуқий билимларни шакллантиради, балки у умуминсоний, умуммиллий маданиятни ҳам шакллантириб боради. Ёшлар ҳуқуқий маданиятини шакллантириш ҳам узоқ ва жавомли жараёндир. Чунки у ҳам тегишли ҳуқуқий билим ва тажриба асосида шаклланадиган динамик одисадир.

Миллий ҳуқуқий тизимнинг шаклланиш жараёнида бевосита хабардорлик ҳам ҳар бир шахснинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашда амалий аҳамиятга эга.

Ҳуқуқий маданият қуйидаги таркибий қисмларга бўлинади.

Юридик нормалар тизими

Қонун билан тартибга солинадиган ҳуқуқий муносабат

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи юридик муассаса

Ҳуқуқий онг, ҳуқуқий ҳуқ-атвор

Дунёда глобаллашув жараёнлари ўз таъсирини кўрсатаётган бугунги тезкор асрда муҳим ижтимоий қатлам бўлган ёшлар масаласи ҳар бир давлат учун долзарб аҳамият касб этиши шубҳасиз.

Ҳукукий онг ва ҳукукий маданият туғрисида жуда кўплаб ҳукукий китобларда, журналларда маълумотлар бериляпти. Лекин бу маълумотлар бир томонлама бўлиб қонун устуворлигини тўла-тўқис акс эттира олмаяпти. Кишилиқ жамиятида ҳукукий маданиятнинг барча кўринишларида ҳукукий онг, ҳукукий маданиятнинг кўринишлари мавжуддир.

Ҳукукий маданиятни юксалтириш мамлакатимиз ўз олдига қўйган буюқ мақсадларга эришишнинг зарурий шарти ҳисобланади. Шу ўринда, «ҳукукий маданият ўзи нима?» – деган савол туғилиши табиий.

Ҳукукий маданият ижтимоий маданиятнинг бир шакли бўлиб, ҳуқуқни билиш, унга оғишмай риоя этиш ва ўзгаларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига ҳурмат муносабатида бўлишда ифодаланадиган ижтимоий ҳодисадир. «Маданият инсон фаолиятининг ҳам маҳсули, ҳам сифат кўрсаткичидир. Шу билан бирга инсоннинг ўзи ҳам, пировард натижада маданият маҳсулидир. Хатто айтиш мумкинки, маданий муҳит қандай бўлса, инсон ҳам шундай шаклланади»¹⁰⁴. Демак, ҳукукий маданий муҳит инсонлар ҳукукий онгини шакллантириш билан бирга уларни ҳуқуқ асосида ҳаракатланишининг бош мезонидир. «Ҳукукий маданият деганда, – проф. З.М.Исломов эътирофича, – ҳукукий билим андозалари ва унинг табиатини, ҳукукий тизим баҳосини, шунингдек ҳукукий хатти-ҳаракатлар соҳасини тартибга солувчи ижтимоий қадриятлар, нормалар, анъана ва андозалар мазмун моҳиятини тушуниш керак»¹⁰⁵.

Жамият ҳукукий тизимида муҳим аҳамиятга эга бўлган, ҳуқуқни инсонлар хатти-ҳаракатида мужассамлашишини, кишиларнинг ҳуқуққа нисбатан ҳурматини, ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасизлигини англатувчи тушунча бу ҳукукий маданиятдир. Россиялик таниқли ҳуқуқшунос А.Никитин ҳукукий маданиятга таъриф бериб, унинг моҳиятини очиқ берар экан, ҳукукий маданият нима, у қандай бўлимлардан ташкил топганлигини билиш учун уни бино шаклиди тасаввур этишни таклиф этади ва бу бинони уч қаватдан иборат деб кўрсатади. У бинонинг биринчи қаватига ҳукукий билимлар ва улардан фойдалана олишни жойлаштиради. Иккинчи қаватига ҳуқуққа бўлган муносабатни ва ниҳоят учинчи қаватга ҳукукий мазмунга эга бўлган вазиятларда шахснинг фаолияти ва ҳуқуқ-атворини киритади. Ҳар қандай бино сингари, бу уйнинг ҳам пойдевори мавжуд бўлиб, уни ахлоқий ва мавкуравий, сиёсий-ҳукукий қарашлар, эътиқодлар ташкил этади. Муаллиф бу бинони график ҳолда ифодалашга ҳаракат қилади¹⁰⁶. Х.Т.Одилқориев ҳукукий маданиятнинг ҳукукий тизимга таъсирини қуйидагича ифода этади: «ҳукукий маданият фуқаролик жамияти маънавий камолотининг, давлатчилик бинони ривож ва ҳукукий тизим етуқлигининг муҳим кўрсаткичи ҳисобланади»¹⁰⁷.

«Ҳукукий маданият деганда жамиятда қарор топган ҳукукий тизимнинг даражасини, халқнинг бу ҳуқуқ тизимидан хабардорлик даражасини,

¹⁰⁴ Мустақиллик илмий-оммабоп луғат. // А.Жалолов ва К.Хоназаровлар умумий тахририда. –Тошкент. «Шарқ» 2000 йил. –Б. 104.

¹⁰⁵ Исломов З.М. Ҳукукий онг ва ҳукукий маданият // Ҳукукий онгдан – юксак ҳукукий маданият сари. Илмий-амалий конференция материаллари тўплами.–Тошкент. ТДЮИ. 2006. –Б. 40.

¹⁰⁶ Қаранг: Никитин А. Что такая правовая культура? –М.: Просвещение. 1988. –С. 23.

¹⁰⁷ Одилқориев Х.Т. Конституция ва фуқаролик жамияти. –Т.: «Шарқ» 2002 йил. –Б. 220.

фуқароларнинг қонунга бўлган ҳурмати, ҳуқуқий нормаларнинг ижро этилиш даражаси, ҳуқуққа риоя қилмаганларга муросасиз бўлиш, қонунга итоаткорлик даражаси тушунилади»¹⁰⁸.

Ҳуқуқий онг эса, ҳуқуқий маданиятнинг муҳим таркибий қисмларидан бири ҳисобланади. Ҳуқуқий онгнинг ривожидан ҳуқуқий маданият сари борилади. Шундан келиб чиққан ҳолда айтишимиз мумкинки, ҳуқуқий онг ҳуқуқий маданиятнинг бирламчи шакли бўлиб, ҳуқуқий маданиятнинг юскалтиришнинг асосидир. Ҳуқуқий онгнинг шаклланиши нисбатан инсоннинг ёшлик даврига тўғри келади. Ўз навбатида, ёшларнинг ҳуқуқий онгини шакллантиришга устуворлик қаратиш мақсадга мувофиқдир. Ҳуқуқий онг ва маданиятни шакллантиришнинг ёшлар билан боғлиқ асосий жиҳати шунда намоён бўладики, ёшликда эришилган ҳуқуқий маданият, ёшликда шаклланган ҳуқуқий онг келажакка асос бўлади.

Бундан ташқари, аҳолининг ҳуқуқий билимлари етарли эмаслиги, давлат органларининг қонунга ҳилоф қарорлари устидан судга шикоят қилиш имкониятидан деярли фойдаланмаслиги мансабдор шахслар томонидан фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари камситилиши ҳолатларининг вужудга келишига сабаб бўлмоқда.

Хулоса сифатида мазкур масалага предметли тарғибот амалга оширилиб, асосий эътибор ёшларга қаратилиши лозим. Бундан кўзланган мақсад мамлакатимизда олиб борилаётган суд-ҳуқуқ ислохотлари жараёнида ёшларнинг иштирокини янада фаоллаштириш, ёш авлод вакиллари қонунга ҳурмат руҳида тарбиялаш, турли зарарли иллат ва ёд ғоялар таъсиридан ҳимоялаш, ёшларнинг ҳуқуқий онги ва маданияти, билимлари ва масъулиятини мунтазам оширишдан иборатдир.

Аниқ мақсадли мақсадли ишларни амалда ижро этилиши учун ҳар биримиз масъул эканлигимизни ҳис қилишимиз, шундагина фуқаролар ўртасида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият юксалиб боради ва қонунлари устувор бўлган давлатгина ривожланади.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ СИФАТИДА

**Навоий Давлат педагогика институти
Математика ўқитиш методикаси
кафедраси ўқитувчиси
Б.Х.Эшпўлатов
ИЎМ таълим йўналиши
2-курс талабаси М.Холмуродов**

Олий таълимнинг мақсади ҳозирги замон талабларига жавоб берадиган, илмий, иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва маданий ривожланишини

¹⁰⁸ Қаранг: Таджиханов У.Т., Саидов А.Х. Ҳуқуқий маданият назарияси. Т.1. –Тошкент. «Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси» нашриёти. 1998. – Б. 45.

таъминлайдиган ва юксак маънавий, ахлоқий сифатларга эга бўлган юқори малакали, рақобатбардош кадрлар билан таъминлашдан иборатдир. Ҳозирги замон дидактикасида, жумладан, математика ўқитиш методикаси фанида таълим методининг муаммолари умумий ҳолда ҳал қилинган бўлиб, у ўзининг қуйидаги икки томони билан характерланади:

а) ўқитиш (ўқитувчи фаолияти)

б) ўрганиш (ўқувчиларнинг онгли билиш фаолияти)

Ўқитувчи таълим жараёнини ташкил қилар экан, унинг самарали бўлиши, ўқувчиларнинг мавзунини тўлиқ ўзлаштиришининг ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Шу сабабли математика фанини ўқитишда замонавий дарсларни ташкил қилишнинг турли хил ноанъанавий усуллари билан фойдаланилади. Математика фанини ўқитишда замонавий педагогик технологияларга асосланган дарслар маълум бир тизим асосида ташкил қилинади. Дарсларни тизимли ташкил қилишда технологик харитадан фойдаланиш муҳим ўрин эгаллайди. Технологик харита дарс машғулоти билан бир тизимга солиб, уни амалга ошириш босқичларини аниқлаб беради. Технологик харита 4 босқичдан иборат бўлиб, унга тайёрлов, кириш, асосий ҳамда якуний босқичлар киради. Ўқитувчи машғулотнинг тайёрлов босқичида дарсга тайёргарлик қўради, яъни дарс мақсади, натижаларини белгилайди, технологик харита тузади, таълим методларини, дарс шаклини, баҳолаш мезонлари ва усулларини аниқлайди. Математика фанини ўқитишда замонавий дарснинг технологик харитасини қуйидагича тузиш мумкин:

Тайёргарлик босқичи:

- Мавзу бўйича ўқув материалларини яъни тақдимот материалларини тайёрлаш;
 - Ўқувчиларни фаоллаштириш учун мавзуга оид саволларни тузиш, слайдлар яратиш;
 - Ўқувчиларни ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш;
- Мавзуга кириш:

- Мавзунинг номи экранга чиқарилади ва мазкур мавзунинг ёритилишидан кутилаётган асосий натижалар тўғрисида ахборот берилади;
 - Мавзунинг ёритиш бўйича тузилган режа саволлари экран орқали намойиш қилинади;
 - Репродуктив метод орқали ўқувчилар фаоллаштирилади;
- Асосий босқич:

- Мавзу мазмуни слайдлар орқали батафсил тушунтирилиб, маъруза давомида ўқувчиларнинг ёзиб боришлари таъкидлаб ўтилади;
 - Мавзунинг мазмуни, ундан кўзланган мақсад слайдлар орқали тушунтирилади;
 - Мавзунинг амалий аҳамияти слайдлар орқали изоҳлаб берилади;
- Якуний босқич:

- Мавзу умумлаштирилади, мавзуга оид умумий хулосалар чиқарилади;
- Ўқувчилар диққати мавзунинг асосий томонларига қаратилади;

- Мавзу юзасидан назорат саволларига жавоблар тайёрлаб келиш ўқувчиларга мустақил иш сифатида берилади;

Хулоса қилиб айтганда математика фанини ўқитишда замонавий дарс машғулотлари ўқувчининг тафаккур ва тасаввур дунёсини бойитишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Шунинг учун ҳам Республикамизда узлуксиз таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотлардан кўзланган асосий мақсад ўқувчини ҳар томонлама баркамол инсон бўлиб вояга етишишини таъминлашдан иборат бўлиб, ушбу мақсадга эришишнинг муҳим омили, математика фанини ўқитишда замонавий дарс машғулотларини ташкил этишдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Алихонов С., Математика ўқитиш методикаси - Т. “Ношир-файз”, 2011
2. Зиямухамедов Б., Педагогика - Т. “Турон-матбаа”, 2014

НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИ ТУШУНЧАСИ: НАЗАРИЯ, АМАЛИЁТ ВАҚОНУНЧИЛИКНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

**Иззатулло Толибов,
Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги
Судьялар олий мактабининг докторанти,
юримдик фанлар номзоди**

Бугунги демократик ривожланиш йўлидаги барча мамлакатлар ва фуқаролик жамияти тараққиётида “учинчи сектор”нинг (нодавлат нотижорат ташкилотларнинг) иштироки ва салмоғи, унинг ривожланганлик даражаси ҳамда қўллаб-қувватланиши ижтимоий-иқтисодий, сиёсий барқарорликни таъминлашнинг асосий омилларидан бири сифатида намоён бўлмоқда. Дунёнинг ривожланган мамлакатлари тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, турли ижтимоий-сиёсий гуруҳлар ва синфлар манфаатларини мувозанатли таъминлаш ва муҳофаза қилиш, долзарб иқтисодий, ижтимоий-сиёсий вазифаларни ҳал этиш, жамиятда барқарорликни мустаҳкамлаш, демократик ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамиятини шакллантиришга кўмаклашиш жараёнида нодавлат нотижорат ташкилотлар алоҳида ўрин тутати.

Тараққийпарвар ҳуқуқий демократик давлат ва очик фуқаролик жамиятини ифодалайдиган нодавлат нотижорат ташкилотлари тушунчаси ҳақида гап кетганда, унинг умумий тавсифини белгилайдиган муҳим иккита жиҳати алоҳида кўзга ташланади. Биринчидан, бундай ташкилотлар **ташкилий-ҳуқуқий шаклларида, турларидан қатъий назар ихтиёрийлик асосида ташкил этилади.** Иккинчидан, **фойда (даромад) олишни ўзининг асосий мақсади деб ҳисобламайди.**

Демак, нодавлат нотижорат ташкилотлари фақатгина жамият тараққиёти манфаатларидан келиб чиққан ҳолда инсонларга энг муносиб турмуш шароитларини яратиш жараёнида давлат органларига кўмаклашади. Жамият аъзоларининг ўзини намоён этиши, орзу ва интилишлари тўла даражада рўёбга чиқиши учун асосий воситага айланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонунида белгиланганидек “нодавлат нотижорат ташкилоти жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, бошқа демократик қадриятларни ҳимоя қилиш, ижтимоий, маданий ва маърифий мақсадларга эришиш, маънавий ва бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш, хайрия фаолиятини амалга ошириш учун ҳамда бошқа ижтимоий фойдали мақсадларда тузилади.”¹⁰⁹.

*Ҳақиқатдан ҳам, бугунги кунда “Ўзбекистонда нодавлат нотижорат ташкилотлари демократик қадриятлар, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг муҳим омилига айланмоқда. Фуқароларнинг салоҳиятини рўёбга чиқариш, ижтимоий, иқтисодий фаоллиги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш учун шароит яратмоқда. Жамиятда манфаатлар мувозанатини таъминлашга қўмаклашиш билан бирга, давлат ва жамият бошқарувида муносиб иштирок этмоқда.”*¹¹⁰

Мамлакатимиз тараққиётининг янги босқичида стратегик мақсад сифатида қўйилган Ўзбекистонни энг ривожланган демократик ҳуқуқий давлатлардан бири даражасига кўтаришда нодавлат нотижорат ташкилотлари ниҳоятда муҳим аҳамият касб этади. Шу боис, сўнгги йилларда жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳаларида демократик ўзгаришларни амалга оширишда нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳамда фуқаролик жамияти бошқа институтларининг роли ва аҳамиятини, ижтимоий фаоллигини ошириш бўйича жуда кўплаб чора-тадбирлар белгиланиб, амалга оширилиб келинмоқда. 2017-2020 йилларда ушбу йўналишда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 10 дан ортиқ Фармон, Қарор ва Фармойишлари қабул қилинди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мамлакатни демократик янгилаш жараёнида фуқаролик жамияти институтларининг ролини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги¹¹¹ ПФ-5430-сон (2018 йил 4 май), “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Жамоатчилик палатасини ташкил этиш тўғрисида”ги¹¹² фармонлари, 2019 йил 4 октябрдаги “Мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий соҳадаги ислохотлар устидан жамоатчилик назорати самарадорлигини, шунингдек, фуқароларнинг демократик ўзгартиришлардаги фаоллигини оширишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги¹¹³ ПҚ-4473-сонли [қарори](#) шулар жумласидандир.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2021 йил 3 март куни имзоланган “Нодавлат нотижорат ташкилотларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, уларнинг фаолияти эркинлиги, ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5012-сонли Қарор ҳамда 2021 йил 4 мартдаги “2021-2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6181-сонли Фармон ННТлар ҳаётидаги тарихий

¹⁰⁹Қонунҳужжатларимаълумотларимиллийбазаси, 11.09.2019 й., 03/19/566/3734-сон.

¹¹⁰Фуқаролик жамиятига сослари: Ўқув қўлланма., А. Жалилов, У. Муҳаммадиев, Қ. Жўраев., Тошкент – 2015., Baktriapress.,

¹¹¹Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.05.2018 й., 06/18/5430/1164-сон.

¹¹²Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти., Ҳужжатлар бўлими., 17.04.2020 й.

¹¹³Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.10.2019 й., 07/19/4473/3864-сон

воқеа бўлди, десак муболаға бўлмайди. Чунки, ушбу Қарор ва Фармонда ННТлар учун кенг имкониятлар ва шарт-шароитлар яратилиши, уларни қўллаб-қувватлаш, фаолияти эркинлиги, ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш масалалари аниқ белгилаб берилди.

Давлатимиз раҳбари қўплаб маъруза ва чиқишларида жамият ва давлат ишларини бошқаришда фуқаролар, нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳамда фуқаролик жамияти бошқа институтларининг иштирок этишларидаги ролини ошириш, халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган тамойиллари ва нормаларини инобатга олган ҳолда ушбу йўналишдаги уларнинг фаолиятини авж олдириш учун қўшимча шарт-шароитлар яратиш, фуқаролик жамияти институтлари фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий ва иқтисодий асосларини такомиллаштириш зарурлигини айтиб ўтадилар. Жумладан, 2020 йил 29 декабрь куни йўлланган навбатдаги Мурожаатномаларида ҳам: **“эркин фуқаролик жамиятини ривожлантиришда нодавлат нотижорат ташкилотлари ва оммавий ахборот воситаларини қўллаб-қувватлашни давом эттирамиз”**¹¹⁴ деб алоҳида таъкидлади.

Қонун асосида бошқариладиган ҳуқуқий демократик давлат ва кучли, очиқ фуқаролик жамияти шаклланганлигининг муҳим белгиларидан бири – бундай ташкилотларнинг эркин фаолият юритиши учун қонунчилик асослари мавжудлиги бўлиб ҳисобланади.

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, Ўзбекистонда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятининг ҳуқуқий асослари яратилган бўлиб, унга кўра нодавлат нотижорат ташкилотлари даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмайди. Аксинча, жамият тараққиёти учун муҳим бўлган ғоя ва ташаббусларни илгари суради ҳамда жамоатчиликни мана шунга даъват этади.

Шу ўринда нодавлат нотижорат ташкилотлари тушунчаси ва моҳияти тўғрисидаги халқаро тажрибага эътибор қаратамиз.

Россия Федерациясида нодавлат нотижорат ташкилотлари тушунчаси ва унинг ҳуқуқий мақоми

1996 йил 12 январда қабул қилинган ва 2020 йил 30 декабрда янги тахрирда қабул қилинган “Нотижорат ташкилотлар тўғрисида”ги Россия Федерациясининг (N 7-ФЗ) қонуни 2-моддасида бу тушунчага қуйидагича таъриф берилган: “Нотижорат ташкилоти – амалдаги қонунчилик талаблари асосида ташкил этилган даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни ўз қатнашчилари ўртасида тақсимламайдиган ташкилотдир.”¹¹⁵ Мана шу Федерал қонун талабига кўра, нотижорат ташкилоти бошқа демократик қадриятларни ҳимоя қилиш, ижтимоий, илмий, маданий ва маърифий мақсадларга эришиш, фуқаролар соғлигини сақлаш, жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш, инсон ҳуқуқлари, фуқаролар ва ташкилотлар қонуний манфаатларини ҳимоя

¹¹⁴Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси., 2020 йил 29 декабрь., Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти., Нутқлар бўлими

¹¹⁵http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8824/

қилиш, баҳс ва музокараларга ечим топиш, ҳукукий юридик ёрдам кўрсатиш, маънавий ва бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш, хайрия фаолиятини амалга ошириш учун ҳамда бошқа ижтимоий фойдали мақсадларда тузилади.

Улар ўзларининг фаолиятларини қуйидаги шаклларда амалга оширади:

- йиғилиш, митинг, намойиш, шунингдек оммавий дебатлар, баҳслар, хар хил чиқишлар шаклида бўлган, оммавий тадбирларни ташкил этишда қатнашиш;

- сайлов, референдум, шунингдек референдум комиссиясининг маълум бир натижага эришишга йўналтирилган фаолиятида иштирок этиш;

- давлат органларига, маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органларига, уларнинг мансабдор шахсларига, ушбу органлар фаолиятига таъсир этадиган янги қонун қабул қилиш, амалдаги қонунга ўзгартириш киритиш, у ёки бу қонунни бутунлай олиб ташлашни талаб этишга қаратилган оммавий мурожаатлари;

- замонавий инфор­мацион технологиялардан фойдаланиб давлат органлари томонидан қабул қилинаётган қарорларга, олиб борилаётган сиёсатига қарши билдирилган фикрларни тарқатиш.

Моҳиятига кўра Россия Федерациясидаги бундай ташкилотларни тузишдан кўзланадиган мақсад, мамлакатимиздаги нодавлат нотижорат ташкилотларини тузишдан кўзланган мақсад билан деярли бир хил. Лекин, биздан фарқли ўлароқ, бу институтқонунчиликда фақат нотижорат ташкилотлар деб номланган.

Амалдаги Федерал қонунга кўра, **чет эл нодавлат ва нотижорат ташкилотлари тушунчаси остида** фаолият юритадиган ННТ ҳам бор. Бунда даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни ўз қатнашчилари ўртасида тақсимламайдиган, Россия Федерацияси ҳудудидан ташқарида ташкил этилган, чет давлат қонунчилигига асосланган ва таъсисчилари давлат органлари бўлмаган ташкилотлар тушунилади.¹¹⁶

Бундай нодавлат ва нотижорат ташкилотлари ўз фаолиятларини Россия Федерацияси ҳудудида ўзларининг структуравий бўлинмалари, бўлимлари, филиаллари, вакилликлари орқали олиб борадилар.

Структуравий бўлинма – нодавлат ва нотижорат ташкилотининг бир қисми ҳисобланиб, у Федерал қонунда назарда тутилган махсус рўйхатда туради.

Нодавлат ва нотижорат ташкилотларининг структуравий бўлинмалари, бўлимлари, филиаллари ҳамда вакилликлари федерал қонунга назарда тутилган рўйхатга киритилган кундан бошлаб Россия Федерацияси ҳудудида ўз ҳуқуқ ва бурчларига эга.¹¹⁷

Нодавлат нотижорат ташкилотлари тушунчасининг Қозоғистон Республикаси қонунчилигидаги ифодаси

¹¹⁶Собрание законодательства Российской Федерации, 1996, N 3, ст. 145; 1998, N 48, ст. 5849; 2002, N 12, ст. 1093; N 52, ст. 5141

¹¹⁷Собрание законодательства Российской Федерации, 1996, N 3, ст. 145; 1998, N 48, ст. 5849; 2002, N 12, ст. 1093; N 52, ст. 5141

Шу соҳа экспертлари, ҳуқуқшунос олимларининг фикр-мулоҳазаларига кўра Қозоғистон Республикаси қонунчилигида нодавлат нотижорат ташкилотлари тушунчаси белгиланишининг ўзига хос хусусиятлари бор. Миллий қонунчилигимизданодавлат ва нотижорат ташкилоти тушунчаси бири-биридан алоҳида тушунча сифатида ажратиб кўрсатилмаган. Айнан бир хил тушунча сифатида белгиланган. Қозоғистон Республикасининг қонунчилигида эса, нотижорат ташкилотлари тушунчаси алоҳида, нодавлат ташкилотлари тушунчаси алоҳида ажратилиб белгиланган.

2001 йил 16 январда қабул қилинган “Нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қозоғистон Республикаси Қонунининг 2-моддасидаунинг тушунчасига қуйидагича ҳуқуқий таъриф берилган: “Нотижорат ташкилоти юридик шахс бўлиб – фойда олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб белгиламаган ҳамда олинган даромадларни ўз таъсисчилари ўртасида тақсимламайдиган ташкилот¹¹⁸” дир.

“Қозоғистон Республикасида ноҳукумат ташкилотлар учун Давлат ижтимоий буюртмаси, гранти ва мукофотлари ҳақида”ги Қозоғистон Республикаси Қонунининг 1-моддаси 7-бандида (2005 йил 12 апрель, №36) “ноҳукумат ташкилотлари – бу ташкилий-ҳуқуқий шаклидан қатъий назар нотижорат ташкилотлари (сиёсий партиялар, касаба уюшмалари ва диний бирлашмалардан ташқари) фуқаролар ёки нодавлат юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида муайян бир мақсадни кўзлаб ташкил этилган ташкилот”¹¹⁹ хисобланади.

Қозоғистон Республикасида бугунги кунда жуда кенг тарқалган ноҳукумат ташкилотларини ўрганиш, улар фаолиятини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, мазкур ташкилотлар фуқаролик жамиятининг муҳим элементи ва унинг асосий негизи сифатида қаралади. Турли статистик маълумотларга қараганда, айти пайтда Қозоғистонда рўйхатдан ўтган ноҳукумат ташкилотларининг сони 18 000 дан 27 000 тагача оралиқни ташкил этади.¹²⁰ Шу маълумот ҳам Қозоғистонда бундай ташкилотларнинг фаолияти кенг ривожланганлиги кўрсатиб туради.

Қозоғистон Республикасида рўйхатдан ўтган ноҳукумат ташкилотлар илм-фан, маънавий-маърифий, спорт, санъат, соғлиқни сақлаш, экология, ёшлар сиёсати, демография, гендер тенглиги, аҳолининг ижтимоий қўллаб қувватлашга муҳтож қатлами, иш билан таъминлаш ва бандлик, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, тарихий ва маданий меросни асраш, жамоатчилик розилиги, миллий бирдамликни мустаҳкамлаш давлат органларининг хизмат кўрсатиш сифати устидан жамоатчилик назоратини олиб бориш каби соҳаларда фаолият олиб боришлари мумкин.

Америка Қўшма Штатларида нодавлат нотижорат ташкилотлари тушунчаси

¹¹⁸Закон Республики Казахстан от 16 января 2001 года № 142-ІІО некоммерческих организациях; <https://online.zakon.kz/>

¹¹⁹“Закон о государственном социальном заказе, грантах и премиях для неправительственных организаций в Республике Казахстан”; <http://adilet.zan.kz/>

¹²⁰ https://www.inform.kz/ru/nepravitel-stvennye-organizacii-yavlyayutsya-neot-emlemoy-chast-yu-grazhdanskogo-obschestva_a2732108

Статистик маълумотларга қараганда бугунги кунда Америка Қўшма Штатларида 1,5 миллионга яқин нодавлат ташкилотлар фаолият юритади. Ушбу нодавлат нотижорат ташкилотлари ташқи сиёсат, сайловлар, атроф-муҳит, соғлиқни сақлаш, аёллар ҳуқуқлари, иқтисодий ривожланиш ва бошқа кўплаб масалаларда сиёсий тарғиботни ўз ичига олган кўплаб тадбирларни амалга оширадилар. Улар кўпинча ҳукуматлар якка ўзи ҳал қила олмайдиган ижтимоий ва иқтисодий муаммоларга янги ёндашувларни ишлаб чиқадиладар ва жамиятга тадбиқ этадиладар.

Қўшма Штатлардаги нодавлат нотижорат ташкилотларининг ўзига хос хусусиятларидан бири – сиёсат билан боғлиқ бўлмаган соҳаларга ихтисослашганидир. Улар асосан умумий диний эътиқодга асосланган ихтиёрий ташкилотлар, меҳнат жамоалари, камбағаллар ёки ногиронлар сингари заиф одамларга ёрдам берадиган гуруҳлар ва ёшлар манфаатларини ҳимоя қилишга интилаётган гуруҳларга мансуб.¹²¹

АҚШ қонунчилигига асосан алоҳида шахслар янги нодавлат нотижорат ташкилотини ташкил этиш учун АҚШ фуқароси бўлиши шарт эмас. Нодавлат нотижорат ташкилотларини рўйхатдан ўтказиш талаблари ва ташкилотнинг шакллари ҳам ҳар бир штатда ҳар хил қилиб белгиланган. Лекин, жуда осон ва оддий. Жуда қисқа муддатда нодавлат нотижорат ташкилотини ташкил этиш ва рўйхатдан ўтказиш мумкин. Бунинг учун ташкилот фаолиятининг қисқача тавсифи, унинг вазифаси, номи, жойлашган манзили ва белгиланган тўлов суммасини тўлаш лозим бўлади, холос.¹²²

Нодавлат нотижорат ташкилотлари жамоат хавфсизлиги, адабий мақсадлар ва айрим спорт турлари учун фақат маърифий, диний, хайрия, илмий синовлар учун ташкил қилинган, улар фойда келтирмайди ва партиявий сиёсий рол ўйнамайди (масалан, номзодларни қўллаб-қувватлаш ёки сайловга номзодларни қўллаб-қувватлаш орқали). Ушбу мақсадлар билан боғлиқ барча даромадларни федерал даромад солиғидан озод қилиш учун мурожаат қилиши мумкин. Сиёсий мақсадларда ташкил этилган нодавлат нотижорат ташкилотлари чекланган солиқ имтиёзларини фақат кенг жамоатчилик томонидан жалб қилинган бадаллар, аъзолик бадаллари ёки маблағ йиғиш тадбирларидан олинадиган даромадлар учун олади. Штат ҳукуматлари кўпинча давлатнинг даромад солиғи тўғрисидаги қонунларини қўллаш учун бир хил стандартлардан фойдаланадилар. Давлат солиқларидан озод қилишни талаб қилаётган ташкилотлар, одатда, давлат солиқ органларига имтиёзлар бериш тўғрисида ариза билан мурожаат қилишлари шарт.¹²³

Хулоса қилиб айтганда, бугунги даврнинг энг муҳим талаби бўлган одамларимизнинг онгу тафаккури, дунёқараши, амалга оширилаётган ислохотларга нисбатан дахлдорлик туйғусининг ортиб бориши, эртанги кунга муносабати ҳуқуқий маданияти юксалиши учун нодавлат нотижорат ташкилотлари ўзларининг фаолиятига танқидий-тахлилий нуқтаи назаридан

¹²¹<https://www.state.gov/non-governmental-organizations-ngos-in-the-united-states/>

¹²²<https://www.state.gov/non-governmental-organizations-ngos-in-the-united-states/>

¹²³<https://www.state.gov/non-governmental-organizations-ngos-in-the-united-states/>

қараб, янгича усул ва воситаларда ишлаши лозим. Ўз навбатида ривожланган демократик давлатларнинг қонунчилигини эътиборга олиб, бундай ташкилотларнинг фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган миллий ҳуқуқий базани ҳам мустаҳкамлаб бориш мақсадга мувофиқдир.

ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ ВА РОЛИ

**Даминов Хусниддин Абсаломович,
Судьялар олий мактаби докторанти**

Мамлакатимизда мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб қишлоқ хўжалиги соҳасига жиддий эътибор қаратилди. Сабаби, ҳаммамизга маълумки, республикани иқтисодий-ижтимоий ривожланишида бошқа соҳалар каби қишлоқ хўжалиги соҳаси ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Қолаверса, республикада амалга оширилаётган қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ислохотлар натижасида фермерлар томонидан мамлакат аҳолисини хавфсиз озиқ-овқат маҳсулотлари билан мунтазам равишда таъминлаш, етиштирилган маҳсулотларни янги замонавий технологиялар орқали қайта ишлаш, тайёр маҳсулотларни хорижий давлатларга экспорт қилиш, даромад олиш, ҳар бир тадбиркорнинг бугунги кундаги мақсадидир.

Республикаимизда охириги йилларда амалга оширилаётган изчил ислохотлар натижасида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган субъектларни, хусусан, фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш, фаолият юритишлари учун шарт-шароитлар яратиш, уларнинг мақсади, ташкил этилиши, фаолият турлари, ҳуқуқ ва манфаатлари, тугатилиши ҳамда ташкилий-ҳуқуқий шаклларига қараб қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Шунингдек, доимий равишда қишлоқ хўжалиги соҳасидаги фермер хўжаликлари билан боғлиқ бўлган масалалар давлатимиз раҳбари ва ҳукуматимиз эътиборида бўлиши билан биргаликда юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, тадбиркорлар, фермерларнинг фаолият юритишлари учун республикада ҳуқуқий асослар яратилди. Ҳақиқий мулкдорларнинг янги синфи бўлган фермерлик ҳаракати шакллантирилди¹²⁴. Ҳақиқатан ҳам республикаимизда қишлоқ хўжалиги соҳасида босқичма-босқич олиб борилаётган ислохотлар ўзининг мевасини бера бошлади, фермерлик ҳаракатини шакллантирилишининг асосий сабаби сифатида, республикаимизда фермер хўжаликлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини қабул қилиниши билан чамбарчас боғлиқ, дейиш ўринлидир.

Ўзбекистон тарихида биринчи марта республикаимизда Биринчи Президентимиз И.А.Каримов томонидан 1991 йил 29 ноябрда “Республикада деҳқон (фермер) хўжаликларини янада мустаҳкамлаш ва тадбиркорлик фаолиятини давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш тўғрисида”¹²⁵ ги Фармони

¹²⁴ Ш.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Тошкент: Ўзбекистон, 2017. 7-6.

¹²⁵ // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1992 йил, 1-сон, 9-модда.

қабул қилинди ва ушбу фармон ижросини таъминлаш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 1991 йил 30 декабрдаги “Республикада деҳқон фермер хўжаликларини янада ривожлантириш ва мустаҳкамлаш чоралари ҳақида”¹²⁶ги Қарорининг қабул қилиниши деҳқон (фермер) хўжаликларини қишлоқ хўжалиги соҳасида фаолият юритишлари учун асосий бош омил сифатида хизмат қилди. Бундан ташқари, таъкидлаб ўтганимиздек, фермер хўжаликларини қишлоқ хўжалиги соҳасида фаолиятини олиб бориши учун республикамизда фермерларни фаолиятини тартибга солиш, қолаверса уларни ҳар томонлама ҳимоя қилиш мақсадида ҳуқуқий асослар яратилди.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси асосида Фуқаролик кодекси, Ер кодекси, “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги, “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги, “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги, “Хусусий корхона тўғрисида”ги, “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги, “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шарномавий-ҳуқуқий баъзаси тўғрисида”ги Қонунлар шулар жумласидандир.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ–4947-сон Фармони билан тасдиқланган “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”нинг “Иқтисодий ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари”да фермер хўжаликлари, энг аввало, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш билан бир қаторда, қайта ишлаш, тайёрлаш, сақлаш, сотиш, қурилиш ишлари ва хизматлар кўрсатиш билан шуғулланаётган кўп тармоқли фермер хўжаликларини рағбатлантириш ва ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш¹²⁷ белгиланганлигини таъкидлаб ўтиш лозим. Демак, ҳулоса ўрнида айтиш мумкинки, амалиётга жорий этилган Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва қарорлари қишлоқ хўжалиги соҳасида фермер хўжаликларини фаолият юритишлари учун бу борадаги ишларни ривожлантириш билан бирга мустаҳкамлади деб айтиб ўтинлидир.

Кези келганда шуни айтиш лозимки, фермер хўжаликлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини амалга оширишда, жорий этишда ахборот-коммуникация тизимини ўрни борлигини ҳам таъкидлаш мақсадга мувофиқдир. Маълумки, ХХІ аср – ахборот ва технологиялар асри. Мухтарам Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, “фуқароларнинг ахборот соҳасидаги ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш масаласи инсоннинг ахборот олиш, ахборотни ва ўз шахсий фикрини тарқатиш ҳуқуқи ва эркинлигини ўзида мужассам этган бўлиб, бу Ўзбекистонда демократик жамият асосларини барпо этишнинг муҳим шарти, таъбир жоиз бўлса, тамал тоши ҳисобланади”¹²⁸. Юртимизда олиб борилаётган ислохотлар натижасида фермер хўжаликлари фаолияти ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришда, ахборот-коммуникация тизимининг тутган

¹²⁶ // Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорлари тўплами, 1991 йил, 12-сон, 41-модда.

¹²⁷ 2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. –Тошкент: Адолат, 2017. 18-б.

¹²⁸ И.Курбанова. Конституцияда инсон ҳуқуқлари кафолатларининг асосий принциплари // Одил судлов. 2020. – №12. 19-б.

ўрни ва роли фермерларни иқтисодий ва ижтимоий ривожланишида бекиёсдир. Чунки, фермерларни замонавий ахборот-коммуникация технологияларини ўзлаштириши орқали, билим ва кўникмаларга эга бўлиши келажакда қишлоқ хўжалиги соҳасида фаолият юритишида кенг имкониятлар очиб беради. Шунинг учун ҳам фермерларни замонавий ахборот-коммуникация технологиялари бўйича билим ва кўникмаларга эга бўлишлари учун қуйидаги таклифларни берамиз:

биринчидан, қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базасидан фойдаланиш орқали соҳага доир қонун ва қонун ости ҳуқуқий-ҳужжатларни топишда кенг имкониятларга эга бўлади;

иккинчидан, республикамиздаги тажрибали кўп тармоқли фермер хўжаликлари билан тажриба алмашишда вақт ва маблағларини тежайди;

учинчидан, фермерлик фаолиятини юритишда турли кўринишдаги тўсиқларга дуч келганда, электрон шаклда мурожаат қилиш имкониятларига эга бўлади;

тўртинчидан, қишлоқ хўжалиги ривожланган хорижий давлатлар фермерларнинг тажрибасини ўрганишда қўл келади.

Сабаби, ҳозирда бутун дунёда содир бўлаётган қолаверса, юртимизда юзага келган пандемия ҳолати барча ижтимоий-иқтисодий муносабатларга, хусусан фермер хўжаликларининг фаолият олиб боришида ҳам ўзининг салбий жиҳатини кўрсатмай қолмади. Ҳуқуқшунос Х.Исанов таъкидлаб ўтганидек, “Шу ўринда мамлакатимизда юзага келган пандемия ҳолати жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий муносабатларга, жумладан тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги шартномавий мажбуриятларни бажаришга салбий таъсир кўрсатгани, айрим корхоналар ўз фаолиятини тўхтатгани сабабли мажбуриятларини бажара олмаганликларини таъкидлаш лозим”. Чунки, фермерларимиз ҳам республикамизда юзага келган пандемия ҳолатида турли хил кўринишда қийинчиликларга дуч келиши билан бирга шартномада белгиланган мажбуриятларни ўз вақтида бажара олмайди ёки шартномада иштирок этаётган иккинчи тараф шартномада белгиланган шартларни лозим даражада бажара олмаслиги туфайли низолар келиб чиқди. Натижада хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги шартнома шартлари лозим даражада бажарилмаганлиги сабабли келишмовчиликлар пайдо бўлди. Низоларни ҳал қилишда эса фермер хўжаликлари ҳамда шартноманинг иккинчи тарафидаги субъектлар ўртасида муаммолар суд тартибида ҳал қилинишига тўғри келди. Шу ўринда бу каби муаммоларни ечимини топишда “Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 августдаги “Судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори билан 2017-2020 йилларда судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш Дастури тасдиқланган”¹²⁹ лигини қайд этиш лозим. Шунингдек, мазкур Қарорда судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини янада кенг жорий этиш вазифалари

¹²⁹ Б.Очилов. Ахборот-коммуникация технологиялари очиқлик ва шаффофликни таъминлашнинг муҳим воситаси // Одил судлов. 2021. – №3. 32-б.

белгиланганлигини таъкидлаш керак. Ваҳоланки, пандемия даврида республикамизда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган субъектлар ўртасида низолар келиб чиққанда, ахборот-коммуникация технологиялардан фойдаланиб, муаммоларни ҳал қилиш имкониятларига эга бўлди. Мисол учун республикамизда “2014 йил сентябрдан бошлаб судларда видеоконференцалоқа тизимида фойдаланган ҳолда суд мажлисларини ўтказиш тартиби жорий этилди”¹³⁰ ва низолар видеоконференцалоқа тизимидан фойдаланган ҳолда кўриб чиқилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодексининг бир қатор моддаларида иқтисодий судларда видеоконференцалоқа тизимидан фойдаланиш қоидалари белгилаб қўйилган.

Натижада фуқаролар, фермерлар ва бошқа тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётганлар учун суд тартибида низоларни ахборот-коммуникация технологиялари орқали ечимини топишда бир мунча қулайликларга эга бўлди.

Хусусан, фермер хўжаликлари мисолида оладиган бўлсак, фермерларни қуйидагиларга эътибор беришлари лозим деб ҳисоблаймиз:

биринчидан, фермер хўжаликларининг бошлиқлари яшаш жойларидан узоқлашмаган ҳолда, суд мажлисларида иштирок этиш имкони тўғилди;

иккинчидан, фермерлар суд мажлисида иштирок этишлари учун сарфланадиган вақтидан самарали ва унумли фойдаланди;

учинчидан, фермерлар вақтини узоқ йўл юришга сарфлашдан ташқари, пул маблағларини ҳам тежади;

тўртинчидан, фермерлар ва уларнинг вакиллари суд мажлисларида иштироки тўлиқ таъминланди;

бешинчидан, судда ишларни кўришда тезкорликка ва процессуал муддатларнинг тежалишига замин яратилди.

Хулоса қиладиган бўлсак, тадбиркорлар ва фермерларни ахборот-коммуникация тизимидан оқилона фойдаланиши, бу уларни фаолиятида муҳим аҳамият касб этиши билан бирга самарали иш юритишни таъминлайди. Маълумотларга кўра, “Бугунги кунда 207 та суд мажлиси зали мазкур тизим билан тўлиқ таъминланиб, 24 875 та суд мажлислари ушбу режимда ўтказилган, натижада 57 999 нафар иштирокчиларнинг 17,7 млрд. сўм маблағи тежаб қолинган”¹³¹ лигини таъкидлаш ўринлидир.

Юқорида билдирилган фикр-мулоҳазалар ва хулосалардан келиб чиқиб, республикамизда шиддат билан амалга оширилаётган қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ислоҳатларни том маънода тўла-тукс амалга оширишимизда ахборот-коммуникация технологияларини ўрни ва роли беқиёсдир. Сабаби, фермерларнинг замон талабларидан келиб чиқиб, замонавий ахборот-коммуникация технологиялардан фойдалана олиши, билим ва кўникмаларга эга бўлиши натижасида, уларни иш самарадорлигини ўсишига, шунингдек, ҳуқуқ ва манфаатларини янада ишончли ҳимоя қилишда қабул қилинган қонун ҳамда қонун ости ҳуқуқий-ҳужжатлар мустаҳкам ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

¹³⁰ Юқоридаги манбада. 33-б.

¹³¹ Б.Очилов. Ахборот-коммуникация технологиялари очиклик ва шаффофликни таъминлашнинг муҳим воситаси // Одил судлов. 2021. – №3. 33-б.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA FUQOROLIK VA HUQUQIY TA'LIMI BERISH

**NavDPI, Maktabgacha ta'lim
kafedrası o'qituvchisi N.R.Sharipova**

Bugungi rivojlanishlar har bir sohada alohida ahamiyat kasb etmoqda, xususan, fuqarolik va huquq sohasi jamiyat a'zolarining hayotida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jumladan, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarning huquqiy bilimlarini rivojlantirishga ham katta e'tibor bera boshlandi, chunki maktabgacha bolalik bolaning shaxsiyatini shakllantirishning eng qulay davridir.

Ularning huquqlari va erkinliklari, boshqa odamlarga hurmat, bag'rikenglik va fuqarolik huquqlari to'g'risida asosiy fikrlarni shakllantirish nafaqat bilim berish, balki amaliy qo'llanilishi uchun sharoit yaratishi ham muhimdir.

Ushbu sohada ishlarni tashkil qilishda maktabgacha yosh xususiyatlariga tayanish kerak, o'yinlar hissiy sohani rivojlantirish, hamdardlik, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi katta yoshdagi (6-7 yosh) bolalar uchun huquqiy ta'lim berish tavsiya etiladi. Bu bir noodatiy suhbat, o'yinlar orqali amalga oshirilishi lozim.

Axloqiy va huquqiy ta'lim bolalar huquqlarini xabardor qilishdan iborat bo'lib, ular qanday ishlarni yaxshi va jamiyatga foydali ekanligini tushuntiradi. Bolaga jamiyatning bir qismi ekanligini tushuntirish va uning ko'pgina harakatlarini butun mamlakatni rivojlantirishda namoyon qilish muhimdir.

Kichik yoshda asosiy diqqat axloqiy tarbiyada bo'lishi kerak. Bolaning ongida xulq-atvorning asosini qo'yish, nima qilish mumkinligi va nima uchun qilinayotgani haqida tushuntirish lozim. Bolaning qanday harakatlari o'zi va atrofidagi odamlarga zarar etkazadi? Bu muammoni yechimini topish maktabgacha ta'lim tashkiloti ta'limiy va tarbiyaviy faoliyatlarda amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning huquqiy ta'limiy - o'yinlari.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'yin orqali huquqiy o'qitish kichik fuqarolarni xabardor qilishning eng ma'qul yo'li hisoblanadi.

Bolalarda o'ziga bo'lgan ishonch, o'z-o'zini hurmat qilish va boshqalarga hurmat ko'rsatish lozimligini mashg'ulotlarda kreativ yondoshib o'rgatishimiz kerak.

Masalan, biz bolalar o'yinlarida kattalarning bir-birlariga munosabatda bo'lishini, ular xafagarchilikni qanday kechirgan hollarini va do'stlar va yaqinlar xafa bo'lganlarga qanday munosabatda bo'lishini kuzatib turamiz. Ushbu usul bolalarda hamdardlik va hissiy ahamiyatga ega bo'lishga yordam beradi, shuning uchun do'stlik, e'tibor, parvarish qilish huquqini amalga oshirishda darammalashtirilgan o'yinlar foydali va samarali hisoblanadi.

Har bir bola "teatr instinkt" ga xosdir - bu o'yin orqali boshqalarning rolini ijro qilish istagi paydo bo'ladi, Bolalar o'yinlari atrofdagilar xatti-harakatlariga baho berishga yordam beradi. Izohlab o'tish lozimki, bolalar ijro etgan ijobiy va salbiy rollarni ta'sirini orttirish uchun har bir o'yindan so'ng ular bilan suhbatlar yoki kichik treninglar o'tkazish va tahlil qilish zarur. Masalan

"Ajoyib stakanlar"

Maqsad: Bolaga har bir jonzoʻtning ijobiy xususiyatlarini koʻring.

Tarbiyachi pedagog bolalarni ajoyib koʻzoynaklar bilan sinab koʻrishga taklif qiladi, Bu esa insonga tegishli boʻlgan xususiyatlarni koʻrishga imkon beradi..

Tarbiyachi pedagog birinchi navbatda koʻzoynakni taqadi va bolalardan kimnidir tasvirlaydi, Soʻng navbat bilan koʻzoynakni bolalarga berib sinab koʻrishni taklif qiladi.

Oʻyin

Mamlakatlarning ramziy maʼnosi haqidagi hikoyalar turkumidan soʻng, bolalarni oʻz bayrogʻimiz va bayroq tasviri uchun tegishli rangli qogʻozlarni olishlarini iltimos qiling. Rasmni koʻrsating va bolalar bilan birgalikda oʻz bayroqlarini tayyorlang.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni huquqiy jihatdan taʼminlash ularga jamiyatning toʻla aʼzolari boʻlishiga yordam beradi va shaxsning shakllanishida ijobiy dinamikani taʼminlaydi.

Bolalar - kelajagimiz. Bolaning huquqi haqida ongli ravishda bilish, madaniyatli boʻlish shaxs sifatida shakllantirishga ijobiy taʼsir koʻrsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi T., “Oʻzbekiston”,1992 yil.
2. “Ilk qadam” Maktabgacha taʼlim muassasasining Davlat oʻquv dasturi. Toshkent-2018 yil, 9-bet.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining qarori Oʻzbekiston Respublikasi maktabgacha taʼlim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi- T.: -2019 yil, 8-may PQ-4312.
4. Erkayev A.Yosh avlodni tarbiyalash ustuvor vazifa. MT jurnali 4-son 2012 yil, 2-3 betlar.
5. Abdusamatova N. Bolalarni integratsiyalashgantaʼlim jarayonida maʼnaviy-axloqiy tarbiyalashda tarbiyachining oʻrni. Maktabgacha taʼlim jurnali 6/ 2012 yil, 2-3 betlar.
6. “Maktabgacha taʼlim tizimiga doir huquqiy – meʼyoriy hujjatlar toʻplami”, 2009 yil.
7. Boʻtayeva U., K.Oqilova. Maktabgacha yoshidagi bolalarni shakllantirishda oʻyin-mashgʻulotlarning oʻrni // metodik tavsiyanoma Samarqand 2009 y. 24 b
8. Kayumova N.M. “Maktabgacha pedagogika” TDPU nashriyoti T.: 2013 y.

Internet maʼlumotlari quyidagi saytlardan olinadi:

1. www.ziynet.uz
2. www.tdpu.uz
3. www.pedagog.uz

KOMPYUTER VOSITALARI YORDAMIDA BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING AMALIY AHAMIYATI

*N.Q.Musayeva NavDPI, Maktabgacha ta'lim
kafedrasi o'qituvchisi, Ikromova Husnora
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'limning birlamchi, eng asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Mutaxassis va pedagoglarning ilmiy xulosalariga ko'ra, inson o'z umri davomida oladigan barcha axborot va ma'lumotning 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrda oladi. Ana shu dalilning o'zi bolalarimizning yetuk va barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishida bog'cha tarbiyasi qanchalik katta ahamiyatga ega ekanini yaqqol ko'rsatib turibdi. "Bolalar va yoshlarga maxsus fanlar, mamlakatimiz va jahon sivilizatsiyasi tarixini, xorijiy tillarni va zamonaviy ma'naviy kompyuter dasturlarini chuqur o'rganish vazifalari hali sifatli to'liq holda yechilgani yo'q",¹³² deb ta'kidlagan edilar prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev. Keyingi yilliklarda ta'lim tizimi tuzilmasida keskin o'zgarishlar sodir bo'ldi. Bunda ikki o'zaro bog'liq jarayon yaqqol ko'zga tashlandi: fan — texnika taraqqiyoti bilan birga, til madaniyati, nutqimiz ham o'zgardi. A.R.Luriyaning ta'kidlashicha, bolaning o'zini tutishida yuzaga keluvchi murakkab boshqaruv masalalarida nutq faoliyati asos bo'ladi¹³³. Hayotimizga kompyuter, mobil telefoni, televizor va boshqa maishiy texnika, internet kabi tushuncha va so'zlar kirib keldi. Kundalik muloqotimiz ham shaklan ham mazmunan o'zgardi. Bolalar hovli va bolalar maydonchalaridagi harakatli o'yinlar bilan kamroq shug'ullanadigan, buning o'rniga ko'proq kompyuter oldida o'tiradigan, internet muloqotiga ko'proq vaqt ajratadigan, yuzma-yuz suhbatlashishdan ko'ra, ko'proq telefon orqali muloqot qilishni xush ko'rib, kompyuterda tovush orqali emas, balki harf terish orqali muloqot qilishni afzal ko'ra boshladilar.

Hozirgi davrda ko'plab turli faoliyatga oid ta'limiy dasturlar asosida yaratilgan kompyuter o'yinlari-trenajyorlar mavjud. Shunday trenajyorlarda bolalar maxsus topshiriqlarni bajara turib, o'quv dasturi asosida olgan bilimni to'ldiradi va nutqiy faoliyatini ham boyitib boradi. Maktabgacha ta'lim tarbiyachilari uchun mashg'ulot o'tishda ham keng imkoniyatlar yaratadi. Shuni alohida aytish kerakki, bolalar nutqini to'g'ri, aniq va ravon bo'lishida logoped-o'qituvchilarning o'rnini alohida ahamiyatga ega. Hozircha logoped-o'qituvchilar multimediali ilovalar yoki kompyuter o'yinlaridan foydalanishda imkoniyatlari cheklangan. Shu maqsadda quyida bu boradagi ayrim tavsiyalar bayon etib o'tmoqchimiz.

O'quvchilar og'zaki va yozma nutqidagi norasolikni korreksiyalashda qo'llaniladigan kompyuter dasturlari ko'p emas, bundan tashqari, ularning ko'pchiligi mutaxassislar bilan emas, balki ota-onalar bilan birga amalga oshirishga mo'ljallangan. Kompyuter o'yin-trenajyorlari yordamida amalga oshirilgan logopedik

¹³² Mirzeyoev Sh. M. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 5ta ustivor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturini o'rganish bo'yicha, Ilmiy – uslubiy Risola. –T.: "Ma'naviyat" 2017 y. 195- b.

¹³³ Лурья А.Р. Язык и сознание.- М., 1979.-С.53.

mashgʻulotlar bolalar nutqi va yozuvidagi nuqsonlarni nafaqat bartaraf etishda, balki ularning barkamol boʻlib rivojlanishlarida quyidagi muhim ahamiyatga molik ustunliklarni taqdim etadi:

- kompyuter vositasida oʻtkaziladigan har bir dars korreksion taʼlimning yaxlit majmuasidan iborat boʻlsagina yaxshi samara beradi;
- kompyuter dasturlari asosan koʻrib, idrok etish omillariga bogʻliq;
- kompyuter vositasida natijalarni kuzatib borish imkonini ham beradi;
- ayrim mashqlar soʻzlarni eshitib, amalga oshirishni talab etadi.

Shu tariqa, markaziy asab tizimi shartli reflektorlariga taʼsir etib, vizual-kinestetik mexanizmlarni faollashtirishga imkon beradi, turli logopedik mashqlarni bajarish orqali asosiy korreksion ishlarni: fonematika, leksika va tovushlarni toʻgʻri talaffuz etish masalalari ustida ishlash mumkin. Multimediyali toʻgʻri soʻzlashni oʻrganamiz oʻyini orqali suratga qarab, turli quvnoq, yengil hikoyalar tuzish va diqqat-eʼtibor bilan tinglash orqali bolalarda tovushlarni toʻgʻri talaffuz qilishga oʻrgatish mumkin.

AKTdan foydalanib maktabga tayyorlov guruhlarida, boshlangʻich sinf oʻquvchilar nutqi va yozuvidagi kamchiliklarni bartaraf etishda turli oʻyinli dars usullaridan foydalanishi mumkin. Bu: logopedik ish jarayonini avtomatlashtirishi — bolalar nutqidagi turli kamchiliklarni: tovush va harflarni ifoda etish jarayonlarini, ularda interaktiv taʼlim yordamida fonematik irodani toʻgʻrilash va rivojlantirish, intellektual materiallar yordamida bolalar xotirasini mustahkamlash, bilimlarni chuqurlashtirish, fikrlash jarayonlarini rivojlantirishga yordam beradi. Oʻquvchilarni har jihatdan barkamol boʻlib oʻsishiga yoʻnaltirilgan, zaruratga koʻra va korreksiyaalaydigan yangi mashqlar kiritiladi. Trenajyorda matnni idrok etish oʻquv-malakalarini shakllantirishga yoʻnaltirilgan materiallar — «Qayta soʻzlab berish» mashqlari va bogʻlangan nutqni tuzish malakasini shakllantirish uchun — «Suratga qarab hikoya tuzish» mashqini taqdim etish mumkin. «Qayta soʻzlab berish» mashqida tobora murakkablashib boruvchi matnlardan foydalanish zarur. Qayta soʻzlab berish uchun matnlarni tanlashda turli savol, topshiriq va tayanch soʻzlarni tayyorlash lozim. «Suratga qarab hikoya tuzish» mashqida turli janrga oid hikoyalar tuzish mumkin boʻlgan taniqli rassomlar suratlari va manzaralaridan foydalanish yaxshi samara beradi.

Bolalar nutqini rivojlanish koʻrsatkichlarini quyidagicha kuzatish mumkin:

- kompyuter vositasida darhol natijalari namoyon boʻladigan turli xil test sinovlarini oʻtkazish, tashxis davrida logopedik kuzatuv materiallarining darhol qayd etilib borilishi;
- monitoring kartalarini yaratish koʻp vaqt talab etilmaydi;
- maʼlumotlarni uzoq muddat mobaynida saqlash imkonini berganligi sababli oʻquv yili boshida va oxirida, zaruratga koʻra barcha oʻquv yillari uchun koʻrsatkichlarni qiyosiy tahlil qilish mumkin boʻladi;
- Maktabgacha taʼlim tashkilotlari uchun kompyuter vositasida elektron katalog va maʼlumotlar bazasini yaratish ish jarayonlarini osonlashtiradi;
- nutqiy rivojlanishdan orqada qolayotgan tarbiyalanuvchilar roʻyxatini tuzish va ular bilan alohida shugʻullanish imkonini yaratadi.

АДОЛАТПАРВАРЛИК, ТАРАККИЙПАРВАРЛИК, ДУНЁВИЙЛИК ГОЯЛАРИ ВА ТАМОЙИЛЛАРИНИНГ ТЕРАН ИЛДИЗЛАРИ

Нодира Шарипова Чорикуловна
НавДПИ катта ўқитувчиси

Илм ва адолат қудратли давлатнинг муҳим маънавий таянчидир. Юсуф Хос Ҳожиб ўз асари номида ҳам шу ғояни мухтасар ифодалаган. «Китобга «Қутадғу билиг» деб ном бердим («Бахтга элтувчи билим»), ўқувчини бахтга элтсин, уни қўлласин»¹³⁴. Бинобарин, илм ва адолат ҳаёлий орзу бўлмай жамият ҳаётида қарор топиши керак. Шунинг учун ҳам бегликка муносиб бег:

-«Йурытса туру туз эурса билиг»
(«Тўғри сиёсат юритса, ҳар ишда билимга амал қилса»),
-«Боғу билиг бэглەر будунка башы,
Қылич бирле этмиш билигсиз ишы».
(«Доно, билимдон беглар халққа бош бўлади,
Билимсизлар ишни қилич билан битиради»)¹³⁵.
«Билиг кимде эрсе ажун бэглери
Тору эдгу урмыш киши йэглери».
(«Жаҳон бегларининг кимида билим бўлса,
(Ўша) кишиларнинг афзаллари эзгу қонун(лар) кашф
қиладилар»¹³⁶.

Мазкур матнларда адолат, қонун асосида бошқарув, бунинг учун маънавий баркамол, билимли бўлиш зарурлиги ғоялари ифодаланган. Ўзига хос тарзда мамлакат бошқарувида қонун ҳамда билим устуворлиги тамойили олға сурилмоқда. Асарни ўрганар эканмиз, бугун Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотлар, хусусан ҳуқуқий давлат қуриш, демократияни ривожлантириш, бошқарувда илм-фан ютуқларига таяниш каби тамойиллар теран маънавий илдизларга эга эканлигини, бу аждодларимиз томонидан таъкидлаб келинган идеал эканлигини кузатамиз. Алоҳида эътироф этиш керакки, Юсуф Хос Ҳожибнинг мақсади ҳукмдор шахслар ёки табақалар шахсий хусусият ёки сифатларини мадҳ этишдан иборат эмас. У давлат, юрт юксалуви учун масбул ҳукмдорлар олдига долзарб ижтимоий вазифаларни қўяр экан, асосий эътиборни эл-юртнинг ривожига қаратади. Мамлакат ва халқ фаровонлиги аслида бир-бири билан чамбарчас боғлиқ деган оқилона ғояни ёқлайди:

«Озун асғы кулма будун асғы кул
Будун асғы ичре озун асғы –ул».
(«Ўз фойдангни кўзлама, халқ манфаатини кўзла,
Ўзингнинг манфаатинг халқ манфаати ичрадир»)¹³⁷.
«Кишике тосулмас киши –ул олуг,

¹³⁴ Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. -Тошкент: Фан, 1972. -113 б.

¹³⁵ Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. -Тошкент: Фан, 1972. - 95 б.

¹³⁶ Ўша асар. - 99 б.

¹³⁷ Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. -Тошкент: Фан, 1972. -791 б.

Тосулғыл олуг болма эрсиг кулуг».

(«Кишиларга наф келтирмайдиган киши ўликдир,
Наф келтир, ўлик бўлма,(эй) мард, шухратли»).

«Қутадғу билиг»да инсон маънавиятини белгилайдиган қайси мезон ҳақида мулоҳаза юритилмасин, асосий мақсад юрт фаровонлигига, равнақиға қаратилган. Фикримизни асарнинг ҳар бир бобида бир неча бор тилга олинган эгулик тушунчаси талқинида ҳам кузатишимиз мумкин:

«Бу эдгу ул-ул қылса халққа асығ,
Бу асғы биле будны булса таптығ».

(«Бу эзгу шулдирки, у халққа фойдаси тегса,
Бу фойдаси билан халқи фароғат топса»).

Демак, Юсуф Хос Ҳожиб эзгулик тушунчасининг муҳим қирраларини очиш билан чекланмайди, балки эзгуликка даъват этади, ундайди ҳам. Бу эса «Қутадғу билиг» даъватларининг миллий истиқлол ғояси билан мантиқан боғланишини асослайдиган бир далилдир.

Маълумки, эл, юрт, ватан фаровонлигини, юксалишини комил инсонсиз тасаввур этиб бўлмайди. Бу ижтимоий ҳақиқатни «Қутадғу билиг» яна бир бор асослайди. Юсуф Хос Ҳожиб илгари сурган комил инсон ғоясида илм асосий ўзакни ташкил этади. Бинобарин, илмсиз тоат-ибодатда ҳам бирор маъно бўлиши мумкин эмас. Барча эзгуликлар, ютуқлар билим нафи туфайлидир:

«Қаранку эв-ул бу киши тун саны ,
Укуш бир йўла-тэг йарутур аны».

(«Киши зулмат босган қоронғу бир уй кабидир,
Ўқув-идрок эса бир машъаладирки, уни ёритади»).

«Укуш бирле ишле қалуг ишлериг,
Ҳавақа басықма конул тут тириг».

Ҳамма ишларни заковат билан ишла,

Ҳавас-нафсга боскин бўлма, кўнглингни зийрак тут»).

«Тэтиглик кэрек хам тору кэд билир,

Ажун корки барча тэтигдин кэлир».

«Зийраклик лозим, ҳамда қонунни яхши биладиган бўлиш керак,
Жаҳон гўзалликларининг барчаси зийракдан келади»).

«Камуғ эдгуликлер билиг асғы-ул,

Билиг бирле болды масал кокке йол».

(«Ҳамма эзгуликлар билим нафи туфайлидир,
Билим туфайли гўё кўкка йўл топилади»).

Маънавий баркамол инсон ғояси азал-азалдан халқимиз маънавиятининг узвий қисми бўлиб келганини «Қутадғу билиг» даъватларида ҳам кузатамиз.

2 Ўша асар. -529 б.

¹³⁹ Ўша асар. -511 б.

¹⁴⁰ Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. -Тошкент: Фан, 1972. -315 б.

¹⁴¹ Ўша асар. -771 б.

¹⁴² Ўша асар. -403 б.

¹⁴³ Ўша асар. -93 б.

Юсуф Хос Ҳожиб талқинидаги комил инсон ҳар қандай кўринишдаги мутаассибликдан ҳоли бўлиши лозим. Фикр, тафаккур қарамлиги кўринишларидан бири мутаассибликдир.

«Қутадғу билиг»да баҳс юритилган илм, адолат, эзгулик, ҳалоллик каби ғоялар ва тушунчалар инсоннинг маънавий-руҳий камолотини белгиловчи мезонлар сифатидагина эмас, балки, улуғ мақсад - мамлакат ва халқ фаровонлиги, юксалиши, миллий тараққиёт билан чамбарчас боғлиқ ҳолда очиб берилгани учун ҳам Юсуф Хос Ҳожиб даъватлари долзарб ижтимоий қимматга эгадир.

YOSH AVLODNI HUQUQIY ONGINI SHAKLLANTIRISH JAMIYAT TARAQQIYOTI ASOSI

Arziqulov.J, NavDPI, o'qituvchi

Ma'lumki, har qanday jamiyatning kelajagi va taraqqiyoti yosh avlodning qanday ta'lim olishi va qay tarzda tarbiyalanishiga bog'liq bo'ladi. Ana shunday avlodgina mamlakat oldida turgan umumdavlat ahamiyatiga molik vazifalarni bajarishga qodir bo'lib, o'z xalqining tarixiy taqdirini belgilab bera oladi. Jamiyatning taraqqiyoti va farovonligi asosan shu jamiyatdagi insonlarning, qolaversa yoshlarimizni huquqiy jihatdan etuk qilib tarbiyalashga bog'liq.

O'zbekiston Respublikasida mustaqillik tufayli huquqiy, demokratik, fuqarolik davlati qurish imkoniyati vujudga keldi. CHinakam huquqiy davlat bo'lishi uchun mamlakatda adolatli, insonparvar, demokratik qonunlar qabul qilinishi va unga amal qilinishi lozimdir. Qonunlarning ustivorligi jamiyat hayotining muqaddas prinsiplaridan biridir.

Yosh, mustaqil davlatimizning rivojlanishi, kelgusi taraqqiyoti har tomonlama bilimli, yuqori malakali huquqiy davlat qurilishining faol a'zolariga bog'liq ekan, kelajagimizni belgilab beradigan yoshlarimizning siyosiy yetukligi, ijtimoiy faolligi va huquqiy tarbiyasiga davlat juda katta e'tibor bermoqda.

Jahon miqyosida yagona bo'lmish respublikamizda qabul qilingan "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi (1997yil 29 avgust)da huquqiy ta'lim uzluksiz bo'lib, yoshlikdan berib borilishi ta'kidlangandir.

Jamiyatda qonunning ustuvorligi huquqiy madaniyat bilan tartibga solinadi. Demak, huquqiy madaniyatli inson qonunni hurmat qiladi, uni qonun himoya qilishini biladi, har bir qabul qilingan qonun kim uchun, nima sababdan qabul qilinganini tushungan holda unga itoat etadi. SHu sababli huquqiy ta'lim bilan bir qatorda huquqiy tarbiyaga ham katta e'tibor bermoq lozim. Bolalarning qalbi va vujudiga go'daklik paytidan boshlab odob-axloq, huquqiy qonun-qoidalar haqida ilk tasavvur va tushunchalarni singdirishda jamiyatning asosi, negizi bo'lgan oilaning roli va ahamiyati katta.

Bolalarga huquqiy tarbiya berishda oilada ayolning o'rni ham o'ziga xos bo'lib, bunda ayollarning huquqiy bilimdonligi va madaniyati muhim ahamiyat kasb etadii. Huquqiy madaniyatni shakllantirish yo'llari va vositalari eng avvalo ayollarning ham

ma'lumotga ega bo'lish, keng dunyoqarash, o'z ustida tinimsiz ishlash, ommaviy axborot vositalari materiallarini o'rganish, radio va televideniye orqali beriladigan huquqiy mavzudagi eshittirish va ko'rsatuvlarni kuzatib borish, eng muhimi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini qunt bilan o'rganish, shuningdek, inson huquqlari va erkinlarga oid hujjatlarni atroflicha o'rganish bilan bevosita bog'liq.

Qonunga hurmat har bir insonning qalbidagi chuqur e'tiqodi bo'lmog'i lozim. U insonning yoshligidan boshlab ongiga singib, mustahkamlanib borishi kerak. Huquqiy bilimga ega bo'lish, huquqiy jihatdan tarbiyalanganlik huquqiy madaniyat, ma'rifat va ma'naviyat sohibi bo'lish, qonunlarni muqaddas hisoblab, ularga shakl keltirmasdan faoliyat ko'rsatishga odatlantirish-O'zbekiston har bir fuqarosining qalbiga chuqur singib ketgan, mohiyatga aylangan insoniy fazilatga aylanmog'i lozim.

Huquqiy tarbiya jarayonida yoshlarning huquqiy ongi shakllanadi. Yoshlarni jamiyat talablariga davlatning qonun qoidalarga, milliy urf-odatlarimizga chuqur hurmat-ehtiromi bo'lishga o'rgatish huquqiy ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadlaridan biridir.

Xususan, huquqiy tarbiya sohasida amalga oshiriladigan ishlar ko'p:

Birinchi, huquqiy tarbiyani oiladan boshlash lozim. Ota – onalar hayotimizda bo'layotgan o'zgarishlarni huquqiy tomonlarni o'zlari yaxshi bilishlari, bu sohada farzandlari bilan muntazam ravishda suhbatlashib, ularda qonunlarga bo'lgan hurmatni shakllantirishlari kerak. Agar ota – onaning o'zi ishga kechikib borsa, farzandalari oldida ishda qilgan huquqbuzarligini go'yoki hech narsa bo'lmagandek muhokama qilib o'tirsa, yoki darsga kech qolgan bolani maktabga bormay qo'yaqol deya qarshilasa, bu hodisalar yoshlarga o'z ta'sirini o'tkazmay qoldirmaydi.

Ikkinchi, o'quv yurtlari, maktab, oila, mahalla, jamoat tashkilotlari huquqiy tarbiya sohasida o'zaro hamkorlikni ta'minlashlari zarur. Yoshlarni jinoyatga qo'l urgandan keyin emas, balki uni oldini olib, huquqiy ta'lim – tarbiya sohasida hamkorlik qilish darkordir.

Uchinchi, har bir fuqaro huddi havodan nafas olganday, yo tashnaligida suv ichganday o'z davlati qonunlariga tabiiy ravishda amal qila boshlasa, huquqiy demokratik jamiyatimiz hayotiylikini kasb etadi. Buning uchun har bir ziyoliman degan inson, bu huquq- targ'ibot hodimlarining yoki "Ma'naviyat – ma'rifat" markazlarining ishi demasdan xalq ichida yurish qilishi, davlatimiz qonunlarini ham o'rganib ham o'rgatib borish lozim.

Huquqiy madaniyatlilik nafaqat o'z haq-huquqlarini bilish, uni anglab yetish, balki, el-yurtga fidoyilik, halollik, mehnatsevarlik, o'zgalar huquqini hurmatlash, Vatanga sadoqatlik, mehr-muruvvat va boshqa ezgu ishlarni hayotiy tamoyilga aylantirib olinganligini ham bildiradi.

Huquqiy madaniyat huquqiy bilim hamda moddiy, ma'naviy, axloqiy va boshqa mafkuraviy omillar asosida shakllanib va rivojlanib boradi. Huquqiy madaniyat fuqarolarning yetukligi va ongliligini ko'rsatuvchi me'yordir. Huquqiy bilimlarga ega bo'lgan va ularni amaliyotga tatbiq eta oladigan kishigina huquqiy bilimli va madaniyatli hisoblanishi mumkin

Yoshlarning huquqiy bilimi, madaniyati va ma'naviyati qancha yuksak bo'lsa, huquqiy davlat shuncha kuchli bo'ladi. Mustaqilligimiz mustahkamlanib barqarorlashib boraveradi.

Kezi kelganda shuni aytish kerakki, Amerika va YAPoniya sivilizatsiyasi haqida gapirishni xush ko'ramiz, lekin aslida bu taraqqiyotning asosi odamlarning huquqiy savodxonligida ekanligida ekanligini e'tirof etkimiz kelmaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytmoqchimizki, huquq asoslarini, Kostitutsiya va qonunlarimiz mazmun-mohiyatini, yangi qonuniy hujjatlar, huquqiy me'yorlarni kishilarning birinchi navbatda, yoshlarning ongi qalbiga singdirishda hech bir narsa o'z ahamiyatiga ko'ra huquqiy ta'lim-tarbiyaga tenglasha olmaydi. inson qadr-qimmati va huquqlarini ta'minlash ona diyorimizda o'tgan tarixiy manbalarda aks etgandek va hozirgi kunda ham qonunlarimizda belgilab qo'yilganidek doimo oliy qadriyat sifatida qarab kelingan. Chunki, mamlakatimizda qaysi sohada, qanday qonun qabul qilinmasin, avvalo, insonlar hayot tarzi uchun, ularning farovon turmush kechirishlar va baxtli hayot qurishlari uchun xizmat qiladi. Shuning uchun ham ushbu jarayonda har birimizning faol qatnashishimiz – asosiy burchimizdir. Bu bilan jamiyatimiz taraqqiyotiga har birimiz o'z hissamizni qo'shgan bo'lamiz.

HUQUQIY ALOQANING ASOSIY YO'NALISHLARI

Murotov Umid, NDPI, 1 kurs magistranti

Zamonaviy O'zbekistonning huquqiy siyosatining yo'nalishlaridan biri inson va fuqarolarning huquqlari va erkinliklari, shu jumladan huquqiy aloqa elementlarini eng to'liq va izchil amalga oshirilishini ta'minlaydigan mexanizmlarni optimallashtirishdir. Huquqiy aloqa muammosi, davlat yoki huquqning umumiy nazariyasi doirasida yoki sohaning o'ziga xos yuridik fanlari doirasida mustaqil monografik tadqiqot mavzusi emas edi. Bunday hodisaning huquqiy sohada mavjudligini tan olib, huquqshunos olimlar, umuman olganda, faqat shu kabi tushunchadan foydalanish bilan cheklanib qolishdi.

Zamonaviy jamiyatda aloqa va aloqa turli xil sifatlarda harakat qiladi: birinchi navbatda, bu ma'lumotni uzatish, hissiyotlar almashinuvi, tajribani tarjima qilish, o'qitish, sotsializatsiya. Aloqa va aloqaning eng muhim xususiyati shundaki, ular ijtimoiy tartibga soluvchi va ijtimoiy konstruktiv omillar sifatida harakat qilishadi. Insoniyat jamiyatining hozirgi holati odamlar o'rtasida ishlab chiqarish, kundalik hayot va bo'sh vaqtlarda ishbilarmonlik aloqalari madaniyatini yaratdi va yaxshilaydi¹⁴⁴. Zamonaviy jamiyatda katta muammo bir-biriga ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan umumiy qiziqish, hissiyotlarga ega bo'lgan omma.

Huquqiy aloqaning asosiy elementi - bu huquqiy ma'lumotlar (rasmiy va norasmiy). Bu sub'ektga vaziyatni tahlil qilishga, zarur psixologik munosabatni rivojlantirishga va tegishli xatti-harakatni tanlashga imkon beradi. Shunday qilib,

¹⁴⁴ Лассуэл Г Коммуникативный процесс и его структуры // Современные проблемы социальной коммуникации СПб, 1996.

huquqiy ma'lumotlar aloqa ishtirokchilarining munosabatlaridagi qimmatli tarkibiy qism bo'lib, ular orasida jismoniy (jismoniy shaxslar) va jamoaviy (yuridik shaxslar, davlat) sub'ektlari ajralib turadi.

Huquqiy aloqani takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: huquqiy texnologiya usullari va vositalarini, qonun tili modernizatsiyasini; taqdim etilgan huquqiy ma'lumotlarning mavjudligi, ishonchliligi, to'liqligi va etarililigi ta'minlaydigan sharoitlar yaratish; ichki va davlatlararo darajadagi aloqalarni rivojlantirish mexanizmlarini, huquqni muhofaza qilish va izohlash jarayonlarini optimallashtirish.

Mustaqillik yillarida huquqiy aloqalarni rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi, bu "Jamoatchilik nazorati to'g'risida" va "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida" gi qonun loyihalarida o'z aksini topdi. "Mamlakatda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish konsepsiyasida" Respublikaning Birinchi Prezidenti I.A. Karimov ta'kidlagan: "Davlatimizda yaratilgan yangi jamiyatning taqdiri va kelajagi, chuqur yangilanish hayotiga kirib borish va islohotlarning samaradorligi, avvalo, xalqning qo'llab-quvvatlashiga, odamlarning faolligi oshishiga bog'liq ularning dunyoqarashi va siyosiy ongi joylari".

17 yil ichida birinchi marta O'zbekiston Adliya vazirligi 9 mart kuni 2003 yildan buyon o'zbek huquqlarini himoya qilish sohasidagi birinchi nodavlat notijorat tashkiloti - "Hukuky Tayanch" ("Pravovaya Opora") inson huquqlarini himoya qilish tashkilotini ro'yxatdan o'tkazdi¹⁴⁵.

2017 yilda huquqiy aloqalarni tartibga solishning yangi bosqichi boshlandi. Respublika Prezidenti Sh.Mirziyoyev tashabbusi bilan joriy yil Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili deb e'lon qilindi va birinchi marta huquqiy aloqalar, jamoat qabulxonalari, shuningdek virtual aloqalarni o'rnatish amaliyotida Respublika Prezidentining qabul xonasi tashkil etila boshlandi.

2019 yil aprel oyida respublikalar Prezidentining buyrug'i bilan yangi Fuqarolik Kodeksi qabul qilindi, unda uzoq muhokamalardan so'ng korporativ munosabatlar fuqarolik qonunchiligi bilan tartibga solinadigan munosabatlar doirasiga kiritilib, ularni korporativ va boshqa biznes bilan bog'liq deb belgilandi. munosabatlar.

Shunday qilib, ushbu turdagi munosabatlar ishtirokchilarning tengligi, irodasi avtonomiyasi va mulkiy mustaqilligiga asoslangan ijtimoiy munosabatlarning turi sifatida rasmiy e'tirof etilgandan so'ng, umumiy ijtimoiy tizimdagi korporativ munosabatlarning kontsepsiyasi va o'rni bilan bog'liq muammolarni muhokama qilish. munosabatlar yakunlanishi mumkin.

¹⁴⁵ <https://asiaplustj.info/ru/news/centralasia/20200312/vpervie-za-17-let-v-uzbekistane-zaregistrovana-pervaya-organizatsiya-po-zatshite-prav-cheloveka>

XXI ASR AXBOROT TEXNOLOGIYALAR ASRI

Muxtorova Gulhayo Ulug'bek qizi
Navoiy viloyati Qiziltepa tumani
2-son kasb- hunar maktabi
Informatika fan o'qituvchisi

Axborot xavfsizligi nuqtai nazaridan ma'lumot quyidagi toifalarga ega:

1. Maxfiylik - aniq ma'lumot faqat ular uchun mo'ljallangan shaxslar doirasi uchun mavjud bo'lishining kafolati; ushbu toifani buzish ma'lumotni o'g'irlash yoki oshkor qilish deb nomlanadi.

2. Butunlik - axborotning asl nusxasida mavjud bo'lishining kafolati, ya'ni uni saqlash yoki uzatish paytida ruxsatsiz o'zgartirishlar kiritilmagan; ushbu toifani buzish xabarlarini soxtalashtirish deb ataladi.

3. Haqiqiylik - ma'lumot manbai aynan uning muallifi deb e'lon qilingan shaxs ekanligiga kafolat; ushbu toifani buzish soxtalashtirish deb ham ataladi, ammo allaqachon xabar muallifi tomonidan.

4. Appellability - bu juda qiyin toifadir, lekin ko'pincha elektron tijoratda qo'llaniladi - agar kerak bo'lsa, xabar muallifi e'lon qilingan shaxs ekanligini isbotlash mumkinligiga va boshqa hech kim bo'lishi mumkin emasligiga kafolat; Ushbu toifaning oldingi turkumdan farqi shundaki, muallif o'rnini bosganda, boshqasi uni xabar muallifi deb e'lon qilishga urinadi va murojaat buzilgan taqdirda muallif o'zi imzolagan so'zlarini "rad etishga" harakat qiladi. u tomonidan bir marta.

Informatika (nemicha: Informatik, fransuzcha: Informatique, inglizcha: computer science - komputer fani (AQShda), computing science - hisoblash fani (Buyuk Britaniyada)), axborotshunoslik — ilmiy informatsiya (axborot, xabar, ma'lumot)ning mohiyati, umumiy xossalari va krnu-niyatlarini, shuningdek, ilmiy kommunikatsiya tizimi (o'sha ilmiy informatsiyani tarqatish usullari va vositalari majmui)ni o'rganish bilan shug'ullanadigan ilmiy fan; inson faoliyatining EHM, kompyuterlar bilan bog'liq bo'lgan sohasi. Ijtimoiy fanlar jumlasiga kiradi. Uning markaziy tushunchasi — ijtimoiy hayotning istalgan sohasi va tarmoqlaridan olinadigan ma'lumotlar, ya'ni ilmiy informatsiya. Informatika kompyuter texnikasining rivojlanishi tufayli yuzaga keldi, unga asoslanadi, u siz mavjud bo'la olmaydi va o'z navbatida uning rivojiga, yangilanishiga o'z xissasini qo'shadi. Xullas, informatika hisoblash texnikasini yaratish va qo'llash, axborot va unga ishlov berish texnologiyalari bilan bog'liq bo'lgan barcha narsalarni o'z ichiga oladi. Informatikaning asosiy resursi — axborotdir. Azaldan axborot deganda atrof-muhit ob'ektlari va xodisalari, ularning o'lchamlari, xususiyatlari va holatlari to'g'risidagi ma'lumotlar tushuniladi. Keng ma'noda axborot — insonlar o'rtasida ma'lumotlar ayirboshlash, odamlar va sun'iy qurilmalar o'rtasida signallar ayirboshlashni ifoda etadigan tushunchadir. Informatika fani axborotga hodisalar yoki ob'ektlar to'g'risidagi tasavvurlarimizni o'zgartiruvchi, o'zaro bog'liq ma'lumotlar, ko'rsatkichlar, negizlar va tushunchalar sifatida qaraydi. Shuning uchun informatikaga quyidagicha ta'rif berish mumkin. Informatika — axborot texnologiyalari vositalari yordamida axborotni taqdim etish, qabul qilish, saqlash,

unga ishlov berish, uzatish usullarini, ya'ni axborot jarayonlarni va axborot texnologiyalari vositalarining faoliyat ko'rsatish tamoyillarini, ularni boshqarish usullarini sistemali ravishda o'rganuvchi fandır. Ma'lumki, jamiyat rivojlangani sari iqtisodiyot, fan, texnika, texnologiya, madaniyat, san'at, tibbiyot kabilarning turli masalalari haqidagi mavjud ma'lumotlar, axborot zahiralardan foydalanishni tashkil etish intellektual va iqtisodiy hayotga tobora ko'proq ta'sir ko'rsatadi. Demak, axborot jarayonlarning ko'p qirrali jarayon ekanligi ayon bo'lmoqda. Axborotlashgan jamiyat haqida olimlar turlicha fikr yuritadilar. Masalan, Yapon olimlarining hisoblashicha, axborotlashgan jamiyatda kompyuterlashtirish jarayoni odamlarga ishonchli axborot manbaidan foydalanish, ishlab chiqarish va ijtimoiy sohalarda axborotni qayta ishlashni avtomatlashtirishning yuqori darajasini ta'minlashga imkon beradi. Jamiyatni rivojlantirishda esa harakatlantiruvchi kuch moddiy mahsulot emas, balki axborot ishlab chiqarish bulmog'i lozim. Axborotlashgan jamiyatda nafaqat ishlab chiqarish, balki butun turmush tarzi, qadriyatlar tizimi ham o'zgaradi. Barcha harakatlar tovarlarni ishlab chiqarish va iste'mol etishga yo'naltirilgan sanoat jamiyatiga nisbatan axborotlashgan jamiyatda intellekt, bilimlar ishlab chiqariladi va iste'mol etiladiki, bu hol aqliy mehnat ulushining oshishiga olib keladi. Insondan ijodiyotga qobiliyat talab etiladi, bilimlarga extiyoj oshadi. Axborotlashgan jamiyatning moddiy va texnologik negizini kompyuter texnikasi va kompyuter tarmoqlari, axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya aloqalari asosidagi turli hil tizimlar tashkil etadi. Axborotlashgan jamiyat — jamiyatning ko'pchilik a'zolari axborot, ayniqsa, uning oliy shakli bo'lmish bilimlarni ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va amalga oshirish bilan band bo'lgan jamiyatdir. Axborotlashgan jamiyatga o'tishda kompyuter va telekommunikatsiya axborot texnologiyalari negizida yangi axborotni qayta ishlash sanoati yuzaga keladi. Hozirgi paytda shu narsa ravshan bo'lib qolmoqdaki, u yoki bu mamlakat XXI asrda munosib o'rin egallashi va boshqa mamlakatlar bilan iqtisodiy musobaqada teng qatnashishi uchun o'z iqtisodiy tuzilishi, ustuvorliklari, boyliklari, institutlarini qayta qurishi va sanoatini axborot tizimlari talablariga moslashtirishi lozim. Zamonaviy dunyoda yoshlar muammosi juda dolzarb bo'lib, O'zbekiston ham istisno emas. Bundan tashqari, O'zbekiston ulkan salohiyat va cheksiz istiqbolga ega yoshlar mamlakati hisoblanadi. Bizning Respublikamiz ham mustaqillik tufayli axborotlashgan jamiyat tomon kirib bormoqda. Bu masala Prezidentimiz va hukumatimizning diqqat markazida birinchi masalalar qatorida turibdi. Zamonaviy jamiyatda insonning ishlab chiqarish faoliyati umumlashgan ishlab chiqarish (UICH) doirasida kechmoqda. UICH bir-biri bilan uzviy bog'liq fizik (moddiy) hamda axborot-mantiqiy qismlardan iborat. Ishlab chiqarishning axborot-mantiqiy qismiga kuch bergan mamlakatlar yuqori ish unumdorligi va zamonaviy, haridorgir mahsulotlar ishlab chiqarishga erishganliklari ma'lum. Axborot-mantiqiy ishlab chiqarish (AMICH) ning resurslari asosini axborot, mehnat vositalarini esa hisoblash texnikasi, uning dasturiy ta'minoti, axborot texnologiyalari va boshqalar tashkil qiladi. Mehnat vositalari hamda aqliy mehnatni sarf qiluvchi, tajriba va bilimga ega insonlar (AMICH) ning ishlab chiqarish kuchlarini tashkil qiladi.

AMICH ning mahsuloti abstrakt ob'ekt (axborot, model) iste'mol predmeti sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ishlab chiqarish doirasidagi XX asrda yuz bergan o'zgarishlar AMICH ning paydo bo'lishi va uning ahamiyatining oshib borishi bilan bog'liqdir. Binobarin, UICH ning umuman unumdorligining oshishi avtomatlashtirish, shu jumladan, AMICHni avtomatlashtirish bilan bog'liq deb qaralishi zarur. Shu bois mehnat unumdorligi ko'p jihatdan informatikaga bog'liqdir.

Hisoblash texnikasi va aloqa vositalarining keng rivojlanishi axborotni ilgari xayolga ham keltirib bo'lmaydigan hajm va tezkorlikda yig'ish, saqlash, qayta ishlash va uzatish, ya'ni avtomatlashtirilgan holda ishlov berish imkoniyatini yaratib berdi. Axborot texnologiyalari tufayli insonning faoliyati, uning kundalik muloqot sohasi dunyo sivilizatsiyasi ishlab chiqqan tajriba, bilimlar va ma'naviy qadriyatlarni jalb etish hisobiga chindan ham behad kengaymoqda. Bu esa o'z navbatida jamiyatning yuqori darajada axborotlashgan bo'lishini talab etadi **Axborotni muhofaza qilishning texnik usullari va vositalari**

Bunga quyidagilar kiradi: keyinchalik resurslarni qayta taqsimlash qobiliyatiga ega tarmoqlarni tashkil etish;

- kompyuter tizimiga ruxsatsiz kirishdan himoya qilish;
- barcha muhim kompyuter quyi tizimlarini zaxiralash;
- alohida tarmoq havolalarida nosozlik bo'lsa,
- aniqlash uchun uskunalarni o'rnatish va;
- o'g'irlik, sabotaj, buzg'unchilik, portlashlardan himoya qilish bo'yicha

kompleks chora-tadbirlarni ko'rish;

- zaxira elektr ta'minoti tizimini o'rnatish;
- xonani qulflar bilan jihozlash;
- signalizatsiya o'rnatish va boshqalar.

Axborotni himoya qilishning tashkiliy usullari va vositalari

Bunga quyidagilar kiradi:

- server himoyasi;
- kadrlarni puxta tashkil etish;
- barcha muhim ishlarni bir kishi amalga oshiradigan holatlarni istisno qilish;
- ishlaymay qolgan vaziyatda server ish faoliyatini qanday tiklash rejasini ishlab

chiqish;

• har qanday foydalanuvchidan (hatto yuqori menejmentdan ham) himoya qilishning universal vositalari.

Axborotni himoya qilish usullari va usullari: autentifikatsiya va identifikatsiyalash

Identifikatsiya - bu sub'ektga yoki ob'ektga noyob rasm yoki nomning berilishi. Va autentifikatsiya - bu sub'ekt / ob'ekt kimligini taqlid qilishga urinayotganligini tekshirish. Ikkala tadbirning yakuniy maqsadi cheklangan foydalanishda bo'lgan ma'lumotlarga sub'ektni / ob'ektni qabul qilish yoki bunday kirishni rad etishdir. Ob'ektning haqiqiylikni dastur, apparat qurilmasi yoki shaxs amalga oshirishi mumkin. Autentifikatsiya va identifikatsiya qilish ob'ektlari / sub'ektlari quyidagilar bo'lishi mumkin: texnik vositalar (ish stantsiyalari, monitorlar, abonent punktlari), odamlar (operatorlar, foydalanuvchilar), monitordagi ma'lumotlar, magnit tashuvchilar va boshqalar.

Axborotni himoya qilish usullari va vositalari: parollardan foydalanish

Parol - bu ob'ektni / mavzuni aniqlash uchun mo'ljallangan belgilar to'plami (harflar, raqamlar va boshqalar). Qaysi parolni tanlash va o'rnatish kerakligi haqida gap ketganda, har doim uning kattaligi, qo'pol kuch hujumiga qanday qarshilik ko'rsatish haqida savol tug'iladi. Parol qancha uzoq bo'lsa, tizimga xavfsizlik darajasi shunchalik yuqori bo'lishi mantiqan to'g'ri keladi, chunki kombinatsiyani taxmin qilish / topish uchun ko'proq harakat talab etiladi.

.Sog'lom fikirli qizlar – el yurt faxri jamiyat taraqqiyatida xamisha xotin qizlarning o'z o'rni ,hissasi bo'lgan. Yoshlarimizda iqtidor ham bilimga intilish ham hunar o'rganishga havas ham yetarli .Ammo ,mening nazarimda keying paytlarda ayrim ota-onalar o'z farzandlarining intilishlari bilan deyarli qiziqmay ularning ko'ngliga qaramay qo'ydilar .Sabab o'zlari internet tarmog'idan bosh ko'tarolmay qoldilar. Yeb ichirib kiyintirsalar bo'ldi, ammo o'z jigargo'shalarining ham yuragi orzu havasi borligi bilan deyarli ishlari yo'q .To'xtang ota –onalar! Siz bolangizning manqurtga aylanib qolishiga yo'l ochib beryabsizku! Yoshlar ta'sirchan, ishonuvchan, ularni riyorkorlar turli yo'llar bilan o'z nayranglariga o'ynatishlari mumkin. Bundan hushyor bo'ling!

Biz pedagoglar faqat farzandingizning bilim dargohidagi vaqtida birgamiz, ammo kecha-kunduz xonadonda siz bilan birga Agar unga mehr-e'tibor, orzulariga erishishi uchun sharoit yaratib bermasangiz, u boshqa tomonga intiladi .Xayotida paydo bo'lgan bo'shliqni to'ldirish uchun ko'nglini tushunadigan kimsa izlaydi .Albatta o'z ustoziga suyanadigan, unga dardi dilini orzularini bayon etadigan yoshlar ham bor .Ularning xatolarini ustozlari tuzatadilar, to'g'ri yo'lga boshlaydilar .Ammo o'z farzandlarini bilim dargohiga ham qatnab, ta'lim olib, hunar o'rganishiga moniylik qiladigan ota –onalarning borligi haqiqat.

Annotatsiya

Hisoblash texnikasida xavfsizlik tushunchasi juda keng tushunchadir. Bu tushuncha zamirida kompyuterlarning ishonchli ishlashi, qimmatli ma'lumotlarni asrash, axborotlarni yomon niyatli kishilar tomonidan o'g'irlanishi yoki o'zgartirilishidan saqlanish va boshqa muammolar yotadi. Barcha rivojlangan mamlakatlarda kishilar xafsizligining himoyasida qonunlar turadi lekin hisoblash texnikasida bu himoya huquqshunoslik tajribasida hali yetarlicha rivojlangan emas, qonunlarni yaratish jarayoni taxnologiyalar rivojlanishida orqada qolmoqda.Hisoblash texnikasi juda kata tezlikda rivojlanib xalq xujjatlarining barcha tarmoqlariga kirib bormoqda jumladan ishlab chiqarish boshqarish moliya tizimlarida hamda harbiy texnikada keng qo'llanilmoqda shu bilan bir qatorda konpyuter axborotlarni himoyalash muammosi hozirgi paytning aktual muammolaridan biri hisoblanadi.

МУНДАРИЖА

КИРИШ СЎЗИ

Навоий давлат педагогика институти ректори, профессор
Б.Б.Собиров.....4

1-ШЎБА

ШАХС ХУҚУҚ ВА МАНФААТЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

**ШАХСИЙ НОМУЛКИЙ ХУҚУҚЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШ ВА МУҲОФАЗА
ҚИЛИШНИНГ ФУҚАРОЛИК-ХУҚУҚИЙ МАСАЛАЛАРИ.**

Насриев Илҳом Исмоилович, Ўзбекистон Республикаси Судьялар Олий
Кенгаши ҳузуридаги Судьялар Олий мактаби “Фуқаролик ҳуқуқи” кафедраси
мудир, юридик фанлар доктори, профессор.....6

**ФОРС-МАЖОР ҲОЛАТИДА ШАХС ХУҚУҚЛАРИНИ СУД ОРҚАЛИ
ҲИМОЯ ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ.** Холмурод Исанов юридик фанлар
номзоди, доцент. Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий
мактабидокторанти.....12

**ФУҚАРОЛАРНИНГ АХБОРОТГА БЎЛГАН КОНСТИТУЦИЯВИЙ
ХУҚУҚЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШ МЕХАНИЗМИДА ОММАВИЙ
ахборот ВОСИТАЛАРИНИНГ РОЛИ.** Маматов Хайрулло Тешаевич. СамДУ
юридик фанлар номзоди, доцент.....16

**АХБОРОТ-МЕДИАТИВ МЕХАНИЗМЛАРИ ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ
ЛЕГИТИМЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДАГИ ЎРНИ.** Расулов Бекзод
Боймуратович, Самарқанд давлат архитектура-қурилиш институти катта
ўқитувчиси, сиёсий фанлар бўйича фалсафа доктори.....18

**ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ТИЗИМИДА АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИДАН
ФОЙДАЛАНИШНИНГ МАЪНАВИЙ АҲАМИЯТИ.** Аллаяров Отабек
Эркинович. ГулДУ “Тарих” кафедраси доценти. Зарипов Орзимат Рўзибой ўғли
ГулДУ магистри.....22

**ЮРИДИК ХИЗМАТЛАР ФАОЛИЯТИДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ.** Акмалжон Ғуломов, юридик фанлари
номзоди, доцент Самарқанд вилоят юридик техникуми 24

**БУГУНГИ КУНДА РЕСПУБЛИКАМИЗДА ИНСОН ХУҚУҚЛАРИНИ
ТАЪМИНЛАНИШИГА ЯНГИЧА ҚАРАШ ВА ЁНДАШУВЛАР.** Қандахаров
Анваржон Хасанович, НавДПИ “Миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ
таълими” кафедраси мудир, т.ф.ф.д., доцент.....27

AXBOROT XURUJIDAN YOSHLARNI SAQLASH – BUGUNNING TALABI.
Raxmatov Murod G'aybullayevich, NavDPI, Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi kafedراس dotsenti.....30

ШАХС ХУҚУҚ МАНФААТЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШДА ШАХС ХУҚУҚИЙ
ИЖТИМОЙЛАШУВИНИНГ ЎРНИ. Атамирзаев Иброхим Хакимович.
Наманган давлат университети Юридик факультети, Давлат ҳуқуқи ва
бошқаруви кафедраси катта ўқитувчиси.....32

GENDER TENGLIGI - JAMIYATDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN
ISLOHOTLARNING USTUVOR VAZIFASI VA QADRIYATLAR YO'NALISHI
SIFATIDA. Yorqulova Sevara Avaz qizi, "Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi" yo'nalishi talabasi. Ilmiy rahbar: Sultonova G.M.....35

AXBOROTLASHGAN JAMIYATDA SHAXS HUQUQLARINING
HIMOYALANISHIDA HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNI
YUKSALTIRISH MASALALARI. Izzatullayev Javohir, Tarix fakulteti MG'MAHT
2-bosqich talabasi. Sultonova G.M. NavDPI, o'qituvchi.....38

2-ШЎБА.

АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТИЗИМИДА ФУҚАРОЛАРНИНГ ШАХСИЙ МАЪЛУМОТЛАРИ ДАХЛСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

ШАХСИЙ МАЪЛУМОТЛАР ДАХЛСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ. Ўтамурадов Умаржон Мухаммадқулович НавДПИ
катта ўқитувчиси, Навоий вилояти юридик техникуми директорининг ўқув
ишлари бўйича биринчи ўринбосари.....42

АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИНИНГ ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ. Муродуллаев
Умрзоқ Муродуллаевич. Навоий шаҳар ҳокимининг ёшлар сиёсати, ижтимоий
ривожлантириш ва маънавий-маърифий ишлар бўйича ўринбосари, Давлат
бошқаруви академияси магистри.....45

ПЛАГИАТ - МУАЛЛИФЛИК ХУҚУҚИНИ БУЗИШНИНГ УСУЛИ
СИФАТИДА. Исанов Улуғбек. Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар
олий мактаби таянч докторанти.....46

SHAXS HUQUQ VA ERKINLIK LARNI TA'MINLASHDA IJTIMOY
INNOVATSIYALARNING O'RN I. G'apparov Elyorjon Otabekovich, NamDU
o'qituvchisi.....50

СУДЛАР ФАОЛИЯТИГА ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШНИНГ АҲАМИЯТИ. Хусниддин
Ўсаров НавДПИ катта ўқитувчиси.....52

СИЁСИЙ ДИСКУРСДА МУРОЖААТ ШАКЛЛАРИ. Равшанова Раъно
Хандамовна. Бошланғич таълим кафедраси ўқитувчиси, Навоий давлат
педагогика институти.....54

XORIJY TILNI O'QITISH JARAYONIDA AXBOROT
TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI. M. E
Axmedova. pedagogika fanlar nomzodi, dotsent. Abdullayeva Gulbahor
Nuriddinovna. NavDPI 1-kurs magistranti.....56

МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШУВ ЖАРАЁНИДА ҲУҚУҚИЙ ОНГ ВА ҲУҚУҚИЙ
МАДАНИЯТНИ ЮКСАЛТИРИШ ВА УНИНГ ШАХС ҲУҚУҚИЙ
ИЖТИМОЙЛАШУВИГА ТАЪСИРИ. Намду ўқитувчиси Атамирзаев
Иброҳим Хакимович.....59

ТАЪЛИМ ВА ФАНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АХБОРОТ
КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЁШЛАР ОНГИГА ТАЪСИРИ
Ўткир Шоназаров НавДПИ ўқитувчиси.....63

FARZANDLARNING OTA-ONALAR OLDIDAGI BURCHLARINI
BELGILOVCHI HUQUQIY ASOSLARI. Tillaev Bobomurod Abduvaxobovich
NamDU, Milliy g'oya va huquq ta'limi kafedrasi katta o'qituvchisi.....65

LEGAL TECH - ҲУҚУҚИЙ МАЛАКАНИНГ ОММАЛАШУВИ. Мирзохид
Собиров Розикович. Навоий вилояти юридик техникуми ўқитувчиси, Оммавий-
ҳуқуқий фанлар кафедраси мудири. Ўзбекистон Республикаси ўрта махсус
касб-ҳунар таълими аълочиси.....67

ЗАЩИТА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В ГЛОБАЛЬНОЙ СЕТИ ИНТЕРНЕТ
Абдурайимов М. С. Преподаватель юридического техникума Навоиской
области.....70

YANGI O'ZBEKISTON YOSHLARI: IMKONIYAT VA HUQUQIY KAFOLAT.
RaxmatovaNilufar Mustaqimovna, NavDPI, Tarix o'qitish metodikasi kafedrasi
o'qituvchisi.....74

O'ZBEKISTON OLIY TA'LIM TIZIMIGA BOLONIYA TIZIMINI JORIY
QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI, ME'YORIY Hujjatlari. Davronova
Dilora Komiljonovna, NDPI magistri.....77

MAFKURAVIY TAJOVUZLARDAN AXBOROT XAVFSIZLIGINI
TA`MINLASH ZARURATI. Artiqova Adolat NavDKI akademik litsey
o`qituvchisi 79

O`QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDAGI
NO`ANANAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR. Usmanov Abdulla NavDPI
Maktabgacha ta`lim kafedrası o`qituvchisi.....83

3-ШЎБА

**ТАЪЛИМ ВА ФАННИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АХБОРОТ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ ВА УЛАРНИНГ ҲУҚУҚИЙ
АСОСЛАРИ**

ТАЪЛИМДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ.
Қаршиев Рустам Мардонович, тарих фанлари номзоди, доцент 84

АҲМАД ДОНИШ ВА УНИНГ СИЁСИЙ, ИЖТИМОИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ
ҚАРАШЛАРИ. С.Иноятлов, БухДУ профессори, т.ф.д. Б.Ҳамдамов,
тадқиқотчи.....67

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИ СИФАТ-САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА
АХБОРОТ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ. О.Эшдавлатов,
НавДПИ катта ўқитувчиси.....91

HUQUQIY FANLARNI O`QITISHDA INNOVATION TA'LIM
TEKNOLOGIYALARINI TATBIQ ETISH Sultonova Gulmira Mahmudovna,
NavDPI o`qituvchisi.....93

IJTIMOY TARMOQLARDA FUQAROLARNING MANFAATLARINI
KAMSIYISHGA QARSHI KURASHISH. Muyinov Ixtiyor Nasullayevich. Buxoro
viloyati Yuridik texnikumi o`qituvchisi.....96

ЮКСАК ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТ – ДЕМОКРАТИК ҲУҚУҚИЙ ДАВЛАТ
ҚУРИШ МЕЗОНИ. Ҳ.Ўсаров НавДПИ катта ўқитувчиси.....98

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ СОҲАСИДА ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР
ТАЖРИБАСИ ТАҲЛИЛИ. Шухрат Қахҳоров. НавДПИ катта
ўқитувчиси.....101

ЖАМИЯТДА ҲУҚУҚИЙ ОНГ ВА ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ
ЮКСАЛТИРИШ ҚОНУН УСТУВОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ МУҲИМ
ШАРТИ. Шодиева Мағфират Худойбердиевна, Навоий вилояти юридик
техникуми ўқитувчиси.....104

INNOVATIVE APPROACH AND MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION. Mukhammadjon Jabborov Sunatullo son, Navoi State Pedagogical institute, Faculty of History, 2nd year student Research advisor: Rakhmatov M.G.....106

O'ZBEKISTONDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING O'RNINI VA JAMIYATIMIZ TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATI. Quvonov Sardor, Jalilov Mirsaid Bektosh o'g'li, NavDPI magistrantlari.....108

MASOFAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANGAN HOLDA KELAJAKDAGI INFORMATIKA O'QITUVCHILARINI O'QITISH MODELINI TASHKIL ETISHNI O'RGANISH. Rustamova M., Navoiy Davlat pedagogika instituti, X.M.Xasanov, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATUFF.....109

HUQUQIY TA'LIM JARAYONIDA INTERFAOL O'YINLARDAN FOYDALANISH. NavDPI o'qituvchisi O'.Shonazarov.....111

4-ШЎБА

АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТИЗИМИДА ШАХС ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯЛАНИШИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ:

ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ ВА ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ҲУҚУҚ ТИЗИМИ

ЗАМОНАВИЙ ОЛАМДАГИ ИНТЕРНЕТ БИЛАН МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТАНҚИДИЙ ФИКРЛАШ. НавДПИ Математика ўқитиш методикаси кафедраси доценти п.ф.н А.А Жалилов.....115

АХБОРОТ САВОДХОНЛИГИ КОМПЕТЕНЦИЯСИГА ДОИР ТАНҚИДИЙ ТАФАККУР ЁШ АВЛОДНИНГ САЛОМАТЛИГИ ВА ФАРОВОНЛИГИ ОМИЛИ. НавДПИ, Факультетларaro жисмоний маданият кафедраси ўқитувчиси Д.О Рахмонова.....117

ZAMONAVIY TA'LIMDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TIZIMI IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI. Sultonova G. NavDPI o'qituvchi.....119

SHAXSIY MA'LUMOTLAR HIMOYALANISHINING HUQUQIY ASOSLARI: AQSH VA O'ZBEKISTON QONUNCHILIGI MISOLIDA Mustafeyev M.A. Navoiy viloyati yuridik texnikumi huquqshunos o'qituvchisi. Bahronov Sh.Sh. Navoiy viloyati yuridik texnikumi huquqshunos o'qituvchisi.....121

YOSHLARNING HUQUQIY MADANIYATINI OSHIRISHDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI. Axmedova Madina, Tarix fakulteti 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: dots. Kandaxarov A.X. 126

AXBOROT VA SO`Z ERKINLIGINI TA`MINLASH. Jalilov Mirsaid Bektosh o`g`li
NavDPI 1-kurs Magistranti, Quvonov Sardor, NavDPI 1-kurs Magistranti.....128

AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TIZIMIDA SHAXS HUQUQLARINI HIMOYALASHNING HUQUQIY ASOSLARI: JAHON TAJRIBASI VA O`ZBEKISTON MILLIY HUQUQ TIZIMI. Izzatullayev Javohir, Usmonqulova Shaxlo.....129

ZAHRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING SIYOSIY VA HUQUQIY QARASHLARI. Sayfiyeva.B.U NavDPI talabasi, Arziqulov.J.X NavDPI o`qituvchisi.....131

ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ ФЕНОМЕН. Тошпулатов Шохихахон Эшпулатович, Преподаватель Ташкентского Государственного Юридического Университета.....133

ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКИСТОНДА ҚОНУН ИЖОДҚОРЛИГИ АМАЛИЁТИ. (*хорижий тажриба мисолида*). Юлдошбоев Амурбек, Эркаев Элёрбек Наманган давлат университети Юридик факультети 1-босқич талабалари.....135

ЁШЛАР ҲУҚУҚИЙ САВОДХОНЛИГИНИ ЮКСАЛТИРИШДА МАЪНАВИЙ МЕРОСНИНГ ЎРНИ. Мусфира Мунавварова. Навоий давлат педагогика институти катта ўқитувчиси, фалсафа фанлари номзоди.....138

МОДЕРНИЗАЦИЯ ЖАРАЁНИДА ЁШЛАРДА ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ. Абдуллох Шухратжонов, Камронбек Махсудов, Талъатбек Мамадалиев Наманган давлат, Юридик факультети 1-босқич талабалари.....140

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ СИФАТИДА. Навоий Давлат педагогика институти Математика ўқитиш методикаси кафедраси ўқитувчиси Б.Х.Эшпўлатов. ИЎМ таълим йўналиши 2-курс талабаси М.Холмуродов.....142

НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИ ТУШУНЧАСИ: НАЗАРИЯ, АМАЛИЁТ ВАҚОНУНЧИЛИКНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ. Иззатулло

Толибов, Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби докторанти, юридик фанлар номзоди.....	144
ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ ВА РОЛИ. Даминов Хусниддин Абсаломович, Судьялар олий мактаби докторанти.....	150
МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARGA FUQOROLIK VA HUQUQIY TA'LIMI BERISH. NavDPI, Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi N.R.Sharipova.....	154
КОМПЬУТЕР ВОСИТАЛАРИ YORDAMIDA BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING AMALIY AHAMIYATI. N.Q.Musayeva NavDPI, Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi, Ikromova Husnora Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi.....	156
АДОЛАТПАРВАРЛИК, ТАРАККИЙПАРВАРЛИК, ДУНЁВИЙЛИК ҒОЯЛАРИ ВА ТАМОЙИЛЛАРИНИНГ ТЕРАН ИЛДИЗЛАРИ. Нодира Шарипова Чорикуловна. НавДПИ катта ўқитувчиси.....	158
YOSH AVLODNI HUQUQIY ONGINI SHAKLLANTIRISH JAMIYAT TARAQQIYOTI ASOSI. Arziqulov.J, NavDPI, o'qituvchi.....	160
HUQUQIY ALOQANING ASOSIY YO'NALISHLARI. Murotov Umid, NDPI, 1 kurs magistranti.....	162
XXI ASR AXBOROT TEXNOLOGIYALAR ASRI. Muxtorova Gulhayo Ulug'bek qizi. Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 2-son kasb- hunar maktabi Informatika fan o'qituvchisi.....	164

AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TIZIMIDA SHAXS HUQUQLARI
HIMOYALANISHINING HUQUQIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
T O ' P L A M I

© Navoiy davlat pedagogika instituti,
Navoiy, 2021-yil 23-aprel

Bosishga ruxsat berildi: 21.04.2021-y. Qog'oz bichimi 80x64 1/16

Hajmi 8 bosma taboq. Adadi 100 nusxa.

Bosmaxona manzili: Navoiy shahri, Ibn Sino ko'chasi 45-uy,
NavDPI kichik bosmaxonasi
